

POLAR BOKEN

1979—1980

POLARBOKEN
1979–1980

POLARBOKEN

1979—1980

Utgitt av
NORSK POLARKLUBB

*med bidrag av Komiteen til Bevarelse av
Polarskipet «FRAM»*

OSLO 1980

Redaksjonskomité:

HELGE INGSTAD

ODD LØNØ

ASBJØRN OMBERG

Trykk: Hausmann & Jensen Boktrykkeri – Oslo

INNHold

	Side
Longyear City Hospital. 75 års helserøkt i Adventfjorden.	
Del I, 1905–16. <i>Øyvind Leivestad</i>	7
Fra et opphold på Bouvetøya i 1979. <i>Torgny Vinje</i>	41
Sportsseileren i Arktis: Sir James Lamont. <i>A. G. E. Jones</i>	50
Historien om Stellers sjøku. <i>Delphine Haley</i>	58
De dramatiske døgn på Wollaston Forland. <i>Henrik Friis</i>	67
Overføringer av moskusfe fra Øst-Grønland i perioden 1899–	
1969. <i>Einar Alendal</i>	73
Overføringer og årsaker til utsettinger av moskusfe i Norge og på	
Svalbard. <i>Einar Alendal</i>	93
Minner fra Nordaust-Grønland. <i>Petra Winther</i>	109
Flyulykken på Hopen. <i>Odd Lønø</i>	114
Helikopterulykken ved Hornsund. <i>Odd Lønø</i>	116
Med Peder Ulsfjording på småfangst, Wilhelm Larsen forteller.	
<i>Peder Á. Pedersen</i>	119
Huntfords bok om Scott og Roald Amundsen. <i>Asbjørn Omberg</i>	129
De to siste fra Sydpol-ferdene 1910–12. <i>Asbjørn Omberg</i>	133
Fra polarfronten	136

LONGYEAR CITY HOSPITAL

75 års helserøkt i Adventfjorden

Del I, 1905–16

av Øyvind Leivestad

De første overvintrende leger på Svalbard var i russisk tjeneste, ofte tyskere. En av dem, *dr. Diterich Pochenthal* fra Berlin, var 1780–81 stasjonert på østsiden av Smeerenburgfjorden. Han beskrives som både hyggelig og klok av S. Bachstrom, som besøkte denne russiske hovedleiren 1780. Takket være doktoren som tolk fikk Bachstrom en rekke detaljer, som senere kom på trykk. Derav fremgår det at lege var et fast inslag i den ca. 15 manns besetning på de årlige overvintringer, utsendt fra Arkangelsk. (1697 ble russiske lodjer første gang rapportert ved Svalbard, men om de førte lege med eller overvintret, vites ikke.)

Ellers var skipsleger ikke uvanlig i hvalfangsttiden (1610–ca. 1800). *Dr. Friderich Martens* fra Hamburg var skipslege ombord på seilskuta «Jonas im Walfisch» som forlot Elben 15. april 1671 med kurs for «Spitzbergen eller Grønland» (d.v.s. farvannet ved Spitsbergen). Den 21. august er de trygt tilbake, og skipslegens dagbok med en rekke tegninger av planter, dyr, fugler og scenerier utgies i Hamburg 1675. Boken blir oversatt til mange språk og er i 150 år den fornemste Svalbard-bok. Allikevel vet vi i dag ingenting om forfatteren. *Dr. F. Martens*.

Ovennevnte S. Bachstrom var skipslege ombord i hvalfangeren «Rising Sun», sommeren 1780. Scoresby med skuta «Resolution» var her 26 år senere, i 1806. Blandt de 60–70 mennene finner vi også skipslegen *John Laing*. Han var med også neste sommer, og utga i 1815 en mye lest reisebeskrivelse. Her gjør han også detaljert rede for en av de første gjenopplivninger med munn til munn metoden: Langbåtenes styrmann var slått overbord av slaget fra en hval-hale. Han falt i det iskalde vannet, men berget seg på en åre. Det var stor forvirring i båten

uten styrmann, og det tok derfor tid før han omsider var ombord i «Resolution». Da var han stivfrossen og tilsynelatende livløs: «The body exhibited every cadaverous appearance . . .» Samtidens behandling med f.eks. varme flanellskluter dynket i kamfer-sprit og vin, de sterkeste stimulerende puddere i nesen og lignende, ble anvendt uten noen effekt. Doktoren beordret derpå en av de omkringstående til å blåse i mannens munn samtidig som neseborene ble holdt lukket. Deretter trykket doktoren over mage og bryst for å få luften ut igjen. (150 år senere er dette blitt en generelt anerkjent metode i gjenopplivning.) Vår skinndøde, men fortsatt meget kalde styrmann, ble så lagt i kapteinens køye med en kar på hver side under ullteppene for å få ham «sooner to a natural heat.»

Det heter videre at forkjølelser og hoste var mest vanlig blandt sjømennene. Også skjorbuk, men Laing fant ingen tegn til dette. Ellers var brudd, brist, forstuinger, hudavskrapning, sår og frostskaader de vanligste oppgaver for skipslegen. «A certain complaint», smittet fra England, Orkøyene eller Shetland, «is very common.» Akkurat hvilken kjønns sykdom Laing her taktfull omskriver, blir gjetning. Antagelig dryppert.

Vi vet om to svenske leger, *dr. Axel Envall*, som var med Norden-skiöld i Mosselbuka 1872/73, og *dr. Richard Gyllencreutz* på Kapp Thorsen 1882/83, det første internasjonale polarår, med bl.a. Andrée, (som ikke fikk unaturlig ansiktsfarge tross 1 mnd. frivillig opphold i mørke – etter at lyset kom til de andre.)

Men det er den «bofaste» overvintrende helsetjenesten denne historien skal handle om.

1905–06. Fast legetjeneste etableres

Kull er funnet og sommerdrift påbegynt. Først like ved Turisthotellet på Adventpynten der Kulkompagniet Trondhjem-Spitsbergen av 1900 forges prøvde å reise nok norsk kapital. På østsiden av Adventfjorden starter bergenske interesser året etter. De får reist penger i Sheffield, og i 1904 heter det The Spitsbergen Coal and Trading Company.

Det planlegges overvintring, og 8.4.1905 sitter det nystartede selskaps første manager, ingeniør S. A. Fangen, i Trondheim og skriver

til Herr Dr. Rasmus Hansson, generalsekretær i Den norske lægeforening: De har nettopp telefonert sammen og Fangen «bekrefter telefonsamtale idag angaaende en ung læge til Spitsbergen.» Han «haaber De kan skaffe meg en ung, kraftig og behagelig mand. Pris pr. aar £ 150, fri reise frem og tilbake og fridt opphold.» Fangen synes lønnen måtte være både «tilstrekkelig og tillokkende for mange av vore yngre læger. Reisen påtenkt herfra i midten av mai.»

Generalsekretær Hansson svarer 26.4.05 at det er vanskelig å skaffe læge. «Maaske en forhøyelse til £ 175 kunne bringe en til aa melde seg». Det averteres igjen i Tidsskriftet for Den norske lægeforening etter lege til en «Spitsbergenexpedition». Det melder seg to søkere. Ifølge Hansson i brev av 22.5.05 er den ene «en noget ældre læge i Nordland (32 aarig og 5 aars kandidat). Begge søkere «ønsker opgivet, i hvilket øiemed ekspedisjonen udvandre samt af hvor mange deltagere den skal bestaa . . .» Fangen svarer i telegram av 2.6.05 at formålet er grubedrift, ca. 50 mann over vinteren.

Allerede 9.6.05 er kontrakten klar med den første legen, som overvintrer ved et kulkompani på Spitsbergen. Han har bundet seg for 1 år, får fri reise og fri stasjon. Han skal selv holde «forbindstaske», men får kr. 100 til «reiseutstyr». Han er 26 år, ugift og skal dagen etter, en lørdag, feire eksamensfest. For proste-sønnen fra Holtaalen, p.t. Hansteensgd. 8. i Kristiania blir det nok en tankefull fest . . .

Han reiser hjem til Melhus, der han får beskjed om å stille i Trondheim primo juli. *Johan August Ulstad* heter legen som står på dekk da D/s «Gudrun» svinger inn Advent Bay.

Siden sankthans har 80 mann støpt grunnmur og laftet de 5–6 etages tømmerhusene som i sept. 1905 utgjør Advent City.* Men hovedkontoret i Sheffield avskjediger Fangen p.g.a. «mindre heldige disposisjoner». Fangen lar meddele i Advent City at de som ønsker sitt tilgodehavende måtte melde seg snarest i Tromsø, da han ellers intet kunne garantere . . . En vaktstyrke på 3 blir igjen og dr. Ulstad blir med ned. Der sitter manager Muscamp klar, og han og legen og 23 andre reiser opp igjen. Dr. Ulstad har med seg tellekammer for hvite og røde blodlegemer for å utføre målinger og evt. påvise sammenhengen med «polarsyken».

Maten der oppe bestod bl.a. av medbragte griser «som stod så trangt at de bare vokste i høyden», og av reinsdyrkjøtt. Reinsdyr ble skutt av manageren, men også av dr. Ulstad, som senere hadde med ned et utstoppet reinsdyrhode og en del utstoppede fugler. (De ble overlatt midteldskolen i Askim i 1928.) Den danske kokken roste seg av å kunne lage 7 forskjellige sauser, men det hjalp lite når de alle smakte helt likt . . .

Manager Muscamp hadde ingen heldig hånd med gruvedriften. De vel 20 arbeiderne hadde en sur vinter med utearbeid. I lysskjæret fra parafinlamper ble det anlagt en ensporet bremsebane. Ingen bryter kull. Lønnen var 4,– kr. pr. dag minus 1,50 for kost og logi. Det var misnøye blant arbeiderne, og et angivelig dynamittattentat på lederbrakka. Men det var lite sykелighet og ingen medisinske vansker.

1906–07.

Sommeren 1906 er det endel korrespondanse mellom legebyrået i Kristiania og Advent Bay. Dette året starter det konkurrerende amerikanske selskap opp på vestsiden av bayen. I brev til den amerikanske manager W. D. Munroe av 6.8.06 velger generalsekretær Hansson framfor å skrive dårlig engelsk, å skrive norsk, «da dr. Ulstad sikkert vil oversette for Dem.»

Hansson skaffet til gjengjeld Ulstad et vikariat på Singsaas. I oktober 1906 forlater denne første overvintrende kullkompani-legen Adventfjorden. De urolige arbeidsforholdene vanskeliggjorde den påtenkte forskning av mulige forandringer i blodlegemene under overvintring i

* Advent City på østsiden av Adventfjorden ble bygd i 1904 og 1905. Alle hus flyttet i 1917.

arktiske strøk. Han ble en gammel mann, men skrev aldri noe om sitt «pioner-opphold» der oppe. Han ble senere divisjonslege og døde i 1963, 84 år gammel.

Sommeren 1906 blir det livlig i Advent Bay. På østsiden den engelske leiren, Advent City, og på vestsiden amerikanerne med John Munroe Longyear, Spitsbergen-turist av 1901 og jerngruvemillionær. Dette året er hans 110 roms hus i Brookline i Boston, USA, ferdig. Det var blitt demontert i Marquette i 1903, pakket ned i 190 jernbanevogner, og transportert de 1300 miles til Boston.

Men det er hans nevø, William D. Munroe som den 4.6.1906, ombord i D/s «Primo», er på vei til de nykjøpte områdene ved Adventfjorden for å starte helårs kulldrift. Han skriver denne dag brev til sin sjef om de tallrike forsinkelser og skuffelser o.s.v. Ikke rart at han glemte ett og annet, f.eks. å sikre en lege for vinteren.

Men hvorfor skulle amerikanerne holde lege for de overveiende skandinaviske arbeiderne? Det er nesten 20 år til bergverksordningen. Longyear nevner i sine memoarer at de gangene legetjenesten sviktet, kom selskapet i klemme fordi arbeiderne var garantert stedlig legehjelp i sine kontrakter. Disse kontraktene mellom kullkompaniene og den enkelte arbeider (eller lege), var det eneste som fantes av lov og rett på Svalbard den gang.

Vel, Munro synes han må ha lege og sender brev til legebyrået i Kristiania, med båten ned 22.7.06. Generalsekretær Hansson i legebyrået har nu fått henvendelse om lege til både Advent City og Longyear City. Han averterer i legetidsskriftet 1.8., men tror det kan bli vanskelig, da de yngre legene avtjener militærtjeneste og det er vanskelig nok å dekke vikariater i Norge.

Denne brevvekslingen sliter med endel vansker: noe uberegnelig postgang til Spitsbergen, vekslende Norges-agenter for de utenlandske kullkompaniene og generalsekretæren skriver ugjerne på engelsk. I sin Copibog lager han derfor en liten huskeliste: Munroe = Bruvik = Spitsbergen Coal Co., og i linjen nedenfor: Muscamp = Arctic Coal.*

I et lengre brev av 8.8.06 antyder Hansson overfor Bruvik (Advent City) en mulig løsning for begge anleggene i Advent Bay. Et lege-ekkepar er interessert, og fru er allerede klarert med amerikanernes agent

* Gen. sekr. Hanssons huskeliste burde vært: Spitsbergen Coal Co. (eng.) = Advent City = Bruvik = Muscamp. og Arctic Coal (amerikansk) = Longyear City = Munroe.

i Trondheim. Ekteparet ønsker å bo sammen, i Advent City, men fruene er villig til hver dag å holde kontor på sitt kompanis plass, da de bare ligger 3 engelske mil fra hverandre.

Longyearbyen har nå fått sin første og til i dag eneste kvinnelige verkslege. Hun heter *Julie Bang-Hansen*, fra Drammen, ferdig lege i 1903, tjeneste fra Rikshospitalets kirurgisk avd. og USA. To dager før sitt bryllup undertegner hun 11.8.06 den første verkslege-kontrakt med W. D. Munroe ved Hr. Alf. Kr. Selmer som fullmektig for The Arctic Coal Company:

§ 1. Hun forplikter seg til paa bedste maade at besørge al lægepraksis ved stationen på Spitsbergen fra ca. 1. sept. 1906 i 1 aar samt i denne tid tage ophold ved Advent Bay. Hun forbeholder seg at kunne bo på samme sted som sin vordende mann . . . Hun forplikter seg til å holde daglig kontor ved the Arctic Coal's station.

§ 2. Selskapet forplikter seg til at anwise hende et passende oppholdssted, standsmessig forpleining samt 3000 kr. fri reise opp og ned fra Kristiania beregnet etter 1ste plads dampskib og 2dre plads jernbane. Til ekvipering 150 kr. Nødvendige instrumenter anskaffes for kompaniets regning. For lønnen stilles betryggende bankgaranti.

Men så til Advent City. Det er her det foregår denne vinteren. Legen heter Elias Birger Kinck, nygift lærersønn fra Lillehammer, 28 år gammel og dr. Ulstads etterfølger. Muscamp kalles hjem, og en ny britisk militær blir leder for de ca. 70 mann gjennom vinteren, angivelig som

en rekrutt-skole. Det var knapt med mat og lite penger til lønninger. Til gjengjeld var det innredet en bar med over 14 000 flasker. Noen mente at ledelsen da skulle få lønningene inn igjen før neste utbetaling. Bortsett fra 10 engelske og skotske var resten skandinaver, enkelte av en slik art at politiet nede var lettet over å se dem vel avgårde til Svalbard. Det var ingen restriksjoner på skytevåpen. Utpå våren ble det streik p.g.a. maten. Kravet var bedre og mer mat eller lavere kostpenger. Etter 2 ukers streik, tok ca. 20 mann opp igjen arbeidet mot 50 øre dagen i lønnsøkning. Til slutt stormet de streikende, som ikke fikk mat, messa under middagen til de som arbeidet. Det ble bråk, og driftslederen med 3 mann rykket inn med geværer. De ble avvepnet, og driftslederen turde siden ikke forlate bestyrerboligen av frykt for sitt eget liv. Av den nye amerikanske sommersjefen Gilson ble de tilreisende eiere varslet, og saken fikk et omfattende rettslig og diplomatisk etterspill. Kanskje Norge skulle gått inn og okkupert Spitsbergen den gang?

Hvordan gikk det så med det nygifte lege-ekteparet som bodde midt oppe i alt dette? Og med den stakkars Julie Kinck som hver dag skulle holde kontor på den andre siden av Advent Bay? Amerikanerne hadde overtatt Turisthotellet på Advent-pynten, hvor arbeiderne bodde. De ble fraktet til det nye gruveinnslaget (gamle Gruve 1) i en liten, åpen båt med dampmaskin. Det var vel den som fraktet den kvinnelige legen til hennes daglige virke. Men hva når isen la seg og ennå ikke var trygg? Eller storm i dagevis? Kontoret hennes var vel i Turisthytten? I Advent City var det fra Ulstads tid et ennå uferdig sykestue-prosjekt. Vi vet heller ikke annet om sunnhetstilstanden dette året enn endel hodepine-

bakrus hos engelskmennene. Longyear hadde ikke tatt noen sjanser: Hos amerikanerne var det «dry camp»-forbud mot både alkohol og skytevåpen.

I september 1907 forlot Julie Kinck Advent Bay og tok en assistent-lege-stilling ved kysthospitalet i Fredriksvern (Stavern). Hun døde i sitt hjem i Bø i Telemark i 1929, bare 53 år gammel.

1907–08

Men Elias Birger Kinck har ikke latt seg skremme av vinterens hendelser. Amerikanernes 22 mann under Bert Manghams ledelse hadde også streik og uro, men de fikk gjort atskillig drift også. Munroe omkommer ved seilskipsforlis og blir det første dødsfall i forbindelse med gruvedriften her oppe. Selskapets dampbåt blir oppkalt etter ham, og gir navnet til en særegen vårsyke: Munrofeberen. Det var lengselen etter første båt i mai-juni, som regel D/s «Munroe». Det pussige er at denne «sykdommen» har holdt seg, også etter at vinterisolasjonen er brutt ved regelmessige rutefly.

Men tilbake til dr. Kinck. Han skal tegne kontrakt med amerikanernes nye mann Kenneth L. Gilson, for 1907–08 for begge anleggene (også engelske.) Båten ned ligger klar til avgang. Gilson går hardt ut mot legen og sier 4000 kr. – de har allerede en billigere doktor på hånden. Samtidig sitter generalsekretær Hansson i Kristiania og skriver brev til dr. Kinck, «4500 kr. synes passende. Der er omtrent ikke en ledig kandidat og oppdrive . . .»

Men så var det postgangen hit på den tiden. Som sagt, båten ned tuter utålmodig. Men som Kinck sier i et brev til Hansson av 29.07.07: «De vil ikke gå høyere, må svare straks. Jeg liker meg her oppe, og trenger pengene. Resultatet blir derfor at jeg slår til.»

Denne sommeren finner vi den 21-årige Julian Rugaas fra Fauske blant de 11 nordmenn som stevner inn Isfjorden med første båt i mai 1907. De legger til ved iskanten og kommer etter 20 timers strabasiøs isvandring til «en enslig liten brakke og en liten bordstall for hesten», det senere Longyear City. Rugaas forbannet seg på at her skulle han ikke bli gammel, – memorerte han i 1954, da han reiste ned etter 43 års virke her oppe!

Rugaas forteller også hvordan dr. Kincks pasienter (d.v.s. busen*) hadde det: Forventet inndrift av hovedstoll eller tverrslag 12 yards pr. uke, laste 2700 kg i vogner på skiftet, håndbore 5 m, hakke 8 m under kullgangen før de skjøt en salve. Rugaas ble trett bare ved tanken . . . Og når de omsider tørnet inn, var det vintersdagen å finne blikkfatet sitt under køya fylle det med snø og tilberede seg en skvett vaskevann i brakken, hvor 24 mann var ute i samme ærend omkring en gebrekkelig ovn.

Dette året overvintrer en kvinne i byen. Vi husker Julie Kinck, i Advent City, året før. (Men allerede vinteren 1898–99 bodde 2 familier, den ene med 3 år gamle Ragna, på Hotellneset i turisthytta. Det var angivelig første kvinnelige overvintring, og vi finner et intervju med Ragna 60 år etter i Polarboken 1958.)

Det er kaptein Næss som foreslår for Longyear å ha en kokke her denne vinteren. Longyear er meget i tvil – 1 kvinne blant 75 eller 100 mann. «Ho-o-oh! She is 45 yaarr ol'an'no fool,» mener Næss, og dermed ble det. Dr. Kinck var en av dem som nøt godt av hennes kokekunst. De ca. 40 andre denne vinteren i Longyear City og 30–40 i Advent City måtte ta til takke med vanlig messemat. D.v.s. fra Trondheim Preserving Company: hermetiske fiske-kaker, sild, osv. av «meget god kvalitet.» Det ble skutt 80 reinsdyr av leiede jegere og 800 ærfuglegg ble innkjøpt fra en hvalfanger. Fra hvalfangeren «Irma» får Longyear City også skipbrudne sjømenn og hvalfangere, som like godt tok seg jobb ved anlegget før nedreisen neste sommer.

Vinteren forløper uten medisinske problemer. «Excellent health», er eierens egne ord.

I september 1908 finner vi dr. Kinck ombord i D/s «Munroe» på vei ned for godt. Vel forenet med sin Julie, reiser de sammen til Berlin for etterutdannelse. Heller ikke Elias Birger Kinck skriver noe om sitt opphold her. Han dør i 1955, 77 år gammel.

1908–09

Våren og sommeren 1908 er det igjen pågang på generalsekretær Hansson om lege til Advent City, som går inn i sin siste sesong. Dr. Arnbjørn Kvamme er først engasjert, men kan ikke reise opp så

* Bus, vanlig brukt på gruvearbeider ved anlegget.

tidlig som planlagt og frasier seg posten. Om de senere fikk en lege for denne siste vinteren, vet jeg ikke. Men også Longyear City skal ha lege, og Longyear skriver i sin dagbok: «The camp doctor at the last moment decided that he would not go, and though he furnished a certificate that it was because of ill health, Burrall (generel manager og nevø av Longyear) was inclined to think that he was malingering . . .» Denne legen ble i alle fall frisk igjen. Han døde for et par år siden, 98 år gammel.

Generalsekretæren i Den norske lægeforening (DNLF) Hanson påpeker at det er «et ringe antall læger uteksaminert siste 2 år.» Skal han søke å skaffe habil lege, er forutsetningen at legen lønnes helt ut: 4000,— kr. fast lønn, fri reise o.s.v., utstyr holdes av kompaniet. Den 3.9.08 er endelig kontrakten klar med vinterens lege. Han er 42 år, født i Vaagen, tidligere kaptein i sanitetsvæsenets stab, ugift. Longyear kaller ham «a Norwegian physician from the army» og syter fordi de «had to pay him a large advance.» D.v.s. kr. 1000,— i forskudd etter kvittering av 8.10.08.

Legen, som en oktoberdag i 1908 kommer til Longyear City ombord i D/s «Munroe», heter *Harald Figenschou*. Det var neppe hans første reis: faren var skipper Eilert Hagerup Figenschou. Vel fremme blir han hilst velkommen av engelskmannen Bert Mangham, som har vært her i Advent Bay siden 1905, først som nestsjef under Muscamp i Advent City, siden som vintersjef hos amerikanerne i Longyear City.

Mangham bor i bestyrerboligen og har denne vinteren en yngre kvinne som husholderske. Hun forårsaker «atskillige vanskeligheter» blant de ca. 50 overvintrende menn. Heretter ble regelen at kvinner skulle

tas opp tidlig på sommeren, så de kunne «prøves grundig på stedet» og evt. nedsendes før isen igjen isolerte anlegget for nye 8 måneder.

Men det er andre problemer denne vinteren, Intendanten (the steward) står på en særdeles dårlig fot med de overveiende norske arbeiderne. Alkohol er forbudt, men intendanten kaller busen for drukkenbolter. Selv brygger han alkohol for eget bruk og går konstant småpussa. Hvis noen klaget på ham, laget han vansker for dem. Dette forholdet fikk dr. Figenschou oppklart. Intendanten fikk deretter avskjed «although he saved money for the company», skrev Longyear.

April 1909 dør en mann av bukhinnebetennelse, men han hadde skjult sin sanne tilstand for verkslegen, så familien hans var ikke overrasket over hans endelikt. Ellers var helsen førsteklasses i leiren denne vinteren ifølge Longyears opptegnelser.

1909–10

Sommeren 1909 reiser dr. Figenschou ned. Den nye legen skal bare ha 3000,— kr., men han tar sin kone med. Burrall skriver at selv om lønnen ligger 1000 kroner under den forrige, må de dette året fø på doktorfruen, så selskapets «saving would not be overly much.» Well, 24. mai ligger D/s «Munroe» ved iskanten langt ute i bayen, og ingeniøren, doktoren og endel arbeidere tar seg fram til Longyear City. Først en måned senere kan D/s «Munroe» gå helt inn til den nye kaia – nå gammelkaia – og losse varer og laste vinterens kull.

Men i september reiser doktoren ned. Burrall kaller det «French leave» og mener at doktoren fikk panikk med tanke på overvintring og «so got sick». Han fortsetter: «There seemed to be no way of securing proof of this Arctic disease of malingering in his case.» Han tror at «the doctor could get plenty of witnesses to swear that it required several men to hold him in bed: moreover the doctor of the Tromsø hospital had given him a certificate to that effect.»

Selskapet var nå i en lei knipe. Arbeiderne hadde «a doctor clause in their contracts», som sikret dem stedlig legehjelp. D/s «Munroe» ble losset på rekordtid, og Burrall ble med ned for å få tak i en ny lege. Heldigvis hadde amerikanernes norske agent Sæther sikret ny kontrakt med dr. *Harald Figenschou*, som ble med Burrall opp igjen.

Gruveanleggene i Advent Bay med helårs bosetning og regelmessig

båtforbindelse i sommermånedene, ble redningen for mange norske fangstmenn. I september 1909 kom fangstmannen Anton Eilertsen med 5 mann til Longyear City. De hadde ligget på Kapp Hammerfest på Kong Karls Land siden sommeren 1908, og skulle denne sommeren vært hentet. Men isen er ugjennomtrengelig. Også Longyear hadde prøvet seg på en jakttur til Kong Karls Land sommeren 1909 ombord på D/s «Munroe». Men selv en erfaren ishavsskipper som kaptein Næss må gi seg. Anton Eilertsen med mannskap tilbakelegger de 300 km i et «kappløp med døden» og vinner. «This journey is one of the most remarkable I know of in the history of Arctic life —», skriver Longyear.

Mr. Longyear har også en rekke synspunkter på nordmenn: De er håpløse sosialister – innstilt på å motarbeide kapitalen ved enhver anledning, – ingen nordmann ville være arbeidsleder og skynde på sine landsmenn for en amerikansk kapitalist, – de er mer interessert i å finne ut hvor lite – snarere enn hvor mye – de kunne gjøre . . . de henger ved foreldede arbeidsmåter o.s.v. Dessuten var nordmenn uten motstandskraft overfor alkohol, som var landets største ulykke. Men landet led også av «en epidemi av fridager». Ikke rart at amerikanerne prøvde arbeidere fra Sverige, Finland, Tyskland, England og USA. Til og med kinesere ble vurdert. Det ble planlagt å frakte 200 stykker med den transsibiriske jernbane» til Arkangelsk og båt opp. Det skulle vise de håpløse nordmennene at amerikanerne kunne greie seg uten dem . . . Men kineserne ville ha kontrakt på fri hjemreise, også for evt. døde. Men nordmennene var ikke bare nærmest, de var også den gruppen som tålte de ekstreme polare forholdene best.

La oss se nærmere på arbeidernes kontrakter med det amerikanske selskapet. De var som nevnt eneste form for lov og rett på Svalbard den gang. Kontraktene var også utgangspunktet for de etterhvert tallrike rettssaker mot selskapet, som regel ført for retten i Tromsø. Kontraktene ble satt opp av selskapets jurist i Trondheim. Det var paragrafer som forbød: fredsforstyrrelse, dårlige vaner(?), arbeidsnektelse uansett tid og sted, virksomhet mot kompaniets interesser o.l. § 6 omhandler sterke drikker og våpen: «den undertegnede forplikter seg til ikke å bringe eller anskaffe eller bruke berusende drikker under oppholdet der. Brudd på denne regel gir grunn for umiddelbar oppsigelse. Selskapet forbeholder seg retten til å ransake arbeidstakerens bagasje og beslaglegge enhver alkohol eller skytevåpen funnet.» Oppsigelse betød: øyeblikkelig stans i lønnsutbetaling, «straffe-

kost» trukket med kr. 1,55 per dag så lenge han oppholdt seg på selskaps eiendom, og første båt ned, dvs. trekk på kr. 32,— . . . og så retts-sak i Tromsø.

Men det var også lyspunkter. Dette året ble kraftstasjonen ferdig, og arbeiderne kunne kjøre elektrisk fjellheis opp til gruveinngangen, (3 min. mot før ca. 45 min. til fots.) Også gruvehestene fikk en viss avlastning av de elektriske gruvetogene som etterhvert ble tatt i bruk.

Dr. Figenschou forlater Longyear City med første båt ned. Han er 44 år gammel, og har feiret sine 2 siste fødselsdager i Longyear City. Han fikk ikke oppleve den 45.

1910–11

Allerede 2. februar 1910 innløper en henvendelse fra The Arctic Coal Company til generalsekretæren i Den norske lægeforening om sommervikar for dr. Figenschou. Det ser ut til at man har forlatt 1 års kontrakten, og prøver å dekke et sommervikariat fra 2 til 5 mnd. Det melder seg 3 liebhavere, og 30.3.-1910 tilsettes *Henrik August Dørge* fra Ålesund for 5 md à 300 kroner., d.v.s. fra juni til september, og han har antagelig sin kone med.

Den 14. mai 1910 damper D/s «Munroe» ut fra Tromsø med kurs for Longyear City, hvor de 45 overvintrende forlengst er i gang med Munroefeberen. Ombord finner vi den nye direktør Gibson, dr. Dørge og 75 andre, mange ennu merket av avskjedsfesten. En av dem var tydelig preget av «excessive drinking before having boarded the ship.» Han gikk nedenunder, d.v.s. i lasterommet, hvor han følte seg svak og ba kameratene hente dr. Dørge. «He was dead before the doctor got to him.»

Totalt utgjorde sommerens arbeidsstyrke i Longyear City 121 mann. La oss se nærmere på dette manntallet: 1 sommersjef, 1 doktor, 4 murere, 4 formenn, 1 eng. gruveinspektør, 1 maskinist fra Brit. Westinghouse, 1 elektriker (US), 1 gruveformann (stiger) 3 elektrikere, 3 maskinister, 2 smeder, 2 kontorister, 18 snekkere, 6 «faglærte» gruvearbeidere, 1 intendant med 4 assistenter, 7 kjørere og 61 arbeidere. Men forholdene i Longyear City er primitive, ikke bare for busen. Også legene er misfornøyde, og 13.8.1910 går følgende ultimatum til Trondheimskontoret:

«Før der oppstilles nogen kontrakt om læge på Spitsbergen, til-
later man seg at gjøre oppmerksom paa følgende ting, som maa
bringes i orden eller fastsættes i kontrakten:

1/ Lægens bolig maa repareres, særlig maa loftet og taket efter-
sees. Begge de to sidste læger klager sterkt over den. Dobbelte
rude indsættes og linoleum lægges paa gulvet.

2/Lægen har under ingen omstændighet at overtage praksis i
Green Harbour.

3/Lægen skal ha egen lugar. Køy på 1ste kl. dps. på opp og ned-
tur. D/s «Munroe» er en gammel daarlig baat.

4/Lægen skal ha tilstrekkelig opvartning, bl.a. skal han ha daglig
rengjøring og opprydning av værelset, indbring av kul og ved, samt
fornøden opvartning iøvrig.

5/Der skal ved siden av the og kakao ogsaa anskaffes lægen
bedste sort melk. Legen skal ha samme kost som direktøren.

6/Lægen skal ha rett til jagt og fiskeri for egen regning.

Hvis ikke samtlige disse betingelser stipuleres, maa vi advare
norske læger mot at tage posten.

Hertil kommer at lønnen blir at beregne efter 4500 kr aarlig,
liksom kontrakten avsluttes på norsk.

Dr. Figenschou gjør oppmerksom paa, at der med den utvidede
drift deroppe maa skaffes

a/ sykehus og

b/ en duelig sykepleier.

Der var i Dr. Ulstads tid sykehus deroppe. Er dette nu taget i
benyttelse til annet øiemed?»

Den brevskrivende general-sekretær i DNLF venter svar på dette
brevet før han lager kontrakt med vinterens lege.

Den 9. september 1910 er kontrakten klar. Verkslegen er 30 år, fra
Mosjøen og nygift. Han heter *Evald Hagbart Markussen* og forlater
Gildeskaal 22. september, rekker hurtigruten i Bodø. Båten bringer
ham og «Nanna» Marie til Tromsø, hvor D/s «Munroe» venter. Gene-
ralsekretær Hansson råder dr. Magnussen til «at gi ordre til at Deres
gage hver maaned indbetales i sparebanken i Trondheim saa har De
alle pengene, naar De neste aar vender tilbake. Paa den maaden op-
naar De at faa Deres løn gjort rentebærende.»

Dr. Markussen og frue får et begivenhetsrikt år i Longyear City. Jeg har ikke funnet noen opplysninger om sunnhetstilstanden det året, men de hygieniske forhold var fortsatt meget dårlige. Vannforsyningen fra september til mai var et uløst problem. Eneste mulighet var å skjære is på isdammen med sag, laste det på hest og slede og tine det opp innendørs i kullfyrte ovner. Denne vannknapphet akkurat i en kull-gruveleir økte anstrengelsene for andre løsninger. Man prøvde kondensering av sjøvann med lite hell. Det var endog planer om en egen taubane til nærmeste isbre. For sommeren ble det allerede nå installert 2 jern-tanker på 90 000 liter i Vannledningsdalen. (Her gikk det 43 år senere et katastrofalt ras.)

1911–12

Sommeren 1911 reiser doktorfruen ned, og dr. Markussen får bl.a. besøk av 2 tyske reisende. Som så mange andre utgir de sine inntrykk i en bok kalt: «Eine deutsche Übungsexpedition». Her beskrives dr. Markussens bolig i Longyearbyen anno 1911: «Om kvelden mottok vi doktorens innbydelse. Han bor her på selskapets bekostning. Han har 2 små rom, som han har gjort meget hjemlige med bøker, pelsverk, bilder av familien, meget smagfullt arrangert. Vi pratet om alt mulig. Han fortalte oss om arbeidsbetingelsene og mennenes helseforhold samt om jakt-turer som av og til ble foretatt o.s.v.» Tyskerne nevner også alkoholforbudet: «Dessverre er det ingen alkohol. Forbudet overholdes rigorøst i hele kolonien. Ledelsen var meget irritert på turist-skipene om sommeren som ga busen mulighet for å få tak i sprit.. Ofte

kunne det gå dager før normaltilstanden var gjenopprettet. Men vi ble vel forsynt med lemon-juice og gode sigarer, som var skattefrie og derfor billige.»

Men det var streik og voldsomheter denne sommeren også i Longyearbyen. Beretninger om dette kan vi lese hos Trygve Mathisen: «Svalbard i internasjonal politikk 1871–1925», og Adolf Hoel: «Svalbard» eller Nathan Haskell Dole: *America in Spitsbergen*. Disse beretninger bærer preg av synsvinkelen, som er «utenfra» eller «ovenfra».

Åsmund Selfors var en av deltakerne i streiken, og hans skildring i et intervju med Dag Skogheim (1977) 65 år etter, lyder som følger:

Artic Coal averterte etter folk om sommeren 1911, da var det stor-lockout, vi gikk arbeidslause i massevis. Penger eide jeg ikke men tjuvåkte opp til Tromsø der selskapet hadde kontor. Fra Mo i Rana til Tromsø tok det fire døgn på den tid. Men på to båta oppover tok styrmannen meg og jeg måtte pantsette klokka og ringen for å forsette. I Tromsø blei det å underskriv enkeltmannskontrakt med selskapet. I alt var vi vel en 150 mann; norska, svenska, finna, russera og noen engelskmenn. Vi venta en 14 dagers tid før dampbåten kom fra Spitzbergen med kol-last, så gikk vi ombord og ned i lasteromman, for det fantes ikkje salong eller lugara. Det tok fem døgn oppover, men været var fint. Isen låg heilt ut i fjorden, så vi brukte nesten heile dagen på å gå i issørpa inn tel land. Tøyet våres blei kjørt med hesta som kulgruveselskapet brukte den gangen, og så kom vi tel hovedbyen, Advent Bay, og lossementet våres.

Nei, jeg klarer ikkje å beskrive forholdene, så simple var de. I brakka der jeg kom, måtte vi først måke ut leirsuppa og alt svine-riet. Det var køyer i tre høgder over kvarandre og to og to mann i hver køye. Det fantes ikkje vaskerom, ikkje noe vaskeri, det var lus og faenskap og maten var gammel hermetikk, forsyninga fra 1906 og 1907, så kokken meir enn ein gong kom og sa at vi mått' ikkje ét i oss av maten, men heller ta kavring med sirup. Både losji og forhold til befalet deroppe var siste sort. Det var ikkje noe forhold, ikkje noen samtale, bare ordre og kjeft. Jeg vil karakterisere det som en slaveleir heile bedriften deroppe. Men vi som kom var vante anleggsarbeidera og gruvearbeidera heile gjengen nesten. Det var lockouten som fekk oss i vei. Snart kalte vi sammen

tel masse møte. Da vart vi 210 mann i alt med dem som var igjen fra siste vinter. Vi måtte tolke alt som blei sagt. En svenske valgte vi som formann. Han kom rett fra gruvan i Birtavarre i Troms. Jeg kom med i komitéen på fire mann som skulle forhandle med direktør Gibson om de kravan vi ville ha gjennomført før vi gikk på arbeid igjen. Da vi kom inn på kontoret så trakk'n revolveren og la framfor seg på bordet og sa at han avbrøt all samtale og dersom vi ikkje var tilfreds med forholdan, så kunne vi dra tel hælvet med ein gang. Da samle vi alle igjen, og vart enig om å innstille arbeidet straks, begynte å pakke ihop og ta D:S Locksley, kullbåten som lå der, tilbake til Tromsø. Men først slo vi ihop to bord og tok et rødt sengklede og hengte over spilan, så laga vi inskripsjon med papirbuktava og marsjert gjennom brakkegata og opp til kontoret hvor vi prøvde å forhandle, men da hadde dem stengt all døran og vi bestemte oss straks at vi reiste derfra. Locksley var bare halvlasta og skipperen sa at det ikkje var mat ombord og han gikk ikkje ut med båten før mat var skaffa. Men dir. Gibson ville ikkje ut med mat, men så til syvende og sist fikk vi tre tønner med skonrok og vatn. Alle mann lå i lasterommet oppå kolan, og vi fikk storm på overfarten, så du kan forstå korsen vi så ut.

Men i Tromsø visste de at vi kom, for fagforeningen i byen hadde gjort istand på Folkets Hus med varm mat til oss, og det var svart av folk på kaia da vi la tel. Det første vi gjorde var å kaste fanen over rekka og til kameratan på kaia, så gjekk vi i tog opp til Folkets Hus. Etterpå bar det til selskapets kontor for å få utbetalt lønna vi hadde til gode. Men vi vart avvist der med den begrunnelse at vi sjøl hadde laga konflikten å vi hadde forlatt arbeidsplassen ulovlig og hadde ikke rett til noe. Aldri har jeg fått et øre for den tida jeg arbeidet deroppe.»

Longyear forteller om 2 svensker som kom opp på falske papirer høsten 1910. De spilte kort om penger og nektet å arbeide. Den ene, som var en kjempe og veide minst 275 pund, nød naturlig nok en viss respekt. Han truet med å få has på Gibson og doktoren (dr. Markussen) fordi han ikke fikk sykemelding som han selv ønsket. Under et håndgemeng angriper de to svenskene formann Baldwin med en kullskuffe, så han får et stort kutt i hodet. Men Baldwin får slått til den svenske kjempen med en jernstang, så svensken blir liggende bevisstløs i 15

minutter. De to svenskene ble lagt i jern og bragt ombord på nedgående kullbåt. Dr. Markussen fikk en travel ettermiddag.

Dr. Markussen forlot Spitsbergen i september 1911. Han ble tilsatt som kommunelege på Værøy og Røst. Allerede i februar 1912 fikk han plutselig «hjertelammelse» og døde på Røst, knapt 5 måneder etter at han hadde forlatt Svalbard.

Sommeren 1911 kommer det igjen henvendelse til generalsekretær Hansson om lege til Longyear City. De trenger lege innen 15.8.11. Hansson svarer at det var liten tilgang på medisinske kandidater de siste 2 år. Det averteres i legetidsskriftet (TDNLF) og i dagsavisene. En lege melder seg, og 26.8.11. er kontrakten klar. Han er 33 år, gift, legesønn fra Gausdal og heter *Erik Sverre Paulsson*. Han blir den siste norske legen ansatt av amerikanerne i Longyear City.

Den Norske Radiostasjonen i Grønnfjorden ble ferdig denne høsten og offisielt åpnet ved årskiftet. Longyear City består av 10–20 hus. Vinteren 1911–12 ble kald og stormfull for de 89 menn og den ene kvinnen, som er hushjelp og husholderske for vintersjefen. Longyear finner klimaet: «tørt, helsebringende og fritt for sykdom». Men det tærer på humøret. Arbeiderne går i stå. Kullproduksjonen blir liggende etter. Og så kommer våren – og Munroe-feberen.

Den 29. mars 1912 får dr. Paulsson en dårlig pasient. Han er meget forkommen av utmattelse, kulde, sult og skjørbuk. Han blir pleiet i Longyear City Hospital og kom til å leve helt til 1953. Hans navn var Gustav Fors, 26 årig fangstmann, født i Øverluleå. Han kan fortelle om Anton Eilertsens sørgelige død i midten av mars samme år, i hytta på Krosspynten i Wijdefjorden. Det er den samme Anton Eilertsen

som hadde reddet seg inn til Longyear City i september 1909. Men disse tragiske hendelsene hadde også et økonomisk aspekt. Hvem skulle betale den amerikanske kullgruveleirens utlegg? Longyear skriver:

En fangstmann ble bragt til Longyear City med brukket ben. Han fikk legebehandling og 3 ukers sykehussopphold, hvoretter nedreise med et av selskapets skip.

Ofte hadde fangstmannen kontrakt med en utruster og pelshandler i Norge. Men kontrakten forplikter ikke til dekning av overnevnte utgifter. Men den norske stat, følte ikke den ansvar for nødstedte borgere? Jo, for skipbrudne sjøfolk. Men «private reisende» i et lovløst land uten klare ansvars- og eierforhold, se det fantes det ikke paragrafer for i Kristiania på den tiden. Politimesteren i Tromsø hadde funnet på en regel: Alle som skulle til Svalbard på overvintring var pålagt å ha med utstyr og proviant for 2 år. Men hvem kunne kontrollere det? Regelen var god nok, men ble nok omgått av mange fangstmenn, og den skulle få en utilsiktet virkning for amerikanerne i Longyear City: Den la grunnlaget for slutten – som vi skal se senere . . .

Men slo amerikanerne seg til ro med sine udekkede utlegg. «Humanitære hensyn forbød å avvise dem,» sier Longyear om dette. Men regelen ble nå, etter at den forannevnte norske radiostasjonen kom til, at alle norske nødstedte fangstmenn så snart det var mulig skulle bringes til Green Harbour.

Denne vinteren 1911–12 finner vi den amerikanske elektriker Georg Conant her i byen. «Han erstatter minst 2–3 nordmenn,» sukker Longyear. Men elektrikeren tar seg tid til et langt og detaljert brev hjem: Formennene ved gruva er 4 engelske, 1 tysk og 1 norsk. Alle er bitre og sjalu på amerikanerne i skikkelse av eieren, Longyear – general manager Turner og superintendent Gilson. Alle tre var kloke nok til å overvintre andre steder enn på Spitsbergen. Conant nevner ensformigheten i tilværelsen og ikke minst i maten. «Ingen variasjon i det hele tatt.» De to stedlige kuer leverer sine varer til «funken» og sykehuset. De andre må ta til takke med melk på boks. Proviantlagrene er oppvarmet med det resultat at ca. 40 % av kjøttet må kasseres. Det er gulvkaldt og trekkfullt i brakkene. Verksted mangler helt så alle reparasjoner foregår utendørs. Han skiller mellom «frostbitt», bare i huden – og «forfrysning», når også kjøttet fryser . . . Det arbeides søndag som hverdag.

Den 29. januar 1912 er det beksvart mørketid, kuling og 25 grader

minus. Det bryter ut brann ved gruveåpningen, og kraftstasjonen faller ut. Det er ikke mulig å få bragt vann opp. Taubanen og alt lys er falt ut. De prøver å hive snø på brannen, men får inntrykk av at snøen er så tørr at den «brenner.» To mann er en stund savnet og man frykter dem omkommet. De kommer heldigvis til rette – uskadd.

Med lysestumper og 3–4 parafinlamper fortsatte det daglige liv i gruvebyen.

1912–13

Med D/s «Munroe» opp imai 1912 finner vi John Lund, far til Svalbardpostens far, Thoralf Lund. Det ble 3½ døgn i sjøen sammenstuvet i rommet, oppå lasten, sjøsyke, lite dekketøy og lite mat – 32 tromsøværing, 8 russere, 12 finnlendere og 2 svensker. Fra iskanten brukte de 6 timer til Longyear City. Andreas Brandeggen forsvant i et snaddhull, men ble reddet av ryggsekkmeisen. Gjennombløte kommer de til maskinmessa, der de vrir opp tøyet. Etter å ha fått på seg tørt tøy på rommet bærer det til spise-messa for stekte bønner, flesk og poteter og en fortreffelig ertesuppe.

Neste morgen bar det til kontoret, til vintersjef Gilson – «villmannen» – «meksikaneren» – «indianeren» – med diger revolver i futt-lateral langs høyre side, skitten, sint og på dårlig norsk: «Yes, æ ska plock latmakken a kroppen på dokk» – «død mann bråker ikke...» Gilson hadde vært med siden 1907, (og ble Store Norskes første vintersjef.) Han dukket opp over alt. Han kom av og til skjult i en tom kubb; og dalte plutselig ned foran en intetanende utarbeider som nett-opp var igang med en selvbestaltet røykepause. Ikke å undres på at Gilson virket skitten.

Men det var han ikke alene om. Hør bare hvordan «busen» bodde i 1912: 8 mann på rommet med halvvegg ut mot korridoren, i hver ende en rundovn som eneste fyring. På veggene i korridoren hang også gruveklærne (lompen) og oste svette. Vaskingen foregikk i små blikkfat, bading en gang ukentlig, og det etter 9 til 12 timers økter i en kullgruve.

Longyear City ble sommerstid dengang som nå besøkt av en rekke personer som ofte skriver dagbøker. Her kommer en liten beretning fra selveste Fridtjof Nansen, datert 26. august 1912. Nansen reflekterer litt over dette selskapet som bryter kull hele vinteren, og når havnen endelig blir isfri må de sende arbeiderne ned i stedet. Sommeren 1912 hadde det igjen vært streik og uroligheter. Den 18. juli ble 238 mann sendt

ned. I Tromsø ble hele politistyrken utkommandert og «Samlaget» (det senere Vinmonopolet) stengt, etter anbefaling fra Turner (?). Under det etterfølgende lønnsoppgjør hos Sæther på Tromsøkontoret måtte det politivakt til o.s.v.

Men tilbake til Nansen som er på vei fra kaien og ser med misbilligelse på all denne naturødeleggelse som kalles Longyear City: «Jeg søkte den likeste og høyest liggende barakken, det måtte vel være bestyrerboligen. Der traff jeg også en Mr. Turner, en ikke overdrevent veloppdragen ung amerikaner, som påsto at han var bestyreren. Petroleumen kjente han ikke noe til (Nansen skulle få opp petroleum til sin yacht «Veslemøy» med en kullbåt) det fikk jeg selv ordne med skipets kaptein når han kom, sa han. Han tok de telegrammer jeg brakte (Nansen kom nettopp fra den norske vel ½ år gamle telegrafstasjonen i Green Harbour), satte seg for å lese dem mens han lot meg stå ved døren og ba meg vente mens han skrev for at jeg kunne bringe det tilbake til Green Harbor. Jeg svarte at hvis han ønsket noe sendt fikk han bringe det ombord i «Veslemøy», og så gikk jeg videre inn gjennom dalen. Kanskje var det ikke til å undres på om folk med så lite folkeskikk fikk ugreie med arbeidere.» Skuende utover Longyeardalen fortsetter Nansen: «For et innblik i denne naturens ensomme stillhet. Disse fæle arbeider-barakkene dernede i dalen og luftbaner og kraftledninger oppetter fjellet. Det skriker . . . Og så dette livet av alle disse folkene, med streiker og uhygge, under ledelse av slik uoppdragenhet. Nei, her var ikke fristende å være . . .»

Heldigvis for Nansen kom D/s «Munroe» alt samme kveld med en hyggelig norsk kaptein – og petroleum.

Samme dag hadde Nansen truffet dr. Rudmose Brown og dr. W. Bruce, og de to skotter så ut som kom de rett fra nordpolen. En beskrivelse av dette møtet finner vi i Rudmose Browns bok, hvor han gir en mer inngående skildring av Longyear City. Han synes «villane» til ledere, ingeniører og doktoren i den ene enden av den ene brede gaten virket lyse og vennlige, mens busens brakker i den andre enden så triste og lite attraktive ut. Han skriver om kuer i fjøset, høner som løper fritt omkring, en gris eller to og flere ponnier som gresser fredelig på tundran. Husene er opplyst elektrisk, og vann i ledning fra isbre (Vannledningsdalen). Befolkningen er overveiende menn, men noen av ingeniørene og doktoren pleier ha sine koner boende over vinteren. Det er i alt et halvt dusin eller flere unger, som mener de er innfødte Spits-

bergensere. (Ingen av barna i 1912 var født på Spitsbergen). Reinsdyr er nesten borte, så all mat må importeres. Amerikanerne er meget gjestfrie og serverer fersk biff, poteter, nybakt brød, smør, tranebær og ubegrenset med melk.

Og så kommer det: «En doktor er tilsluttet stedet, men når det gjelder sykdommer, er det lite å gjøre. Av og til en skjorbuksyk jeger som har greidd å ta seg frem til medisinsk hjelp. Det skulle være unødvendig å si at gruvearbeiderne, med rikelig friske matvarer, aldri viser det minste symptom på skjorbuk. Innbyggerne liker dette arktiske livet. Mange har vært der en årrekke. Mange av dem, etter å være kommet tilbake til sivilisasjonen, får den samme intense lengsel etter å komme tilbake, som også mange pol-forskere klager over . . . Men om sommeren er det livlig med evig dagslys og et halvt dusin skip eller mer på bayen, turistskip, yachter, forsknings- og ekspedisjonsskip, fiskeskøyter og kullbåter. Turistene oversvømmer byen. De greier til og med å få sendt billedpostkort, samt å fotografere alt mulig . . .» Noen som kjenner seg igjen?

Men hva med alkoholforbudet i land? Rudmose Brown og Nansen er ikke opptatt av dette spørsmålet. Det er imidlertid ledelsen i Longyear City. Alle kapteinene får streng beskjed om alkoholforbudet. Men hvem kan nekte f.eks verkslegen å gå ombord? Men også arbeiderne får etablert kontakt ombord, og en gang tok det innpå 3 dager før mange av de tørreste innbyggerne i byen var istand til å finne veien til jobben. Longyear kan ikke forstå at nordmenn har vært kristnet for snart 1000 år siden.

Men Longyear er bekymret for faunaen også. Et fransk turistskip landsatte ca. 200 tungt vepnede jegere, og det holdt på å koste en blomsterfotograf i Adventdalen livet. Reinsdyr var på denne tiden omtrent utryddet i dette området. Det forekommer også bemerkelsesverdige få isbjørnhistorier. Arbeiderne ved anlegget var som nevnt uten skytevåpen.

Skjorbuk blir ikke omtalt som noe problem blant overvintrerne i Longyear City. Derimot har skjorbuken gjennom hele Svalbards historie måttet ta ansvaret for mange tragedier blant overvintrerne, enten overvintringen var planlagt eller ufrivillig.

«Den som sover godt to netter etter hverandre på Svalbard, får skjorbuk», sa de gamle fangstmenn. (En god trøst for den søvnløse.) Folkemedisinen har kjent råd mot sykdommen meget lenge. Viten-

skapen begynner på denne tiden å få innsikt i årsaken. Nordmennene Holst og Frølich greide å påvise at skjørbuk var en mangelsykdom, ikke som man trodde før, at sykdommen skyldtes dovenskap, forgiftning eller uheldige klimatiske forhold. Vi merket oss at doktoren serverte Lemon Juice, dengang et meget brukt middel mot skjørbuk av kyndige. Om vinteren greier to skjørbuksyke norske pelsjegere å ta seg fram til byen. De blir innlagt i Longyear City Hospital. Den ene dør, den andre kan sendes ned med første båt. Det skulle nesten være unødvendig å anføre at selskapets regninger forble ubetalte til dags dato.

Arbeidsulykker hadde man sluppet nesten helt til 1912. Det gikk en skinnevei fra kaia opp til gruve 1 for å frakte materialer opp og kull ned. Her var det det hendte. En finne av «den bedre og arbeidssomme sorten» satt i nærheten av denne Fløybanen da en engelsk arbeider startet motoren på spillet som trakk skinnevognen oppover. Vognen ble ikke stoppet tidsnok, den sporet av og knuste finnens ene ben. Han ble bragt til Longyear City Hospital hvor verkslegen dr. Paulsson måtte amputere benet for å hindre sårfeber og koldbrann. Som krøpling for livet ble han sendt til Tromsø sykehus til etterbehandling. Direktør Turner garanterer sykehuskostnadene hans for seks uker og kjøpte et kunstig ben til kr. 150,—. Finnen fikk endatil 500 kr. i håndpenger da han forlot Tromsø sykehus. Ifølge Turner var selskapet uten skyld og uten juridisk ansvar for ulykken. Likevel påtok selskapet seg et tap på tilsammen 900 kr. «Denne hendelsen viser hvor reallt og raust mennene ble behandlet.»

Dr. Paulsson hadde kontrakt til september 1912. Han vendte tilbake til Agdenes, senere Aafjorden, som kommunelæge (distriktslege). Her dør han plutselig i mars 1914, bare 36 år gammel.

The Arctic Coal Co. trenger lege også for sesongen 1912–13. Igjen går det brev om dette, av 20.5.12. Generalsekretæren i DNLF svarer 25.5. (for første gang på skrivemaskin) at det er meget få yngre leger til disposisjon. Det er mange ledige poster, hvorav flere meget gode. Det vil være håpløst å få lege under kr. 5000,—. Maaske enda høyere. Det bes meddelt om man er villig til å betale en så høy avlønning.

Det var man nok ikke, for her slutter brevvekslingen med DNLF. Men i selskapets interne noteveksling kan vi lese at sommersjef Turner skrev til Longyear etter overnevnte svar fra DNLF. «It seems to me, that at this price we could each year get a young graduate from America to stay one year.» Dette ble det ikke noe av. En annen plan var å

«engage some reputable medical college in England to send over a reliable young physician at £ 250 sterling on a thirteen months contract.»

Løsningen ble at vintersjef Mangham kom opp fra sin sommerferie med en venn, som var lege. Det forelå ingen kontrakt, men tilsagn om £ 24 per mnd. Denne første engelske (og utenlandske) legen her oppe forlangte £ 25, og fikk støtte av Mangham, enda vitner kunne bekrefte avtalen på £ 24. Turner ga etter for å få kontrakten klar før en ny prisstigning. Dette og andre forhold kom til å stå Mangham dyrt. Han måtte reise ned neste sommer uten ny kontrakt med selskapet.

Når ble det første Longyear City Hospital bygget? Jeg vet ikke. Men på kartet ser vi hvor det lå i 1913. Like nedenfor skinneveien som gikk Skjæringa ned ut på Gammelkaia. Like nordenfor lå «turisthytten» fra Hotellneset. Dette huset, «Turisthotellet», ble flyttet hit i 1908. Det var bygget av Vesterålske Dampskipselskap i 1896. Det ble brukt som butikk og depot. Nedenfor mot tundraen lå stall og grisehus. På oversiden av skinneveien lå bl.a. formannsbrakka og «funken».

En av pasientene denne vinteren var, som nevnt, en norsk fangstmann som led av skjørbuk. Han fikk behandling på hospitalet og ble bedre. Mangham, som var vintersjef for de 215 overvintrerne, sender en mann på ski med bud til telegrafstasjonen i Green Harbour. Telegram sendes til pelshandleren i Norge om han er villig til å betale den syke fangstmannens omkostninger til selskapet. Svaret som prikk-prikk-streket seg nordover i vintermørket lød: «Hvor mange og hva slags skinn har han?» Svaret var: «Ingen.» Pelshandleren nektet da å bidra med noe. Fangstmannen ble frisk. Men budet som gikk på ski falt og skadet armen. Etter 10 dager var han tilbake fra Green Harbour, og legen fant at skulderen var av ledd. Han fikk den på plass «så godt han kunne», skriver Longyear. «Budet» begynte i arbeid igjen, men reiste ned i mai. Da han i september 1913 søker om jobb ved selskapet igjen, blir det nektet. Det endte med rettsak (som amerikanerne pleide å tape i Tromsø).

Den engelske legen ved Longyear City Hospital fikk også andre pasienter. Både russere og nordmenn tok seg til rette i Green Harbour-distriktet uten hensyn til amerikanernes protester om at området først var okkupert av dem. Nordmannen Anker (som selv aldri var på Svalbard) og Russian Grumant Company, holdt små overvintringsmannskaper for å få hevd på sine krav om grunnen. Det gikk ikke bedre

denne vinteren enn at begge grupperinger fikk sykdommer og skader som trengte legehjelp. Pasientene den gang hadde ikke mye å velge mellom. Det var bare ett sted, og det het Longyear City Hospital. De amerikanske lederne var ikke lite irriterte.

Men det var andre også som kom i knipe denne vinteren. Den tyske løytnant Schröder-Stranz ville prøve seg på Nordøstpassasjen og trengte øvelse, og sommeren 1912 seilte han til Svalbard på D/s «Herzog Ernst» med 9 tyskere og 5 nordmenn ombord. Ekspedisjonen ble et sammenhengende mareritt, etterhvert med flere partier spredt rundt omkring i geografien på jakt etter redning: gruveanleggene i Longyear City. Den 27. desember 1912 kom den første. Det var kaptein Ritscher, i en meget forkommen tilstand. Ultimo mars 1913 kom 4 overlevende norske sjøfolk. Tilbake på den innefrosne skuta i Sorgfjorden var to mann: Dr. Rudiger med forfrosset fot som ble amputert av den andre – kunstmaleren Rave. Begge ble reddet av kaptein Staxrud i slutten av april. De 8 andre omkom i isødet.

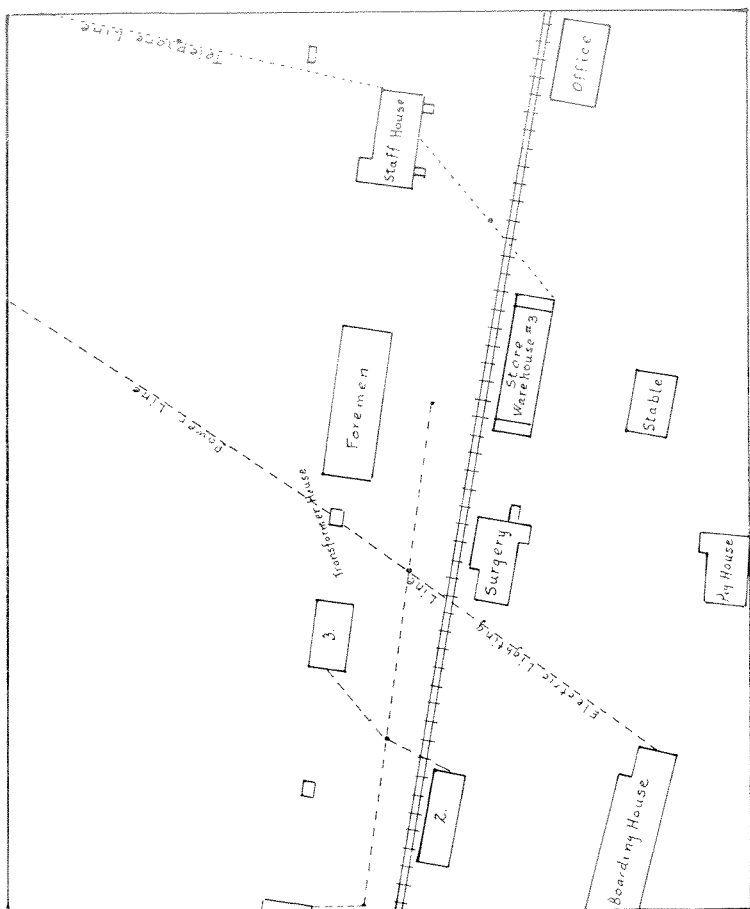
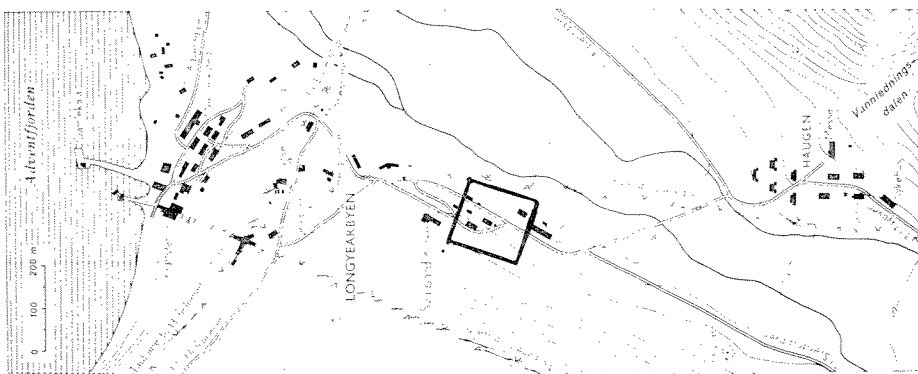
Tragedien fikk et etterspill. Arctic Coal Company hadde hatt atskillige utgifter, til lege, medisiner og forpleining, tilsammen 6000 kr. Men hvem skulle betale? Ekspedisjonens leder ble aldri funnet, enkene i Tyskland hadde andre bekymringer. Etter en masse brev frem og tilbake med Berlin ble regningene betalt.

Men det var heldigvis ikke bare død og lidelser. Det kom også nytt liv til. Den 9. mai 1913 skjedde den første fødsel på Svalbard. Det var hverken bergensere eller trøndere, men «siddiser» som sto bak. Moren het Anna Josefine, 33 år gammel og faren Knut Emil Glad, garver fra Finland, ansatt i et Stavanger-selskap i Grønnfjorden (nåværende Barentsburg). En velskapt sønn ble det, og navnet han fikk i Tromsø var intet mindre enn Charles Emil Polar Glad.

Utpå vårparten er tre mann syke (skjorbuk?, tuberkulose? De sendes ned med første båt. Den ene av dem når aldri tilbake til Norge. Han dør ombord i D/S «Munroe». Ellers var sunnhetstilstanden som vanlig utmerket.

1913–14

Sommeren 1913 reiser vintersjefen Burt Mangham ned – uten ny kontrakt. Han har tilbragt 8 vintre sammenhengende på Spitsbergen. Longyear synes det er svært leit. «Påkjenningene ved overvintring er så

Til høyre et utsnitt av et kart som viser plasseringen til Longyear City Hospital (Surgery) i 1913. Omrisset av dette kart er tegnet inn på kartet fra 1961-62 over Longyearbyen. Fornamsbrakka (Foremen) var Turisthotellet som ble bygget på Hotellneset i 1896 og flyttet hit i 1908.

store», skriver Turner, «at 2 år må være maksimum for en mann.» Den ene vinteren var nok for den engelske legen. Han forlot Longyear City sammen med sin venn Burt Mangham. «Han var en sladrebotte, men på andre områder den beste legen av alle». Legen lovte å sende en venn. Denne var imidlertid i Egypt. Selskapet var igjen uten verkslege. Denne gang heter det: «Mer eller mindre alvorlige skader og ulykker er hyppige blandt så mange menn.» (vel 200). Behovet for legehjelp var tilsvarende.

Det ble avertert etter lege til Longyear City Hospital i 4 ledende aviser i Norge, dessuten i «Tidsskriftet for Den Norske lægeforening», i «Lancet», og i «British Medical Journal». Det ble skrevet direkte til legeforeningens sekretariat i Kristiania, tatt kontakt med medisinske universiteter og hospitaler i London, og endelig arbeidsformidlingskontorer rundt om, men til ingen nytte. Hvor var legene? I Norge ble det fra 1909 til 1915 uteksaminert totalt 194 nye leger, d.v.s 32 nye leger hvert år.

Ikke rart at Turner var bekymret. Gjennom redaktøren av «London Mining Magazine» lykkes det til slutt å skaffe lege for vinteren 1913–1914. Han kommer opp med siste båt. Problemene starter umiddelbart, med kontrakten. Dalburg, den nye vintersjefen får ham inn på kontoret for undertegning. Legen undertegner sin egen kopi og vil komme igjen neste morgen for å skrive under på den andre. Neste morgen har han brent opp kontrakten og sier at «Fanden skulle ta ham» før han undertegnet noe. Han nektet også å gjøre 4 timer kontorarbeid daglig, som foreskrevet i kontrakten. Dalburg utbetalte lønningen hans etter kontrakten, men trakk fra de 4 timene. Legen var ikke snauere enn at han truet med å ta livet av både vintersjefen og regnskapssjefen Bryan, (som utryddet «det gamle ondet med overtid,» jublet Turner i årsrapporten.)

Vinterens verkslege het dr. *Georg Cruikshank* og var en mangfoldig herremann. Som vi skal se, får han hendene fulle. Likevel får han tid til å «ekkupere» halve Vestspitsbergen, ifølge et krav han fremsetter til Det britiske utenriksdepartementet den 3. juli 1918.

Berner Jørgensen, eller «*Beisaren*» burde være et kjent navn for Polarbokens lesere. Denne vinteren finner vi ham i Longyear City som smed. Arvid Moberg forteller i sin bok «Svalbards sønner» at stemningen var laber i byen denne vinteren. Burt Mangham var borte, hans etterfølger Dalburg var ennå ikke varm i tøyet. – og så var det doktoren.

«Der var en engelsk lege som ble ansett for ikke å være riktig klok. Av veteranene ble han betraktet som den verste de noen gang hadde hatt ved gruva, det vil ikke si så lite . . .» Det var dødsulykker og sinnssykdom (som vi straks kommer tilbake til). «Beisaren» mente at «slik kan det ikke gå lenger». Han samlet sine to venner Reinart Didriksen og Anton Einarsen i smia en kveld og stiftet «Dødens Klubb». Ingen av dem var avholdsmenn, og alkoholforbudet var en klar utfordring. Heldigvis hadde den engelske legen «en masse seksognitti'ere». Det sies at legen var ganske overrasket utpå vårparten, da han oppdaget at prosenten på de gjenværende flaskene var under 10 %.

Om vinteren 1913–14 skriver Adolf Hoel i sin bok om Svalbard: «Sunnhetstilstanden hadde vært som vanlig, d.v.s. bra. To mann var omkommet ved ulykkestilfeller, og to mann ble sinnssyke.» Bak denne beskrivelsen skjuler seg bl.a. følgende: En mann rensset en løpende conveyer med armen i stedet for med spade på tross av flere advarsler. Armen ble fanget inn av maskineriet og revet av. En annen sa til den nye vintersjef Dalburg at han visste alt om sirkelsager og ba om å få betjene den. I løpet av 20 minutter hadde han saget av en av fingrene sine. Blokkfall drepte to mann. Den ene, en engelsk bus, var uforsiktig med props. Den andre var norsk og kom ut for en for ham usynlig forkastning, som raste ned. «I begge tilfelle var personlig uforsiktighet årsaken,» står det i Dole's bok.

To mann ble sinnssyke. Den ene var sønn av sin egen søster. Han ble sendt ned med første båt, men ventetiden var problematisk. Den andre gale gikk til noen store tannhjul, startet den elektriske motoren og prøvde å få hodet inn mellom tannhjulene. Det lykkedes ikke helt, men ansiktet ble ille tilredt. Han slo av maskinen og gikk til middagsbordet. Derfra gikk det rett til sykehuset, hvor sårene ble stelt. Men etter noen dager på hospitalet, forsvant han, og ble oppdaget på en fangsthytte 8 miles fra byen. Han nektet plent å bli med tilbake, og man etterlot derfor noe proviant til ham. Da de kom for å se til ham neste dag, var han borte og ble siden aldri funnet.

Vi husker arbeidsulykken i 1912 på skinneveien opp fra «Gammelkaia». En havnearbeider, som egentlig ikke har noe nær trekktauet å gjøre, blir stående rett over tauet. Dalburg som vet hvor farlig tauet rykker når motor-spillet starter, roper en advarsel. (Amerikaneren Dalburg snakker også svensk.) Ingen reaksjon hos mannen. Dalburg løper til og dytter ham overende. Men tauet, som rykker i det samme,

river av det ene benet på havnearbeideren. «Uten innblanding ville begge bena gått . . .»

Om arbeiderne den vinteren heter det i rapporten til direktør Turner: «En stor del av dem var Scandinaver, bare et lite antall ansvarlige hvite menn.» Selskapet hadde i løpet av 2 år kartotekført 1490 arbeidere, hvorav 522 på svarteliste. Av vinterens arbeidsstyrke på 245 personer, hvorav 200 bus, var hele 75 % å finne på svartelisten. «Menene var ineffektive etter amerikansk standard,» men de «tilpasset seg de hårde forholdene på Spitsbergen bedre enn noen andre . . .» og de var «fredelige – trege – ikke smarte nok til å bli virkelig farlige motstandere».

Det var også kvinner i byen. Endatil en forkvinne på 40 år, som hadde hatt i oppdrag å ansette alle de andre kvinnene. Forkvinnen var ansvarlig for deres karakter og trofasthet, men det skulle settes på en hård prøve.

Julen 1913 ble feiret tradisjonelt – med fyll og spetakkel. Alkohol var smuglet inn i byen om høsten og gjemt unna. Eller man kom i julestemning på «bensin-kerosen-nafta-hårvann-gurglevann-essenser eller hjemmebrygg- og ingen ble syke . . . (?)!» – kommenterer Longyear i Dole's bok.

Grumant Companiet har denne vinteren 2 mann stasjonert i Green Harbour. En dag kom den ene russeren til Longyear City trekkende på en slede. På sleden lå den andre russeren, meget syk. Han ble innlagt på hospitalet, men døde allerede dagen etter.

Tuberkulosen blir lite omtalt. Vi vet at den var en folkesykdom på den tiden. Denne vinteren blir en tuberkuløs innlagt i Longyear City Hospital. Han var meget syk og falt ut av sengen i villelse. Fire av hans landsmenn, blant dem en nevø av den syke, var vidner til hendelsen, men nektet å hjelpe. Dalburg ble underrettet og spurte om de hadde hjulpet mannen opp i sengen igjen. «Gi oss 6 kr. hver, og vi skal gjøre det», var svaret. Dalburg gikk selv inn og la den døende til sengs.

Intendanten som hadde vært på Spitsbergen i flere sesonger, prøvde å lure arbeiderne med et knep så skittent at det ikke kunne settes på trykk. Det ble oppdaget. Hadde ikke Dalburg lagt seg imellom, ville intendanten blitt lynsjet på stedet. I stedet fikk han sparken pr. omgående. Den neste intendanten den vinteren fikk etterhvert svært tunge reisekister. De ble åpnet, og inneholdt sjokolade og konditorvarer for betydelige verdier fra selskapets lager.

Utpå vårparten ble mennene urolige og kranglete. De spilte kort om penger, så noen reiste ned helt pengelense – kort sagt: alle symptomer på Munroe-feber.

Legen virket ellers i perioder påvirket av stoff. Han var en lidelse ved bordet på grunn av sin «profane og obscøne konversasjon.» Med jevne mellomrom erklærte han at han ville «drepe Dalburg og Bryan.» Dalburg telegraferte ned til Turner at vinterens lege kom ned med første båt, D/s «Kul». Turner kom så opp med D/s «Kul» sammen med den nye legen i juni 1914. Mens båten lastet, slo de to legene seg sammen og hadde en grundig avskjeds/ankomst-fest.

Avtroppende lege var særlig aggressiv. En dag kom han inn på «funken» – tydelig påvirket – med en hånd i lommen som om han hadde en pistol der, og sa til Turner: «Jeg skal drepe deg». Turner fikk roet ham ned og tilslutt geleidet ham ut. «Du kaster meg vel ikke ut?» spurte doktoren. «Nei,» sa Turner og åpnet døren. «Jeg kaster deg ikke ut, men du kan gå nå.»

Legen forsvant ned med D/s «Kul» og truselen om at han skulle sverte selskapet mest mulig. Første sjanse bød seg i Tromsø. Norsk presse var ifølge amerikanerne bare ute etter å skade dem. Alle nedsendte streikende eller oppsagte arbeidere fikk sine negative uttalelser om selskapet – ledelsen, forlegning, maten, arbeidsforholdene, helsetjenesten o.s.v. på trykk i norske aviser og nyhetsbyråer. Selvfølgelig står avisreporterne klare nå også, da første båt med nytt fra en lang overvintring klapper til kaia igjen. I land stiger vinterens verkslege og sier: «Alle kvinner på Spitsbergen var syke (kjønnsykdom), og de hadde smittet hele den mannlige befolkningen i Longyear City.» Da kvinnene der oppe hørte det, gikk de til Turner og forlangte oppreisning. Turner ville gjerne gjøre alt de ba om, men etter en del diskusjon ble de enige om at en anmeldelse og rettssak bare ville lage enda mer publisitet om saken. Vel tilbake i England sender denne legen regning til selskapet på overtid, et krav på flere hundre pund sterling. Turner fant at denne doktoren hadde hatt mer å gjøre enn noen av legene før ham og bad derfor Dalburg skrive til ham og tilby full betaling etter kontrakten – forutsatt at han innstilte all virksomhet som kunne skade selskapet. I svaret fra legen ble Turner beskrevet som «nesten en gentleman».

1914–15

Våren og sommeren 1914 er det klart for den tredje internasjonale Spitsbergenkonferansen (som ble utsatt), og det er tid for å skaffe ny verkslege. Turner får kontakt med en norsk lege, men heldigvis får generalsekretæren i DNLF høre om det. Han meddeler amerikanerne at den 55-årige legen i 2 år nå har vært pasient på Dikemark sinnssyke- asyl. «Etter dette bortfaller formentlig enhver tanke fra Deres side paa at faa dr. NN engageret som læge.» Og det gjorde det.

I stedet tilsettes den første amerikanske legen, *dr. Macaulay*, den første og eneste legen som navngis i Longyears memoarer. Vi husker at denne legen kom opp med første båt og hadde seg en fest med avtroppende verkslege *dr. Cruikshank*. For første gang var alle ledende stillinger i Longyear City besatt med amerikanere. Longyear tenker på sine store investeringer og beskjedne inntekter på Spitsbergen så langt. Han har som vanlig vært på sin årlige inspeksjonsreise til Longyear City, tross sine 64 år. Han går i land igjen i Tromsø 21. juli, vel fornøyd med det han hadde sett og hørt. Men det skulle vise seg å bli hans siste tur til Svalbard. Den første store krigen er bare 2 uker borte . . .

Den 4. august 1914 var verdenskrigen et faktum. Turner fikk beskjed om å stanse arbeidet på Spitsbergen, selge forsyningene og pakke ned leiren, hvis han trodde det var det beste. Imidlertid var vinterforsyningene i hus og kontrakter underskrevet med 127 mann, «omhyggelig utvalgt», så ialt overvintret det 136 personer, derav 5 kvinner og barn. Sesongen forløp prikkfritt: 44 000 tonn kull (rekord), ingen tilføyelser eller vold mot liv eller eiendom, og ikke et ord om doktoren.

Turner overvintret som vanlig i USA og befinner seg ombord på S/S «Lusitania» oppunder Irlands kyst. Plutselig 7. mai 1915 ca. kl. 1400 smeller det. Skipet torpederes av en tysk ubåt. Turner brekker nesen, får en skulder av ledd og blir meget våt, lenge. Han får på seg tørre klær først i London. skriver A. Hoel. Turner ankommer Longyear City utpå sommeren, men uten dokumenter og papirer som gikk tapt under forliset.

1915–16

Someren 1915 var 200 mann i arbeid ved anlegget, tross meget ugunstige isforhold. Men utsiktene for vinteren 1915–16 var dystre. Krigen gjorde tilgangen på reservedeler og proviant problematisk.

Engelske maskinleverandører fikk eksportforbud, og den norske regjering tillot bare å utføre proviant og utstyr for 3 måneders bruk. Vi husker politimesteren i Tromsø og hans påbud om 2 års proviant for overvintre på Svalbard? Stilt overfor dette regelverket måtte selv en amerikaner få problemer.

D/s «William D. Munroe» lastet for siste gang i Adventfjorden september 1915. Den dampet ut fjorden med 150 tonn kull samt sommerstyrken hvoriblandt 5 hester, 3 griser og 5 hunder. M. Strauman og 2 nordmenn stod igjen og vinket farvel sammen med 2 hester, 2 griser, 8 hunder og 1 ku – resten var slaktet.

Sammendrag

Helsetilstanden synes gjennomgående god i disse ti årene fram til 1916. Det refereres relativt lite ulykker når en tenker på den tids sikkerhetsstandard i et land uten lov og rett. De hadde ingen kullstøvekspløsjoner, noe Longyear er tydelig stolt av.

Direktør Olav Chr. Bing kom hit 1917 og skriver i Svalbardposten (1962–63), «amerikanerne murte opp en grunnmur under alle sine hus, med sand tatt fra Hotellneset. Arbeidsbrakkene hadde seksmannsrom med «spanske vegger», en stor rødglødende koksovn i hver ende av kordidoren og inngangen på midten av brakka. Ved inngangen var den uunværlige bryggepannen for tining av snø og is satt opp. Der var også en vaskebenk med 10–12 emaljerte vaskefat.»

Her lar vi Rugaas overta: «Og når der så på et eller annet tidspunkt skulle tørnes inn, var det vintersdagen å finne blikkfatet sitt under køyen, fylle det med snø og tilberede seg en skvett vaskevann på brakken – hvor 24 mann var ute i samme ærend omkring en gebrekkelig ovn.» Og dir. Bing: «Når så arbeiderne kom fra jobben var det å fare litt over ansikt og hender for å fjerne det meste av kullstøvet. Lompen gikk man i. Det var bare til høytidene at blådressen og en mer eller mindre ren skjorte kom på. Nei, det sanitære lot meget tilbake å ønske. Det fantes ikke skap i rommene.»

Eller selve gruvarbeidet: «Det var å håndbore hull på 5 meter, hakke under kullene flere meter og laste opp 20 vogner med 700 kg kull. Inndrift på 10–12 m per uke. Arbeidstiden var 12–14 timer per dag og lønnen 6 kr. per dag». «I gamle dager sov en bort mesteparten av fritiden», fortsetter Rugaas. «Men det var også nordlysnetter med ski-

turer og jakt og sommerdøgn med barsk bading i brevvann og eggessamling i døgnavill ørske.»

Angående den amerikanske ledelsen har vi allerede hørt Nansens inntrykk av siste generaldirektør Turner. Den engelske vintersjef Mangham var raus med overtiden, og i følge Daniel Nøis, «en klok og besindig fyr, — i sitt innerste imot ethvert mulktforelegg, — ville ha den rimeligst mulige utgang på saken.» Også Rugaas berømmer Manghams bergmannskvaliteter. Munroes etterfølger Gilson hadde til å begynne med vanskeligheter med arbeiderne «som han nok ikke forsto å behandle på den riktige måten,» skriver Hoel. «Men han lærte».

Til slutt noen ord om norsk presse. Amerikanerne er lite fornøyd med den omtalen de får. Dårlig nytt er godt nytt, og skrekkhistorier fra f.eks. Tromsø-avisen «Nordlys» ble sitert i landets øvrige aviser og i utlandet, med de negative følger det hadde for virksomhetens rykte og muligheter til å skaffe skikkelige folk.

En av disse favoritt-historiene gjaldt nettopp helsevesenet. «Kirurgiske operasjoner som amputasjon av menns armer eller ben ble utført med barberblad og håndsag o.s.v.». Hvis slikt foregikk ble det gjort av norske leger tilsatt gjennom Den norske lægeforening, skrev Longyear.

Legene synes umiddelbart å være en problematisk gruppe. Men legen er dessverre ikke fritatt for egen sykdom. Og hvem skal den eneste lege på stedet gå til. Enda mer problematisk blir det om lidelsen er av nervøs art. Jeg vil tro at legene var som folk flest her oppe på den tiden. De dro hit opp for å komme bort fra noe, eller for å tjene og legge seg opp penger. Og som nevnt tidligere: vi kjenner bare de andres versjon av historien. Ingen av legene har fått sjansen til å uttale seg.

SUMMARY

75 years medical service at the coal mines in Adventfjorden, Svalbard.

Part I, 1905–16.

When coal mining became a year-long activity at Adventfjorden, Spitsbergen, in 1905, the mining companies established a health service. Locally stationed medical doctors were hired through the Norwegian Medical Association (Den norske Lægeforening) for the first 7 years.

One of them (in 1906–07) was a woman, the only female doctor in Svalbard up to now (1980). For the years 1912–13 and 1913–14 English doctors and for the year 1914–15 an American doctor were hired. In all, 9 doctors worked at the mines in Svalbard from 1905 to 1916. Two of them worked there for two years.

This paper deals with the problems of the first 10 years. There are no medical reports available. The Medical records of the 23 to 245 winter men had to be seen through the accounts of lay people. Most workers came from northern Norway. There were some fatal accidents and a few psychiatric problems due to the hardships of the remote, isolated arctic conditions. There was no scurvy among the miners.

LITTERATUR:

- Bachstrom, S.: Account of a voyage to Spitsbergen in the year 1780. Printed in Pinkerton, s. Collection. Vol. i.
- Brown, R. N. Rudmose, 1920: Spitsbergen. An Account of exploration, hunting, the mineral riches & future potentialities of an arctic archipelago. London.
- Conway, M. W., 1897: The First Crossing of Spitsbergen. Being an Account of an Island Journey of Exploration . . .
- Conway, M. W., No man's land. A history of Spitsbergen from its discovery in 1596 to the beginning of the scientific exploration of the country. Cambridge.
- Dole, Nathan H. 1922: America in Spitsbergen. The romance of an Arctic coalmine . . . 1.2. Boston.
- Den norske Lægeforenings arkiv, Riksarkivet, Oslo.
- Hoel, A., 1967: Svalbard I, II, III, Oslo.
- Kobro, I., 1916: Norges Læger 1800–1908 og 1909–1915. Kristiania.
- Laing, J., 1815: An Account of a voyage to Spitsbergen, London.
- Longyear historical society: Quarterly news. 1969 Vol. 6 nr. 1, 1971 vol 8 nr. 3 og 1974 Vol. 11, nr. 3. Boston.
- Martens, Fridrich (von Hamburg), 1675: Spitzbergische oder Groenlandische Reise Beschreibung gethan im Jahr 1671, Hamburg.
- Mathisen, T., 1951: Svalbard i internasjonal politikk 1871–1925. Oslo.
- Moberg, A., 1960: Svalbards sønner. Bergen.
- Nansen, F., 1920: En ferd til Spitsbergen. Kristiania.
- Nordenskiöld, A. E., 1875: Redogörelse för Den svenske polarekspedisjonen år 1872–73. Kgl. Svenska vet.akad. handlingar 2. Stockholm.
- Skogheim, Dag, 1978: Grav der du står. Kontrast nr. 7, Oslo.
- Svalbardposten: Div. årganger.

OPPLYSNINGER FRA PERSONER:

Ulstad, Karl H.

Fra et opphold på Bouvetøya i 1979

av Torgny Vinje

Det var med store forventninger vi nærmet oss Bouvetøya oppunder jul 1978 med ekspedisjonsbåten M/V Polarsirkel. Vi skulle opprette den første bemannede stasjon på denne øya som hadde så dårlig rykte, og båten var fullastet med hytter og annet gods som skulle flys på land. Været var stormfullt ved ankomsten om kvelden den 21. desember, og vi begynte derfor straks på de marine programmer som skulle utføres rundt øya. Vi kom under land igjen i grålysningen neste dag, og dagen deretter, men hver gang måtte vi vende ryggen til den bredekte vulkanen, som lå skjult bak et tykt skydekke. Det var avsatt 14 dager til opphold ved øya, idet vi regnet med at i løpet av en slik periode skulle vi ha en rimelig sjanse til å komme iland.

En lang planleggingsfase lå forut, og når vi nå var nær målet var vi selvfølgelig utålmodige etter å sette igang. Til hjelp for planleggingen hadde vi hatt en 18 måneders værstatistikk fra Nyrøysa, området der vi skulle opprette stasjonen. Dette er et rasområde på vestsiden av Bouvetøya, omkring 1000 m langt og 300 m bredt, som ble dannet i midten av 50-årene. Under returen fra Antarktis med M/V Polarsirkel i februar 1977 hadde vi vært på land her med gummibåter og satt opp en automatisk værstasjon som over satellitt formidlet den første sammenhengende observasjonsserie fra disse ugjestmilde strøk.

Vind og bølger roet seg etterhvert noe, og på julaften kunne vi endelig sette igang. Vi lå da for anker på østsiden av øya, og kaptein Magnar Aklestad holdt skuta opp mot dønninger, strøm og vind. Tross slingring og liten plass i lasterommet fikk vi ved hjelp av et titalls personer, som hver hadde en stropp festet til helikopteret, manøvrert dette opp på dekk. Vi hadde observert sterke fallvinder på «lesiden» av

Utsikt over stasjonområdet på Nyrøysa. De tre hyttene ligger i bakgrunnen. Ballongene ble sluppet fra det nærmeste presenninghus. Den pæreformede kapsel til venstre er den automatiske værstasjonen som ble satt ifland i februar 1977.

øya og den første rekognosering ble derfor foretatt på vindsiden rundt øya mot Nyrøysa. Helikopterfører Kjell Rivelrud returnerte med positiv rapport, og transporten ble satt igang. Nå var begge helikopterne i sving, det andre under ledelse av Bjørn Enoksen, og det ble en hurtig overføring av ialt 7 personer med hver sin vadsekk, samt hakker, spader og spett. Det første som måtte gjøres, var å bestemme plasseringen av stasjonen. Fjellskråningen mot øst er steil og høy, og vi måtte ha sikt til et sted der vi kunne plassere en reléstasjon for overføring av radiosignalene fra radiosondeballongene som vi ventet ville forsvinne fort bak øya i den sterke vestavinden. Vi fant raskt et passende sted, og landingsplass for helikopterne ble deretter planert. Polarsirkel gikk nå til vestsiden av øya, og det ble en hurtig transport av en del av det godset som helikopterne kunne ta i hiv uten å lande på båtdekket.

Julemiddagen, ribbe og surkål, ble fløyet inn fra båten, og vi bevilget oss en liten pause og inntok måltidet under akkompagnement fra et orkester på 15000 pingviner og 4000 sel som uanfektet nøt livet i fulle drag noen hundre meter lenger borte. Etter at det siste hivet var kommet i land i skumringen den kvelden og alt utstyr var forsvarlig sikret

i tilfelle lunefulle innfall fra værgudenes side, feiret vi en enkel jul i et av teltene.

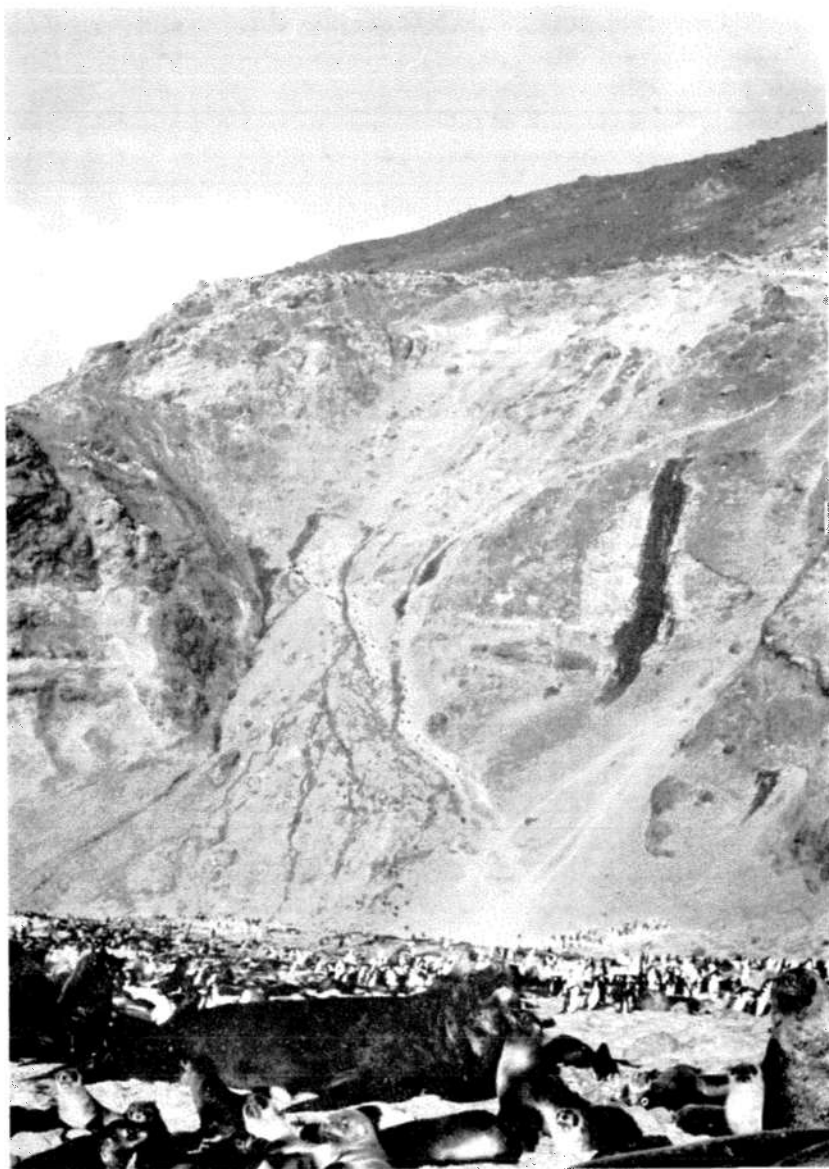
De neste dagene var været variabelt, og ekspedisjonsbåten søkte le på forskjellige steder slik at helikopterne, som nå hadde base på Nyrøysa, kunne fortsette transporten. Den 27. fikk imidlertid Polarsirkel en trålwire i propellen under et av sine nattlige tokt ut fra øya. Skuta var heldigvis nær land, og da det også var gunstige vindforhold, var det mulig for lettbåten, etter et par forsøk å få tauet den inn til oppankring på østsiden. På Nyrøysa var vi sikret mat og hus, men mye av det vitenskapelige utstyret manglet fremdeles. Vanskelige situasjoner fulgte også i dagene som kom, som da et lite isfjell tok kurs mot skuta og presset seg over ankerkjettingen. Og neste dag, da det blåste storm med orkanbyger, dregget Polarsirkel 500 m utover. Men vinden løyet om kvelden, og skuta kunne hales inn på grunnere farvann. Senere var båten en god plattform for helikopterne som hentet inn resten av godset til stasjonen. Tilsammen ble nær 20 tonn, fordelt på ialt 70 hiv, fraktet iland.

På Nyrøysa var der nå et yrende liv, og helikopterne var i sving hele dagen når været tillot det. Under oppholdet ved øya skulle det også gjennomføres en rekke programmer på land mens stasjonen ble etablert. Det var topografisk kartlegging, undersøkelse av dyrelivet, geologisk og botanisk kartlegging med landing på alle bare fjellrabber. Ialt var 14 mann fast forlagt på øya de første dagene.

Den 1. januar 1979 var det et strålende vær, og et av de store, flate antarktiske isfjellene passerte øya på sin rolige ferd mot øst. Vi plasserte en automatisk satelittstasjon på toppen, og for første gang kunne vi følge driften til en av disse kjempene på så lave breddegrader.

Den 1. januar begynte vi også å ta meteorologiske bakkeobservasjoner, og den 5. sendte vi opp den første av ialt 110 radiosondeballonger. Signalene kom fint inn via reléstasjonen som var blitt plassert på Kapp Circoncision. Samme dag ble Polarsirkel tatt på slep til Cape Town, og vi var nå fem mann igjen som skulle gjennomføre det meteorologiske programmet inntil ekspedisjonsbåten skulle hente oss i mars etter avslutningen av tokt II som skulle gå til Weddellhavet.

Under etableringen hadde vi et par stormer med orkanaktige fallvinder som uroet oss endel i arbeidet. Disse uværene kom sammen med plaskregn, og det var nødvendig med stadige ettersyn av f.eks. barduner samt innsamling av løse deler og presenninghus som blåste

Parti fra nordlige strandparti på Nyrøysa. Sjøelefant i forgrunnen. Oppover fjellsiden kan skimtes en pingvinsti til en forholdsvis liten koloni i ca. 2-300 meters høyde. Ved foten av stien lå mange døde individer, og oppe i fjellsiden satt flere som hadde gått seg fast. Foto T. Vinjel/Norsk Polarinstitut.

ned. Vi måtte finne nye plasser for de utsatte presenninghusene, og vi bardunerte trehusene ytterligere.

Bouvetøya har som nevnt et dårlig rykte på seg når det gjelder været. Dette skyldes vel nettopp i stor grad de ekstra sterke fallvindene som slår ned fra breen på lesiden. Det ble f.eks. bare meldt liten til stiv kuling på østsiden av øya de dagene vi hadde de orkanaktige fallvindene på vestsiden. Under kuling til havs fra vest var det nesten stille på Nyrøysa, men Polarsirkel på lesiden meldte om orkanbyger. Vi unnagikk heldigvis de sterke fallvindene i større grad under det videre opphold, og vi opplevde mange ganger solgløtt hvor det var riktig varmt og trivelig – noen timer. Øya ligger på tilsvarende breddegrad som London, og sola kan være sterk om sommeren. Temperaturen i havet er imidlertid nær null, og vi våknet svært ofte til hvit mark om morgenen.

Vann hadde vi det ikke vanskelig med idet isbreen tinte bra på denne årstiden. De sildrende bekkene forsvant imidlertid ganske fort i steinrøysa, og vi måtte lage en anordning for oppsamling et godt stykke unna stasjonen med plastslange tatt med til formålet. Vi bodde i hvert vårt telt, og av de tre hyttene ble én brukt til radio- og «legekontor», én til kjøkken og dagligstue og én til de meteorologiske instrumentene, og som arbeidsrom. Driftsleder Øyvind Grothe fra Meteorologisk Institutt hadde gjennom omfattende prøver på Blindern gjennomgått det avanserte utstyret som han monterte på øya. Avd.ingeniør John Snuggerud fra Televerket, som var elektronisk spesialist, sto også for radiosambandet med omverdenen og formidlet alle værobservasjonene til Syd-Georgia. Lege Torstein Engelskjøn var stadig på pletten med plaster og bandasje, spesielt under etableringen. Senere kunne han ofre seg for sin andre spesialitet, botanikken.

Ingeniør Niels Nergaard fra Chr. Michelsens Institutt hadde spesielt ansvar for montering av to automatiske værstasjoner som skulle etterlates. Han sørget ellers for en lang rekke av de praktisk oppgaver som er nødvendige på en slik ekspedisjon. Værobservasjoner skulle tas hver 6. time og ballonger sendes opp to ganger i døgnet, kl. 12 og 24. Dette sammen med mange andre gjøremål gjorde at vi skiftesvis var i sving med arbeide fra kl. 6 om morgenen til kl. 3 om natten. Ut fra meldinger fra Cape Town laget vi daglig værkart slik at vi kunne følge med i kursen til de vandrende lavtrykkene.

Av hele Bouvetøya, som ikke er større enn ca. (9x6) km², er det bare noen få prosent med bart land. Herav utgjør Nyrøysa uten sam-

En til to måneder gamle pelsselunger ved Bouvetøyas eneste plaskedam som lå på den nordlige del av Nyroysa. Vi talte her rundt 500 unger. Foto T. Vinjel Norsk Polarinstitutt.

menligning det største brefrie området. Denne delen nedbrytes imidlertid ganske fort av bølgene på deres evige vandring fra vest mot øst. Der gikk flere ras fra yttersiden mens vi var der, og under kraftig uvær kunne vi tydelig kjenne hvordan grunnen ristet under bølgeslagene mot land. Det gikk heller ikke sjelden ras også fra den bratte 600 m høye fjellsiden øst for oss, og av og til var dette litt av et skuespill når svære deler av breen løsnet og ble pulverisert ved fallet mot fjellsiden lenger nede. Slike hendelser ble tydelig registrert på jordskjelvapparatene.

Polarsirkel hadde heldigvis ikke fått noen skader under uhellet ved øya under etableringen av stasjonen, og etter en delvis utskifting av deltagere fortsatte den som planlagt, sydoover igjen. Den 21. januar kom båten innom Bouvetøya, og den 22. fikk vi besøk av ekspedisjonsleder Olav Orheim m.fl. De hadde med seg endel reserveutstyr som vi hadde bedt om. En automatstasjon ble montert i 420 meters høyde på østsiden av øya, og bølge-, strøm- og tidevannsmålere ble satt ut ikke langt fra land. Ekspedisjonsbåten gikk deretter straks videre; et om-

fattende program skulle gjennomføres i syd i Weddellhavet under restene av den korte antarktiske sommer.

På Nyrøysas nord- og sydside er det lave strandområder der sel og pingvin lett kommer seg i land. Andre steder er det imidlertid langt vanskeligere, der måtte pingvinene la seg skylle med brenningene oppover de skrånende fjellsidene for så å klore seg fast – hvis de var heldige – for videre møysommelig gange oppover til kolonien. Der foregikk ofte en nådeløs kamp for tilværelsen, og der var en hard kiving om plassen for å få ruge sine egg på dette lille fastland i jordens mest øde havområder. Bevis på tragedier var det i massevis ved foten av disse koloniene, mange ble tatt av ras, de mistet fotfeste, eller de rett og slett blåste ned. Og som om ikke dette var nok, ble de angrepet av sel når de skulle ut i, og opp av vannet, og det var mange av de hvite brystene som var rødfarget på vei inn i leiren om kvelden. På forhøyningene i terrenget satt stedets renovasjonsvesen, åtselfuglen skua, på vakt. Den tok forresten ofte sitt måltid ved rolig å spankulere rundt på røysa og kikke ned mellom steinene der en spesiell stormfugl prøvde å skjule sitt rede. Av og til var dette øyensynlig for dårlig gjort. Disse fuglene som holdt til under steinene, kom forresten bare ut om kvelden og svermet i nattemørket. De ble ofte blendet av lyset i hytterne og fløy rett inn døren når denne stod åpen.

Stasjonen vår lå nærmest det som vi kalte Nordstranda. Her var det et yrende liv av rundt 15000 gulltopp- og ringpingviner, og på den laveste del av denne stranden var det omkring 4000 pelssel, derav ca. 1000 årsunger. På Sydstranda derimot var det stille og fredelig. Her var det omkring 1000 pelssel som for det meste var gamle og skabbete. Ikke en eneste unge var å se, så her var øyensynlig stedets gamle hjem. Av sjøelefanter var det på hele øya omkring 700 stykker. Disse dyrene er i sin digre uformelighet en stor kontrast til de andre mer elegante skapningene. Vi så også et par voksne kongepingviner og en kylling, samt noen få adeliepingviner og oppetter fjellsidene hekket store mengder av forskjellig slags stormfugler. På Kapp Circuncision er det en koloni på 66000 pingviner. I kikkert fra båten kunne det se ut som om den bratte fjellsiden var kledd med små busker. Det var kanskje dette som i 1739 fikk øyas oppdager, Lozier Bouvet, til å berette at øya var delvis skogbevokst . . . På Larsøya er det en koloni på omkring 22000 pingviner.

Mot slutten av vårt opphold feiret vi en 50 årsdag. Jubileren ble

forært en fluktstol, solparasoll og hagebord som ble overrakt i montert stand nede på stranden blant sel og pingvin. Til middag spiste vi bl.a. sprøstekt sjøgress som var innsamlet ved hjelp av vadere og line av vår kyndige botaniker under relativt rolige værforhold. Og over radioen fra Polarsirkel den kvelden ble det sunget en flerstemmig fødselsdagssang til akkompagnement fra Grothes trekkspill på Bouvetøya. Etterpå ble en sang som var laget om Bouvetøya avsunget. Her følger første og siste vers:

BOUVETØYA

Tekst: Niels J. Nerøgaard
Mel.: J. v. Grothe

Andante
Majestoso

langt sør på vår klode der ligger en øy et u-kjent mål for de
fleste. Snødekt og karrig mot skyene høy hver blomster og trær ei fikk
feste. Der iskalde gufs ned fra toppene fyker. Der skumsprøyt og brått over
strendene ryker – og hvor himlen er lav for det meste.

Bouvet det er navnet på denne vår øy – som stundom smiler som solen.
Stjernene blinker og himlen er høy – og alt her er fred under polen.
De mektige isfjell til stadighet på gli
som stevner mot øst kontinenter forbi
til sin undergangs møte i solen.

Det gikk raskt mot slutten av oppholdet nå, og i begynnelsen av mars hadde de første høststormene allerede meldt seg. Vi begynte å demontere og pakke det som skulle hjem igjen. Med henblikk på vinterstormene og tilhørende fallvinder ble barduneringen av de tre husene ytterligere forsterket. Tidligere hadde alle hytter satt opp på øya blåst bort, og vi gjorde derfor ekstra foranstaltninger.

Den 5. mars ankom Polarsirkel fra Weddellhavet, og etter et par dager ble været såpass bra at helikopterne kunne tas opp fra lasterom-

mene. Båten kom rundt på vestsiden, og innlastningen begynte. Det var urolig sjø og vanskelige arbeidsforhold, og snøbygene fór stadig over området. Dette var en meget hard dag for alle mann. Vi forlot Nyrøysa i skumringen om kvelden og landet på Polarsirkels opplyste dekk i sterk vind og snøvær.

I brenningene øvet årets unge innvånere seg i det våte element. Om noen dager vil de dra til havs i store flokker, og øya vil igjen ligge øde og forlatt inntil neste sommer.

Summary

Five men stayed at Bouvetøya (Bouvet Island) during January and February, 1979 to perform an observational programme in connection with a comprehensive international meteorological project. Three huts were left from this first manned station on the small, glaciercovered vulcano, half-way between South Africa and Antarctica. The camp was exposed to very strong winds, especially during the first weeks; later on periods with calm and even really nice weather was observed. An automatic weather station was established. It transmits its messages over satellite several times a day, and is still functioning perfectly (Sept. 1980).

The camp was established on a levelled area called Nyrøysa on the western side of the island at a height of 35 m.a.s.l. The area of the island is about 56 km² and the ice free part amounts to only a few per cent of the total.

On Nyrøysa there is a colony of at least 15000 macarony- (*Eudyptes chrysolophus*) and chinstrap (*Pygoscelis antarctica*) penguins. The largest colony on the island consists of about 66000 penguins and covers large parts of Kapp Circoncision. On Larsøya there is another colony of about 22000. A couple of adolie- (*Pygoscelis adeliae*) and king (*Aptenodytes patagonica*) penguins with chickens were observed. The biggest fur seal (*Arctocephalus tropicalis*) colony consisted of around 4000 mammals, including about 1000 kids. All together, about 700 elephant seal (*Mirounga leonina*) were counted in scattered colonies around the island. Up the steep hillside thousands of various petrels were hatching and numerous dark bellied petrels (*Fregatta tropica*) and antarctic prions breded on Nyrøysa. Because of the bird of prey, the great skua (*Stercorarius skua*), the smaller birds hid their eggs deep under stones and these birds were seen during the evenings and nights only.

Sportsseileren i Arktis: Sir James Lamont

av A. G. E. Jones.

Det engelske admiralitets Sailing Directions er så detaljerte og sakkyndig skrevet at det ikke er lett å forstå at sportsseilere kan ha ydet noe bidrag. Men Arctic Pilot har et halvt dusin tekster og et par betraktninger av James Lamont (1828–1913), en skotsk godseier som gjorde fire reiser til Svalbard og Novaja Zemlja i årene fra 1858 til 1871.

Den første som begynte med sportsseiling i arktiske farvann var Lord Dufferin som besøkte Island i 1856. Denne reisen har han fortalt om i *Letters from High Latitudes*, en bok som er skrevet i en slik uklar stil at den er blitt en litterær klassiker. Hans eksempel ble etterfulgt av Benjamin Leigh Smith, som i 1871–72 besøkte Bjørnøya, Spitsbergen, Nordaustlandet og Franz Josef Land. Han klarte å komme nord for Spitsbergen (Jones 1975 s. 24–31). Sir Henry Gore Booth, Arnold Pike, Martin Conway, Mr. Birkbeck, Mr. Kardner og Major Palliser var noen av de menn som fulgte etter ham med seilbåtene «Thistle», «Samson», «Eira», «Blencathra», «Ginevra», «Glow-Worm» og «Diana» og som seilte i disse farvann før de vitenskapelige ekspedisjoner begynte. I 1893 seilte Mr. F. Leybourne Popham ombord i «Blencathra» (tidligere yachten «Pandora» til Sir Allen Young) så langt som til Port Dickson (Peel 1894).

Hans karriere

James Lamont var 30 år gammel da han bestemte seg for å besøke Arktis. Han var en rik, ung mann, utdannet ved Edinburgh Academy og Rugby, og ved Edinburgh Military Academy for the Army. Fra 1846 til 1848 tjenestegjorde han som fenrik ved det 91. (Argyllshire) Regiment of Foot ved Kapp det gode håp. I 1850 da han for annen gang arvet en formue fra en onkel, sa han opp sin stilling og gikk inn for driften av eiendommene sine, laksefiske, jakt og seiling. Det førte til at han kom til å besøke mange land i tillegg til Vestindien, Orinoco, Syd-Afrika og Arktis.

Etter to forgyeves forsøk ble han medlem av Parlamentet for Bute-shire i 1865–68. I disse årene deltok han kun i debatten når det dreiet seg om de få emner han kjente godt til. Etter sine reiser i Arktis bodde han i London og Argyllshire hvor han ivaretok sine eiendommer. Han ble medlem av Royal Geographical Society i 1861, men han var antagelig ikke på bølgelengde med det, for han ytet intet og meldte seg ut i 1887. Han var medlem av Geological Society uten å ha særlige kunnskaper innenfor dette fagområdet. Han utgav ingen skrifter, men visste nok til at han kunne ta med seg hjem prøver som geologene kunne undersøke.

Han dedikerte sin første bok til Sir Charles Lyell, forfatteren av *The Principles of Geology*. Dette og hans referanser til utviklingsteorien som ble dyktig framstilt og forsvart av Charles Darwin (Lamont 1861, s. 272), viste at Lamont var vel informert om de nye vitenskapelige ideer.

Han var ingen stor forfatter og utgav bare to bøker, *Seasons with the Sea-Horses* (1861), og *Yachting in the Arctic Seas* (1876). I begge disse bøker viet han seg like mye til jakt som til geografi og hydrografi. Han døde i 1913 og etterlot seg omkring 75.000 pund.

Seilasen med «Ginevra» i 1858

Lamont hadde kvalifisert seg til skippereksamen så han var istand til å føre sin egen båt uten å være avhengig av en annen skipper. Hans første reise i Arktis var ombord i «Ginevra» på 142 tonn i 1858. Tidlig på sommeren hadde han seilt i de norske farvann. Her hørte han om reinsdyrene og annet vilt som fantes på Svalbard. Han nådde dit opp i

september og hadde med seg Daniel Danielsen som kjentmann. Han skjøt noen få rein, gås, ryer og harpunerte to hvalross. Han besøkte Keilhaubukta og Kvalpynthamna på Edgeøya.

For å gjøre seg sjøklar til hjemreisen hadde han søkt ly i Kvalpynthamna. Her fikk han vindstille og måtte sette alle krefter inn for å taue «Ginevra» ut. Hadde han ikke gjort det, ville han ha blitt lukket inne av isen og blitt der den vinteren. Arctic Pilot skriver:

«Vi klarte såvidt å unngå noen skjær som ikke var markert på kartet – ett skjær, fire eller fem nautiske mil nordvest for havnen ved Kvalpynten hvor russehuset ligger er åpenbart en forlengelse av rekken av de små øyer som ligger nord for dette sted» (A. P. 1961 s. 420).

På vindusbjelken i huset skar han inn sitt navn og navnet på yachten (Lamont 1861, s. 1, 2, 166, 175, 230).

Seilasen med «Anna Louisa» i 1859

Disse få uker i de arktiske farvann hadde vekket Lamonts interesse. Tidlig i 1859 leide han den norske jakten «Anna Louisa» som vanligvis ble brukt til fangst av hvalross. Denne beskrev han senere som en «red-selsfull balje» (Lamont 1861, s. 3, 4, 13 og 1876, sé 19). Dette fartøy var ikke særlig sjødyktig og på en senere tur kantret den i en storm. På turen i 1859 besøkte han Edgeøya, Ryk Yseøyane, Derva Bay, Ginevra-botnen (oppkalt etter Lamonts båt), Bellsund, Isfjord, Grønnfjorden og Tusenøyane. Han bestemte posisjonen til Hopen. Han forlot Svalbard den 5. september og kom tilbake til Leith i begynnelsen av oktober.

Den korte rapporten i *The Times* 6. okt. 1859 beretter bare om hans sportsbragder, 46 hvalross, 88 sel, 8 isbjørn, 1 kvithval og 69 rein. Men han utførte mere enn dette. Hans beretning inneholder opplysninger om steiner, skjelettresten av dyr og skjell med beskrivelser av spesialister. Av alt drivtømmeret som Lamont så på Svalbard, så sluttet han seg til at det måtte være strømmen tvers over Nordishavet som førte det dit. Dette sluttet han seg til mange år før andre kom på den tanke (Lamont 1861, s. 89, 90). Han gav en kort og nøyaktig beskrivelse av Tusenøyane (Lamont 1861, s. 100).

Nå forlot han Arktis for noen år. I 1862 var han på Nova Scotia og Labrador og i 1863–64 i Middelhavet (A. Lamont 1951, s. 4, 13). Ved siden av disse seilturene ofret Lamont seg for sine politiske interesser i ti år, men ved valget i 1868 frasa han seg sin plass i Parlamentet. Den hadde kostet ham mange penger. Han bygget jakten «Diana» som var konstruert for å seile i ishavsfarvann.

Den første reisen med «Diana» i 1869

I begynnelsen av mai 1869 forlot Lamont England ombord i «Diana» med kurs for vestkysten av Novaja Zemlja. På veien nordover var han innom Vardø. Han fant farvannet ved Novaja Zemlja ualminnelig fritt for is. Etter å ha besøkt Matotsjkin Sjar og Karahavet satte han kursen for Svalbard. Han fulgte driviskanten som lå på 75–76° N fra 44° til 14°30' Ø. Tåke og snøvær gjorde det umulig å se Bjørnøya (R. G. S. 562 E). Den 23. og 24. juni forsøkte han å gå nordover fra Fuglesangen, men på grunn av regn og tåke kom han ikke lenger enn til 80° 5' N. To år senere var Leigh Smith i stand til på samme sted å nå til 80°50' N og 17° Ø. Lamont seilte også langs østsiden av Spitsbergen og til Edgeøya.

Lamont beskrev Fair Haven som en meget god ankerplass i enhver henseende da de fire øyene Fuglesangen, Klovningen, Indre og Ytre Norskeøya dannet en labyrint hvor det var smult farvann med mange utløp. Han la til:

«Med årets isgrenser, og de er langt fra det vanlige, er det en utmerket plass for å se etter en åpning i drivisen nordover. Skulle drivisen komme hurtig, er det alltid mulig å slippe ut et eller annet utløp.»

Han bemerket også at drivisen ble ført hit og dit etter som tidevannsstrømmen varierte. Selve drivisen syntes å være ugjennomtrengelig (Arctic Pilot vol II, 1961, s. 378).

Fra Halvmåneøya, som han gav en god beskrivelse av, (op.cit. s. 416), skrev Lamont senere om tidevannet og forandringene i isen. Han nevner at han i løpet av få minutter ble ført mot et strandet iskross og så mot et rev av kalkstein (op.cit. s. 413).

Han gikk gjennom Heleystundet i en båt fra øst da tidvannet gikk på det sterkeste. Han returnerte gjennom det søndre løpet da tidevannet snudde. Han beskriver dette slik:

«Sundet ser ut som en buet elv som ikke er bredere enn sirka 400 meter og vel 3 km langt. Bratte skrenter . . . avgrenset sundet på den siden jeg stod (nordsiden), og på den andre siden en lav, stilfull øy. Denne delte det fra et smale sund som jeg delvis hadde undersøkt i 1859. I dette smale sundet gikk det en uhyre kraftig tidevannstrøm med en fart av omkring 8 knop i timen. Store mengder av is ble ført med strømmen. På den andre siden var det en enorm isbre som rakk langt ut i sjøen fra Batentsøya.» (op.cit. s. 418).

Arnold Pike seilte i 1897 gjennom Heleystundet i den dampdrevne jakten «Victoria». Han anga strømmen til å gå med 10 knops fart (op., cit. s. 418).

Med en amatørkunstner og fire mann tok Lamont en fire dagers utfukt til Freemansundet. Han hadde med seg en kunstner fordi denne kunne lage gode skisser av landskapet. To av disse er i bruk den dag i dag (Hornsundtind og Klovningen). Hans bok gir mange opplysninger om natur og historie.

Forøvrig kan nevnes at hans skipslege var Charles Edward Smith som hadde vært med «Diana» av Hull da det skipet ble innesperret i Baffinbukta i 7,5 måneder vinteren 1866–67. Mange av besetningen den gang mistet livet. Han var forfatteren av *From the Deep of the Sea*. Plantene som Lamont tok med seg hjem fra Svalbard har senere blitt funnet fram igjen og gitt til Royal Scottish Geographical Society (S. G. M. vol. 66, II, sept. 1946, s. 79). I Vardø møtte Lamont Svend Foyn, mannen som er kjent for sin hvalharpun. (Lamont 1876, s. 22).

De siste seilaser med «Diana» i 1870 og 1871

Hans reise i 1870 gikk først til Kolgujev, så gjennom sundet på sørsiden av denne øya og opp til Novaja Zemlja så langt som til 75° N. I juli og august seilte han rundt Vajgatsjøya, gjennom Matotsjkin Sjar

seilte han 14. juli og deretter opp østkysten. I begynnelsen av denne turen var han i nærheten av Jan Mayen, og han kunne beskue denne øya i de tre første dager av mai. Derfra reiste han nordover så langt som til 74° N mellom 10° og 6° Ø. Deretter klarte han å komme til 75° N ved 3° Ø. Han var innom Hammerfest før han drog til Novaja Zemlja. Han så ikke Spitsbergen denne gangen, og skjebnen ville at han aldri skulle få se Bjørnøya (A. H. Markham 1881, s. 75).

Sommeren 1871 besøkte Lamont Edgeøya, Barentsøya, Kapp Mitra, Smeerenburgbukta og Prins Karls Forland.

Resultater

Lamont var levende interessert i forholdene i de polare strøk, og hans beskrivelser og observasjoner spenner over fangst av hval, hvalross, effekten av Golfstrømmen, ressursene (her innbefattet Diana coal mine på Spitsbergen), meteorologi (hans nøyaktige metobs. har lenge vært upåaktet), tidligere ekspedisjoner, geografi, observasjoner tatt med i *Sailing Directions*, om bjørner, hvalross og fugler, oppdaget land, skisser av kystlinjer, breer og isgrenser. (Lamont 1876). Han var overbevist om at det nordligste punktet 81°30' N som Scoresby nådde var «the closest authoritative approximation to the Pole ever made by water» (Proc. R. G. S. IX, 1865, s. 155) og han trodde ikke på påstanden om at andre hadde klart å komme lenger nord (skjønt det er troverdige rapporter om at noen hvalfangere hadde nådd ennå lenger nord i det 18. århundre). Hans erfaringer med strømmen mellom Grønland og Svalbard bekreftet hans oppfatning om at Parry i 1827 gjorde den feil å seile nordover for seint i sesongen. Han mente Parry skulle ha overvintret og startet i mars eller april. Lamont hadde ingen tro på at det var åpent vann i Polhavet. (op.cit.)

Senere år

Det var synd at skadede fingre gjorde det så ubehagelig for ham å skrive fordi han kunne ha gitt et godt tilskudd til den arktiske litteraturen. Han lærte å bruke en skrivemaskin som han anså som en vel-signelse for alle, men den hjalp ham ikke til å produsere mere.

Han ble slått til ridder av kong Edward VII noen få år før sin død den 29. juli 1913. Han måtte holde sengen det siste året, men han var

helt klar, og i en alder av 84 år skrev han en serie artikler i *The Scottish Field* som var av interesse for naturforskere og reisende. Han ble gravlagt på den private gravplass på sitt gods Knockdown i Argyllshire (A. Lamont 1946, s. 76–77.).

Lamont oppnådde ikke den anerkjennelse som han hadde fortjent fordi han traktet ikke etter den. Til tross for at han hadde god utdanning og var meget godt situert, trådte han sjelden fram i rampelyset. I årene mellom 1859, da *The Times* skrev en kort beretning om hans jaktture i Arktis, og 1910 da han fikk sin baronett-rang, er ikke hans navn nevnt i den avisen. Til sammenligning kan nevnes at Sir Clements Markham, som var et null, hadde bortimot fire dusin nyhetsartikler. Dessuten mente samtidens autoriteter i Royal Geographical Society, som for det meste bestod av sjømilitære oppdagelsesreisende i de dager, at bare med sjømilitær disiplin kunne utforskning falle heldig ut. Lamont forarget dem ved å si at han trodde at bare gode personlige kvalifikasjoner trengtes for å holde et mannskap sammen og drive utforskning, og han viste det ved å legge fram eksempler. (Lamont 1876, s. 10.). Han snakket av egen erfaring, for det var det han gjorde ombord i «Anna Louisa». Han holdt av og til foredrag om arktiske emner i Royal Geographical Society helt opp til 1887 da han meldte seg ut.

Lamont ble ikke kontaktet av Clements Markham i 1873 da han forsøkte å samle sammen midler til Nares ekspedisjon. Heller ikke gjorde A. H. Markham det i 1881 da han foretok sin sommertur til Novaja Zemlja hvor Lamont hadde vist veien. I boken *The Lands of Silence* har Clements Markham omtalt de fem reiser til Lamont med to linjer. Ellers var han oversett fullstendig. Men dette brydde Lamont seg ikke noe om.

Skip brukt av Lamont

«Anna Louisa». Slupp på cirka 30 tonn, og den førte storseil, stagseil, fokk og et lite toppseil.

«Ginevra». Skonnert, 85/108 tonn, lengde 83,5, bredde 17,5 og dybde 10,2 fot. Den var bygget i Cowes av White i 1852. Eiet av Lamont, senere eiet av G. T. H. Lyall i 1880–81 da den forliste.

«Diana». Tre-master skonnert, 179/236 tonn, lengde 115,4, bredde 21,5 og dybde 12,4 fot. Den var bygget med jernspanter, og den hadde

kobberhud. «Diana» var bygget i Glasgow av Stephen i 1869, og den hadde en 30 hesters tosylindret dampmaskin. Bunkerskapasiteten var på 130 tonn kull som rakk til en seilas på 10 000 miles. På sine reiser fikk Lamont sine forsyninger fra det militære til anbudspris. Instrumenter og fangstutstyr lånte han på Hydrographic Office. I 1874 var «Diana» på en handelsreise til Karahavet under kommando av Captein Josef Wiggins, og den nådde så langt øst som til 85°.

KILDER:

Meget få av Lamonts håndskrifter eksisterer. Royal Geographical Society har de meteorologiske observasjoner fra «Diana» i 1869 og 1870, men dette ser også ut til å være alt.

Arctic Pilot, Vol I, 1959: Coast of the U.S.S.R. London, Hydrographic Dept.

Arctic Pilot, Vol. II, 1961: Iceland, Jan Mayen, Svalbard, etc. London, Hydrographic Dept.

Hansard Parliamentary Debates, 1865–69, Commons.

Jones, A. G. E., 1975: *The Musk Ox*, Vol. 16.

Lamont, Augusta, sept. 1946: Anent a Scots Explorer, and A Spitsbergen Herbarium by I. W. Hutchinson, *Scottish Geographical Magazine*, vol. 66, II, s. 76–79.

– 1951: *Records and Recollections of Sir James Lamont of Knockdown*. Trykt privat.

Lamont, James, 1861: *Seasons with the Sea-Horses; Sporting adventures in the Northern Seas*. London.

– 1876: *Yachting in the Arctic Seas or notes of five voyages of sport and discovery*. London.

Markham, A. H. 1881: *A Polar Reconnaissance being the voyage of the «Isbjørn» to Novaya Zemlya in 1879*. London.

Markham, C. R. 1873: *The Threshold of the Unknown Region*. London.

– 1921: *The Lands of Silence*. Cambridge.

Peel, Helen, 1894: *Polar Gleams*. London.

Proceedings of the Royal Geographical Society, Vol. IX, 1864–65, s. 155 (on Parry and Scoresby), og Vol XIX, 1874–75 s. 7 (on Wiggins), London.

The Times: 1859, 6. oktober., 1913, 30. juli, 10. nov. og 22. nov.

Who's Who and *Who was Who*.

Historien om Stellers sjøku

av Delphine Haley

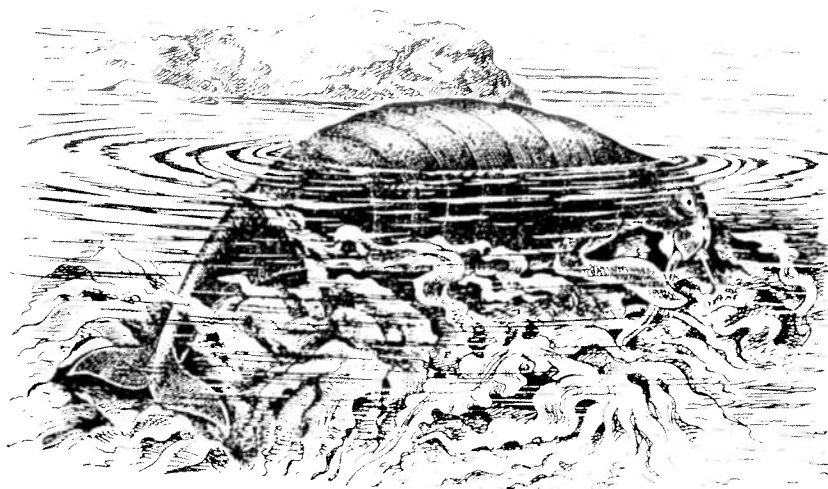
Reprinted with permission from Natural History Magazine, November, 1978. Copyright © the American Museum of Natural History, 1978. Adapted from MARINE MAMMALS OF EASTERN NORTH PACIFIC AND ARCTIC WATERS, ed. by Delphine Haley. Pacific Search Press: Seattle, Washington, 1978.

Oversatt av Odd Lønø.

Den siste pålitelige observasjon av Stellers sjøku er fra 1768. Stellers sjøku var den største i sitt slag. Noen observasjoner fra Sovjet kan tyde på at den fremdeles eksisterer.

Stellers sjøku er det eneste sjøpattedyr i Det nordlige stillehav som er blitt utryddet i historisk tid. Den ble oppdaget vinteren 1741–42, da mannskapet til oppdageren Vitus Bering forliste på øya som senere kom til å bli oppkaldt etter lederen. Da dette kjempestore, plante-etende sjødyr smakte som oksekjøtt og hadde et søtlig, godt spekk, ble det bokstavelig talt slukt og siden nesten glemt. I en periode av femogtyve år etter oppdagelsen, var denne sjøkua en hovedressurs for kjøtt til de russiske fangstmenn som søkte etter sjøoter i Det nordlige stillehav. Den levde bare i de grunne områder ved Beringøya og Kobberøya i øygruppen Kommandørøyene omkring 160 km fra østkysten av Kamtsjatka. Den svømte rolig uten frykt og spiste tang. Den forsvant derfra 1768.

Georg Wilhelm Steller som var lege og naturforsker på Berings ekspedisjon, var blant de første som observerte sjøkuene. Den så ut som en båt som lå med bunnen i været inntil den beveget seg. Da fikk

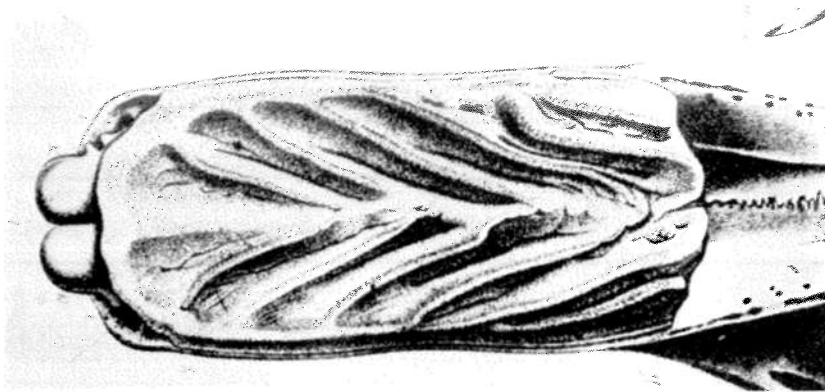

Tegning av Stellers sjøku slik en mener den så ut. (Etter det russiske vitenskapelige tidsskrift *Priroda* 1965).

en se dens store, lange kropp som var opptil 25 fot lang. Foran hadde den et uforholdsmessig lite hode med lepper som var besatt med bust. Bak hadde dyret en stor vannrettstilt hale. Vi kan takke Steller for at vi i det hele tatt har en vitenskapelig beskrivelse av denne sjøkua. Steller har også fått knyttet sitt navn til flere andre arter.

Stellers sjøku, sammen med dugongene og manatene, tilhører ordenen *Sirenia*. Skjønt den overfladisk ligner mest de nålevende hval- og selarter, så stammer ordenen *Sirenia* fra et primitivt hovdyr på størrelse med en gris, *Moeritherium*, som førte en flodhestlignende tilværelse i øvre Eosen, for omkring femti millioner år siden. Merkelig nok er dens nålevende etterkommere, bortsett fra sjøkyrne som helt har tilpasset seg livet i vann, klippegrevlingen og elefantene.

Sjøkyrne har spoleformet kropp, tung beinbygning og vanrettliggende hale. Huden er tykk, ru og rynket. Leppene er besatt med bustlignende hår. Dyrene holder til i kystfarvann og i elvemunninger hvor det er mye vannplanter. De mangler både ytre ører og ryggfinne. De to familiene – manatene (*Trichechidae*) som lever i de tropiske deler av atlantehavskysten av Afrika og Det karibiske hav og dugongene (*Dugongidae*) som lever langs kysten i Det indiske hav, kystene av Indonesia – er de av sjøkyrne som lever i dag.

Tegning av J.F. Brandt av tyggeplatene som Stellers sjøku hadde istedenfor tenner. (Etter *Symbolae Sirenologicae*, 1849).

Stellers sjøku, som tilhører dugongene, var den eneste av de familiene som levet opp til vår tid, som tilpasset seg de kalde farvann i nord. Den hadde utviklet særtrekk som Steller beskriver. Denne sjøkua var langt den største av ordenen *Sirenia*, opptil 25 fot lang. Vekten angis noe forskjellig. Steller angir den et sted til «200 pud» eller 4,5 tonn og et annet sted til «1200 pud» eller 26,8 tonn. (Marinebiologen Victor Scheffer, som laget en modell av sjøkua i leire, har beregnet vekten til 7 tonn for en sjøku på femogtyve fot.) Fire tommer tykt spekklag – ni tommer på noen steder – isolerte mot kulden. Dens tom-metykke hud gav beskyttelse mot slitasje mot isen og mot den steinete kysten som var utsatt for brenningen. Dens hårløse, svarte elefant-lignende hud – undertiden markert med hvite flekker og soner – hadde en meget hard overflate, særlig rundt hodet, øyner, ører, bryst og under framluffene. Huden var ujevn, full av groper, skrukker, traktformede sår eller hull gnaget ut av en parasittisk ringkreps som senere har fått navnet *Cyamus rhytina*. En kunne se at måker satt på ryggen til sjøkuene og fanget disse parasitter.

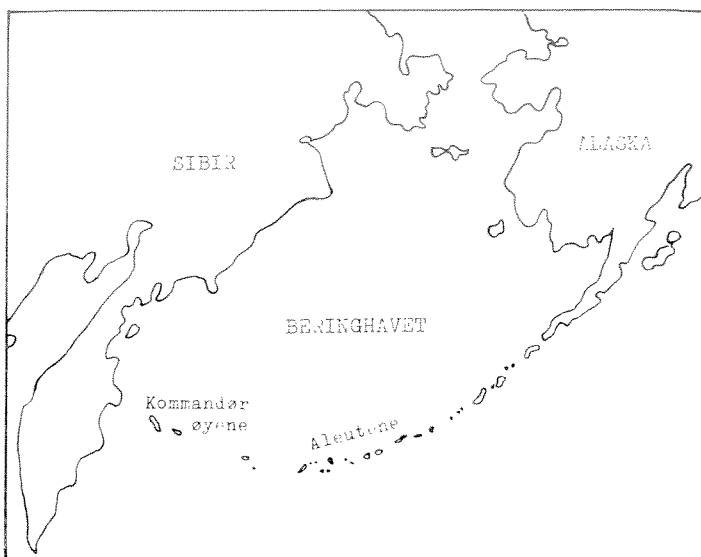
Stellers etterlatte beskrivelse av sjøkua og andre sjøpattedyr i Det nordlige stillehav ble trykt i 1751 av vitenskapsakademiet i Petersburg under tittelen *De Bestiis Marinis*. Han angir slektskapet til dyret å være den slekten som spanierne og amerikanerne kalte manatene, og som engelskmennene og hollenderne kalte sjøkyr. Han noterte seg også at det hadde karakteristiske trekk fra andre planteetere, han skrev:

Dette dyr lever som kveg, i flokker i sjøen, hanner og hunner går sammen og driver de unge foran seg langs kysten. De er ikke opptatt av andre ting enn å skaffe seg mat. Ryggen og halvparten av kroppen er alltid over vannet. De beiter på samme måte som landdyrene ved å bevege seg langsomt framover. De river tangen løs fra steinen med føttene og tygger den uten stans... Mens de spiser, beveger de hodet og nakken som en okse, og etter å ha glidd framover noen minutter, løfter de hodet opp av vannet og trekker frisk luft med en skurrende og snorkende lyd akkurat som hester.

Sjøkua hadde flere merkelige bygningstrekk. Istedenfor tenner hadde den to flate plater, en i overkjeven og en i underkjeven, som tjente som tyggeredskaper. (Senere undersøkelser av platene viser at de bestod av horn med ribber.) Ribbene i platene passet sammen slik at tangen ble effektivt malt i stykker. I følge Steller hadde sjøkua lepper som var «doble og delt i et sett innvendige og i et sett utvendige lepper». Den framstående ytre øvre leppen var 14 tommer bred og forsynt med tykk bust. Til tross for dyrets størrelse var øynene, som ikke hadde øyelokk, ikke større enn på en sau. Det var heller ikke spor av ytre ører, men i stedet var det i en fold av skinnen en åpning «ikke større enn at en såvidt kunne plassere en ert i den». De to for lange framlemmene ble brukt til å ta seg fram med på grunt vann eller til å støtte den enorme kroppen på glatte steiner. Det mest eiendommelige for Steller var framlemmene uten klør, som han sa lignet hestenes hover, bortsett fra at de var «besatt under med mange korte og tette rekker med bust som på en børste».

Få uker før Steller forlot Beringøya i august 1742 dissekerte han en sjøku som var blitt drept noen dager tidligere. Sjøkua, en hun, var fireogtyve fot lang og målte tyve fot i omkrets på det tykkeste. Hjertet veide 36,5 pund (16,5 kg), magesekken var 5x6 fot og var så stappet med tang at det var såvidt 4 mann klarte å flytte den ved hjelp av et tau. Lengden av tarmen, fra svelget til anus, var 5968 tommer lang (151 meter). Det er nesten tyve ganger dyrets lengde. Steller tok 47 utvendige og innvendige mål da han tegnet en skisse av dyrets anatomi. Han sier at skjelettet virket overraskende stort og tungt.

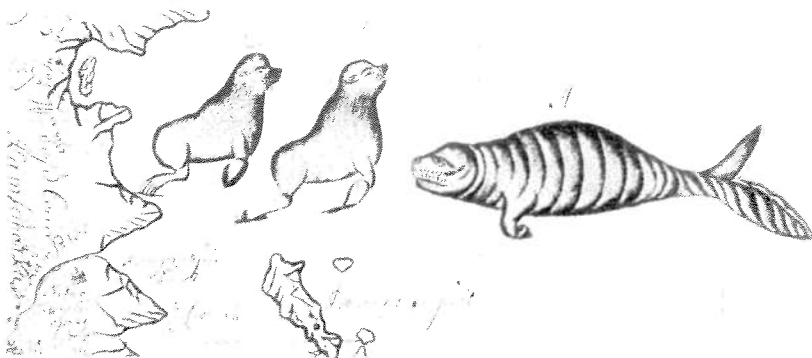
Steller noterte seg flere observasjoner av sjøkuas adferd under sitt ni måneder lange opphold på øya. Han forteller at de foretrakk grunne områder med sand langs kysten, særlig ved elvemunningene, hvor en enkelte ganger kom så nær dem at en kunne berøre ryggene deres. Familien, en han, en hun og en liten purung unge beitet sammen i en gruppe. De voksne hadde alltid ungen foran seg eller skjermet den

mellom seg når de svømte i flokk. Steller antok at de var monogame, og at de parret seg tidlig på våren. De hadde vanligvis en unge som ble født om høsten etter mere enn ett års graviditet.

Sjøkuas rolige gemytt og langsomme, rolige bevegelser og dens (antatte) lave reproduksjonsrate og begrensede utbredelse ble dens ulykke. I tillegg gjorde dens målbevisste søkning etter spesielle tangarter at den ikke enset fare. En kunne uten risiko ro en båt inn i midten av flokken når de beitet med hodene under vannet. Enn videre, en såret sjøku ville ikke gjøre annet enn å bevege seg ut fra grunnen og returnere senere, øyensynlig desorientert. Berings mannskaper ble klar over disse forhold og la ut i rolig vær for å fange sjøkuer som hadde slikt deilig kjøtt. De hadde ikke lykken med seg i begynnelsen, men i juni 1742 huket de en sjøku fra en båt. De drog den til lands etter et tau, en prestasjon som det måtte førti mann til for å klare. Mens det foregikk, gjorde dyret liten motstand og jamret seg svakt. I enkelte tilfeller, når et dyr i flokken var huket fast, forsøkte de andre i flokken å redde den ved å presse på tauet eller hvelve båten med ryggen. Når det store dyret var buksert på land, ble det kuttet opp. Kjøttet ble beskrevet som «ytterst velsmakende». Enda mer velsmakende for det dårlig ernærte mannskapet var spekket, som smakte som søt mandelolje.

Flere uker etter at den første sjøkua var drept, satte mannskapet

Utsnitt av et kart (tilskrives Swen Waxell, en offiser på Berings ekspedisjon i 1741) med tegninger av (a) sjøku, (b) sjøløve og (c) pelssetl..

kursen for Russland i en reparert båt. De tok med seg et forråd av sjøkuspekk og saltet kjøtt og opplysning om at det var en formue å gjøre på pelsfangst av sjøoter, rev og sel – og i tillegg til det, adgang til å skaffe seg kjøtt fra sjøkyr. I de kommende syvogtyve år slaktet de ekspedisjoner som drev pelsfangst i tur og orden sjøkyr. Etter Leonard Stejneger, som har skrevet Stellers biografi, så var det sjelden at de klarte å drepe sjøkua med en gang. Det sårede dyret døde som regel langsomt av sine sår. Bare en av fem drepte klarte en å utnytte. I 1768 ble den siste sjøkua drept, opplyser oppdageren Martin Sauer.

Stejneger fastslo, etter å ha vært på Beringøya i ett og et halvt år, at hvis de femten elvemunningene hvor sjøkua samlet seg, ble besøkt av flokker på bare femten eller tyve dyr ville det ha sett ut som de var tallrike, selv om den totale populasjon ikke kunne ha vært mere enn noen få hundre. Han anslo populasjonen ved Beringøya i Stellers tid til å være færre enn 1500. Han mener også at de dyrene som er påstått sett etter 1768, har vært streifdyr av narhvalhunner. Grunnen til at sjøkyrne forsvant så fort har han skrevet om i en artikkel i *The American Naturalist* 1887:

Det kan neppe være noen tvil om at disse dyr var de siste overlevende av en art som tidligere hadde vært mere tallrik og som hadde hatt en stor utbredelse. Arten hadde overlevd så lenge fordi mennesket ennå ikke hadde nådd fram til dets siste tilholdssted. En kan derfor ganske sikkert anta at denne koloni ikke hadde mu-

ligheter til vekst. Under de gunstigste betingelser var ungene som levde opp, bare nok til å erstatte de som døde under den lange og farefulle vinter. Etter denne antagelse, betydde hvert dyr som ble drept av en ny fiende – i dette tilfelle mennesket – en reduksjon av koloniens totale antall.

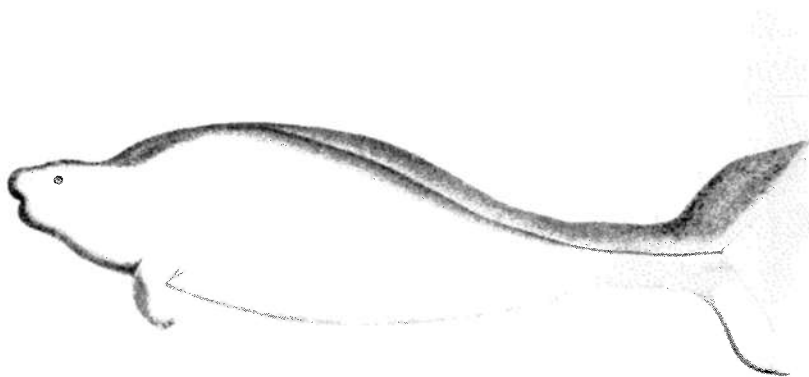
Observasjoner av sjøkyr etter 1768 har vært gjenstand for mange diskusjoner. Det at de forsvant – nørte kanskje opp under ønsket om at noen av dyrene til Steller hadde klart å overleve på en eller annen måte. Ekspedisjonene i 1772 og 1783 klarte ikke å finne noen sjøkyr. Dette var øyensynlig ingen overraskelse, for i 1755 hadde gruveingeniør Peter Jakovleff sendt en anmodning til myndighetene på Kamtsjatka om å begrense fangsten på sjøkyr. Grunnen var at sjøkyrne var allerede forsvunnet fra Kobberøya, og at de snart også ville bli utryddet ved Beringøya. Noen oppdagelsesreisende mener at sjøkyrne ble utryddet senere enn 1768. Blant dem er den svenske oppdagelsesreisende A. E. Nordenskiöld, som besøkte Beringøya i fire dager i 1879. Mens han var der, snakket han med to innfødte som mente at de hadde sett dyr av den beskrivelsen så sent som i 1854.

Endog i de senere år har det vært rapporter om at sjøkyr er blitt sett i Det nordlige stillehav. I juli 1962 så en fra et russisk forskningsfartøy ved Kap Navarin, nordaust for Kamtsjatka-halvøya, i en avstand av 300 fot seks meget uvanlig utseende mørkhudede dyr som beitet ved stranden. Dyrene hadde forholdsvis små hoder, todelt overleppe som kanskje på grunn av tykke barter syntes å gå fram over underleppa. Dyrene var tyve til femogtyve fot lange, holdt tett sammen, svømte rolig, dukket regelmessig og var under vann korte perioder. De lå høyt i vannet. Et liknende dyr ble sett i samme område dagen etterpå. I en artikkel i den russiske vitenskapelige journal *Priroda*, fastslår forfatterne (A. A. Berzin, E. A. Tikhomirov og V. I. Troinin) at denne observasjon var bare den siste av mange som hadde blitt rapportert fra den regionen. For å vise at slike rapporter ikke var usannsynlige, tilføyde de at siden 1950-årene hadde det blitt oppdaget to helt nye marine arter – ginkgo-tannet hval og california nise.

Som forfatterne hadde ventet, ble det reist tvil om observasjonen av sjøkua, også i *Priroda* (1965) av den russiske zoolog V. G. Heptner som stilte observasjonen i gruppen av rapporter av Loch-Ness-lignende vesener. Han la vekt på avstanden i tid på 194 år mellom den siste på-

litelige sjøku-observasjon (1768) og Kap Navarin rapporten (1962), og han spurte om et slikt lett synlig dyr, som vanligvis hadde ryggen over vannet og på hvilken måker ofte ble sett sittende, et dyr som beitet nær land og etterlot seg hauger av tang på stranden – kunne ha blitt oversett hele denne tiden? Under det russiske styre, la han til, har faunaen i området blitt grundig undersøkt. Endog tidligere, da russerne og amerikanerne jaktet i området, ble sjøkua aldri nevnt.

I 1977 dukket sjøkua opp igjen i en artikkel i *Kamchatsky Komсомоlets*, en avis i Petropavlovsk, Kamtsjatka. Den beskrev en observasjon som noen fiskere hadde gjort i Anapkinskaya-bukten, et område syd for Kap Navarin. Forfatteren, Vladimir Maulkovich fra Kamtsjatka Folkemuseum, intervjuet en av fiskerne som beskrev et «ukjent dyr i tidevannssonen» som hverken var sel eller sjøløve. Oversettelsen lyder: «Dets hud var mørk, ekstremitetene var luffer, halen gaffeldelt som på en hval. En kunne se svake konturer av ribbena. Vi nærmet oss dyret, rørte ved det og var forbauset da hodet hadde en helt uvanlig form og snuten var lang!» Da han ble vist et bilde av Stellers sjøku, slo fiskeren fast at det var det dyret – samme hale, framluffer og hode. Han var forbauset over å høre at det ikke eksisterte lenger.

Tegning av Stellers sjøku, tilskrives Plenisner, Berings sekretær på reisen i 1741. (Etter Pallas *Zoographia Rosso-Asiatica*, vol. 1, plate 30, 1826).

Edward Mitchell, biolog i Fiskeridepartementet i Canada, antar at det ukjente dyret må ha vært en streifer av en elefantsel. Denne store selarten, som vanligvis holder til fra Californiahelvøya til det nordlige av British Columbia, passer til beskrivelsen. Den er stor, mørk og har en framstående snute. Dens bakluffer, hvis de blir holdt sammen, kan se ut som en kløftet hale. Den nordlige elefantsel har vist en tendens til å vandre tusenvis av kilometer fra steder der den vanligvis holder til. Den er sett ved Prince of Wales-øya i Alaska, ved Midway-øylene midt i Stillehavet og ved Ugamak-øya i Aleutene. Det siste stedet er ikke langt fra de steder hvor Stellers sjøku levde.

Likevel mener Mitchell at påstanden om at Stellers sjøku er utryddet, bare er en antagelse. Han sier: «Det har ikke vært så inngående undersøkelser av marine virveldyr at en helt sikkert kan si at denne eller andre arter ikke har overlevd. Heller enn å filosofere over saken videre, vil det være et enkelt, men kostbart foretagende å undersøke området med skip. En mangel på observasjoner kan ikke avgjøre saken, men kun en sikker observasjon eller et fanget dyr vil gjøre det.»

Bortsett fra slike rapporter står fremdeles det triste faktum igjen at det ikke er noe sikkert bevis for at Stellers sjøku har overlevd – i alle fall ikke lang tid etter 1768. Bevisene for noe slikt er like flyktige som tåken i Det nordlige stillehav.

Men det ser ut som menneskene av vanvare har gitt Stellers sjøku, den store planteeter i sjøen, nådestøtet. Den gikk til grunne – den ble et offer for menneskenes appetitt.

De dramatiske døgn på Wollaston Forland

av Henrik Friis

Forord.

Danmark opprettet i 1950 sledepatruljen Sirius for å hevde suvereniteten over Nordaustgrønland. Den består av en håndfull menn fra det danske militære som patruljerer strekningen fra Liverpool Land i sør til Hall Land i nord. Det er i luftlinje 2.100 kilometer. I alt, med reiser inn og ut av fjordene, blir det omlag 16.500 kilometer som patruljeres med hundespann hver vinter. Av de minimum 25 måneder en Sirius-mann har tjeneste tilbringes mere enn 17 i terrenget.

Det var forfatterens fjerde år i Sirius da denne ulykken som han forteller om, hendte.

På den samme strekning har Danmark to værstasjoner med i alt 20 mann. Ellers bor det ingen i dette området lenger etter at den norske og danske fangstvirksomheten opphørte.

Den 10. januar 1971 kom kokken på værstasjonen Daneborg gående alene tilbake fra en tur han og radioteknikeren på Daneborg hadde foretatt med snøscooter. Han fortalte at de hadde kjørt gjennom havisen nord for Augustadalen på yttersiden av Wollaston Forland og at hans kamerat hadde frosset ihjel. Kokken hadde først tatt seg fram til fangstbistasjonen i Augustadalen og overnattet der. Dagen etter gikk han til bistasjonen ved Kap Borlase Warren og overnattet der. Etter å ha gått 5 kilometer forbi hytta ved Kap Herschell ble han tvunget til å snu på grunn av dårlig vær. Han måtte ligge på Kap Herschell i to døgn. Da kokken endelig kom fram til Daneborg, var han sterkt med-

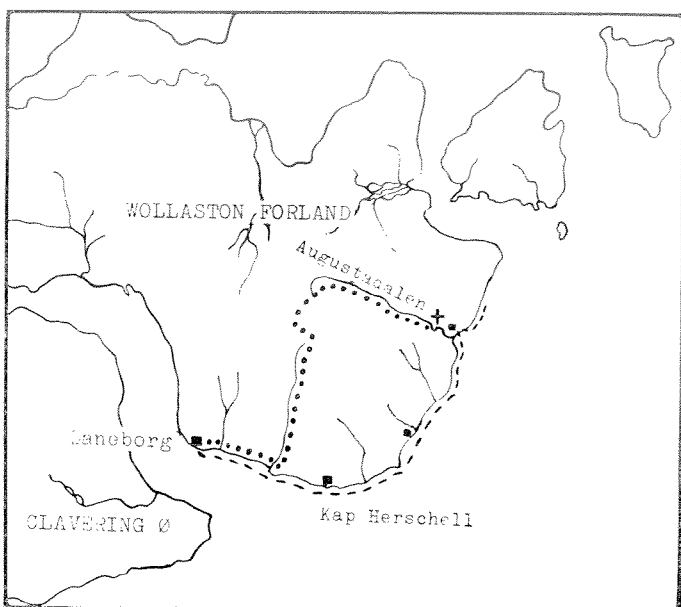
tatt av forfrysninger i begge hender. Det ble straks tatt radiokontakt med Island, og et DC-3 fly utstyrt med ski hentet ham. Han kom derfor raskt under legebehandling.

Det ble bestemt at vi i sledepatruljen skulle hente liket av den omkomne radiotekniker. Første forsøk fant sted samme natt som kokken kom tilbake. Men omkring 30 kilometer fra Daneborg måtte vi snu da den ene av de to sleder gikk gjennom den vanskelige is på yttersiden av Wollaston Forland. Heldigvis kom ingen til skade under dette forsøket.

Det annet forsøk ble gjennomført en uke senere. Denne gang kjørte vi med hundene over land istedenfor langs kysten hvor vi måtte kjøre på havisen som var meget vanskelig å forsere. Vi var 4 mann, Finn Egeberg, Stig Jacobsen, Alfred Olsen og jeg fordelt på to sleder.

Den 18. januar slo vi opp teltene i stummende mørke i munningen av Augustadalen. Terrenget her var meget snøbart. Vi visste også om at cirka 5 kilometer lenger nord for oss lå det en hytte som var bygd av norske fangsfolk den gang de drev fangst her på Nordaustgrønland. Vi hadde følgende grunner for å slå leir her. (1) Det var stummende mørkt. (2) Det var så lite snø at det var vanskelig for oss å kjøre med sledene. (3) Den hytten vi visste lå 5 kilometer fra oss, hadde ikke noen forsyninger. Den var bare en ren nødstasjon. (4) Vi ville neste dag kjøre med tomme sleder ut dalen og hente liket og straks returnere til teltplassen. Det ville bli omkring 100 kilometers kjøring.

Om natten blåste det opp, og de to følgende dager lå vi værfast. Det var 25 kuldegrader, og det blåste opp til 40 knop. Den tredje dagen ved midnattstid var Alfred og jeg våkne. Vi skulle naturligvis begge tisse. Dette som normalt, selv i dårlig vær, foregår utendørs, måtte gjøres i avfallshullet inne i teltet fordi det nå blåste kraftig. Midt under denne handling rev vinden en flenge i begge teltgavlene. Vi skyndte oss så fort som mulig å komme ned i soveposene igjen og stoppet nå så godt det lot seg gjøre revnene igjen med noe tøy. Resten av tøyet stappet vi ned i soveposene. Vi hadde på oss treningsdrakter og tynne ull-sokker. Soveposene var av den type som det norske luftforsvar brukte, og utenpå hadde vi en reinskinnspose. Etter en stund våknet vi ved at Finn som lå i det andre teltet sammen med Stig, forsøkte å komme inn til oss. Deres telt lå rett i le for oss. Da det ikke var mulig å få ham inn av teltdøra, måtte vi rive flengen i teltet større og få ham inn den veien.

Streket linje viser veien kokken på værstasjonen Daneborg gikk til fots tilbake etter at han og hans kamerat hadde kjørt gjennom isen med snøscooter nord for Augustadalen. Han overnattet i de tre hytter på veien. Prikket linje viser veien de fire mennene med to hundespenn kjørte for å hente hjem kokken som hadde frosset i hjel. + angir teltplassen hvor de fire måtte ligge i stormen i nær enn to døgn.

Det viste seg at det andre teltet også var revet i stykker. Han trodde vårt var helt og kom derfor krypende med sin innepose over til oss. Han hadde frosset hendene sine, og det eneste vi kunne gjøre, var at jeg tok og la hans hender inn til min bare mage. Vi ropte av all makt at Stig måtte bli i sitt telt da vårt telt ikke var bedre enn deres. Men det er vanskelig å overdøve stormen når den blåser med en styrke opp til 80–100 knop. Stig kom litt senere over til oss for å høre hvorledes det gikk med Finn. Vi var nå alle fire samlet i vårt telt. Det var nå bare jeg som hadde reinskinnsposen i behold. Alfred hadde ofret sin reinskinnspose for å stoppe til «den nye» inngangen til teltet. De to andre reinskinnsposene var blitt borte. Det blåste og føyk så kraftig nå at vi ikke kunne holde snøen ute. Jeg var mest utsatt så jeg bestemte meg til å krype på magen ut av teltet. Jeg hadde det egentlig bra, bare litt for

varmt, så jeg trakk innerposen ned. Det høres noe underlig ut, men det var tilfelle akkurat da. Senere ville jeg forbedre min stilling noe, dermed fikk vinden tak i min reinskinnspose og trakk den ned til midt på ryggen. Det var en meget ubehagelig stilling å ligge i, så jeg måtte forsøke å rette på dette. Men jo mere jeg arbeidet for å forbedre min stilling, jo lengre gled posen ned, for til slutt i et kraftig vindstøt å blåse helt av.

Jeg var nå i en meget vanskelig situasjon. Glidelåsen var trukket ned, og den var frosset fast. Det var 25 kuldegrader, det blåste 80 knop, jeg hadde ingen vanter, og derfor kunne jeg ikke arbeide med hendene i det fri lenge av gangen. Det at jeg hadde mistet reinskinnsposen, gjorde meg selvfølgelig redd. Jeg hadde lært at den måtte en ikke miste. Jeg søkte tilbake til teltet og de andre. Disse var imidlertid blitt tvunget utenfor fordi vinden hadde blåst teltet helt i stykker og fylt det med snø. De krøp tett sammen og forsøkte å finne litt le i restene av teltet. Alfred, min makker, la seg på alle fire over meg, og i fellesskap fikk vi tint opp min frosne glidelås så mye at den kunne lukkes. Uten en lukket sovepose hadde jeg vært fortapt. Snøen føk inn selv i den minste åpning.

Vi var alle fire klar over at situasjonen var meget alvorlig, så alvorlig at vi i verste fall kunne omkomme. Forfrysninger hadde vi alle mere eller mindre av. Fremtiden ble også nevnt i slik en stund. Stig hadde ønske om å komme inn i politiet i Danmark. Sjansene nå var ikke så store idet han og Finn var helt følelsesløse i begge føttene. Soveposene var dessverre så trange at vi ikke kunne komme til for å massere tær og føtter. Jeg utviklet mitt eget system for å holde varmen. Jeg beveget mine strake ben opp og ned så mye som posens bredde tillot, 100 ganger, hver tiende gang beveget jeg tærne ti ganger. Sove måtte vi ikke, det var vi klar over kunne bli vår siste søvn. Å foreta sine nødvendige ærend utenfor posen var nå ikke mulig. Behagelig var det ikke å gjøre det i posene.

Hallusinasjoner hadde vi også. Jeg så helt tydelig for meg en av våre kamerater stå i døren til en hytte som jeg visste om. Varme og lys strømmet ut. Han vinket oss til seg og sa at vi ikke skulle finne oss i å bli brukt til forsøk, men komme inn i varmen. Slike drømmer kunne få oss, i den situasjon vi var i, til å reise oss og gå inn i den visse død. Heldigvis hadde jeg så mye av min forstand i behold at jeg visste at hytten i drømmen, hvor vår venn stod, slett ikke var her i nabolaget.

En av mine andre drømmer gikk ut på at en annen av mine venner kom og fant oss døde. Han uttalte: «Stakkars fyrer».

Etter ca. ett døgn løyet vinden litt av, men vi torde ikke krype ut av soveposene før vi var helt sikre på at stormen var over. Dessverre frisknet den på igjen og holdt på et døgn til. Dette tok hardt på oss, vi ville liksom ikke akseptere det.

Vi var nå tvunget til å ligge på den bare, hardføykne snø da vi ikke kunne bli i le av teltrestene. Dette tærte hardt på kreftene våre. Vi skiftet nå på å ligge i vinden og i le for hverandre.

Endelig, etter å ha ligget i posene i 50 timer, stilnet det av. Det begynte å komme litt liv i hundene – et godt tegn. Vi hadde ikke hatt mange tanker for dem mens dette marerittet hadde stått på. Vi hadde hatt mere enn nok med å tenke på å overleve selv.

Med stort besvær fikk jeg, mens jeg lå i soveposen, beveget meg til sleden. Jeg ville få fram en gammel og hullet reinskinnspose som vi hadde tatt med for å legge den døde mann i på tilbaketuren. Men jeg klarte ikke å få åpnet soveposen min da glidelåsen var frosset fast i en stor klump is som min ånde og urin hadde laget. Jeg måtte bruke tenene til å bite et hull i posen så stort at jeg kunne få hendene ut av det. Senere da jeg fikk mere varme i hendene, krabbet jeg ut og ned i den gamle posen. Noen timer senere var det stilnet så mye av at vi turde krype ut av posene. Før vi gjorde det, hadde vi diskutert om det var kveld eller morgen. Det var morgen.

Vi hadde under hele stormen ikke smakt mat eller drikke så vi var svært avkrefteet av den grunn også. Vi rotet mere eller mindre halvt bevisstløse rundt for å finne vårt tøy og utrustning. Plutselig oppdaget vi at Stig gikk rundt i snøen uten strømpe på det ene benet. Selv merket han ingen ting til kulden, og han visste det ikke selv før vi sa det til ham. Det var nå mere enn 25 kuldegrader, og når han slo føttene sammen, lød det som om en skulle slå to trestykker mot hverandre.

Med støvler på var Finn og Stig, som var de mest medtatte, likevel i stand til å stavre seg fram mot fangsthytta som lå omkring 5 kilometer lenger framme. Alfred og jeg fikk med stort besvær spent hundene for, og fulgte etter med den ene sleden. Vi nådde hytten omtrent samtidig.

Til vår fortvilelse oppdaget vi at den var føyket full av snø. Køkken hadde vært der sist, og han hadde med sine frosne fingre ikke vært i stand til å lukke døren etter seg.

Etter å ha arbeidet i omkring en og en halv time fikk vi fyr i ovnen.

Finn fikk i tillegg til de andre plager også brannsåår på fingrene. Han ville nemlig varme sine fingre over en petroleumslampe. Det tok da fyr i de løse hudfillene som han hadde fått av forfrysningene. Varmen i hytten ble en tortur. Vi forsøkte så godt vi kunne å tine langsomt opp hender og føtter. Det kjøttet som ennå var levende i hendene og særlig det i føttene, tinte opp under ulidelige smerter. Verst stillet var Stig og Finn.

Radioen som vi hadde med på sleden, ble også tint opp, og vi fikk fortalt Sirius om vår situasjon. Straks forlot to sleder Daneborg for å hjelpe oss. Dagen etter brummet et fly fra Danmarks Flyvåpen over oss og kastet ned mat og medisiner. Vi fikk også kontakt med lege over radioen.

Sledene kom om aftenen, men vi måtte vente ennå to dager på grunn av dårlig vær før vi kunne kjøre hjemover mot Daneborg. Vi brukte to dager på turen.

Tanken på døden har alltid gjort meg redd, men selv om vi hele tiden så den inn i øynene i de uhyggelige døgnene der oppe i Augustadalen, var det aldri på noe tidspunkt antydning til panikk. Dette var vel en av grunnene til at vi klarte å redde oss.

Denne turen kostet Finn og Stig det meste av deres føtter. Alfred og jeg slapp uten alvorlige men.

Teknikeren som vi drog ut for å hente, ble aldri funnet. Kokken hadde etterlatt ham på isen nær ulykkesstedet, og høyst sannsynlig har han drevet av med isen.

Summary:

In January 1971 two men on a snow scooter from the weather reporting station Daneborg, in Northeast Greenland, fell through the ice east off the coast of Wollaston Forland. One of them froze to death after a short while. The other man managed to get back to Daneborg. Four men with two dog teams set out to bring the dead man to Daneborg. They were caught in a heavy snow storm. The story is about their struggle to survive for more than 50 hours. They froze hands and feet, so two of them had to have parts of their feet amputated.

Overføringen av moskusfe fra Øst-Grønland i perioden 1899–1969

av Einar Alendal

Moskusfeets utbredelse på Øst-Grønland er fra Scoresbysundområdet og opp til Kapp Morris Jesup; altså området mellom 70°N og $83^{\circ}39'\text{N}$. Dette området forble lenge nokså ukjent for europeerne. Der er åpent vann langs kysten om sommeren, men for å komme dit, måtte skutene gjennom et vanskelig forserbart drivisbelte. Faren for å bli sittende fast i pakkis eller jamvel skade skuta og forlise avholdt mange fra å gå inn under land. Ekstra farefullt var det å gå gjennom drivisbeltet på den tid da seil, vind og strøm bestemte skutenes bevegelser.

En oversikt over ferder til Grønland før den andre tyske Nordpols ekspedisjonen i 1869–70 gis av Maurer (1873), og Isachsen (1922, 1925) gir en kortere oversikt særlig over ferder til Øst-Grønland. Man regner vanligvis Henry Hudson, utsendt av det moskovitiske kompani i London for reise til Kina, som den første som presset seg gjennom drivisbeltet og fikk se kysten mellom 70° og 73°N på Øst-Grønland. Dette var i 1607, men det er rimelig å anta at europeerne har sett land i dette området tidligere. Kaptein Douglas Charles Clavering (1830) på barken «Griper» og noen av hans menn var de første og eneste som har sett noen av de opprinnelige eskimoene på østkysten nord for 66°N ; en gruppe på 12 stykker på sørsida av Claveringøya den 18. august 1823.

Første bevis på moskusfe på Grønland.

Den danske misjonær og naturforsker Otto Fabricius oppholdt seg på Vest-Grønland i årene 1768–1773. Han fikk overrakt en del rester av en moskusokse som var kommet med drivis fra Øst-Grønland.

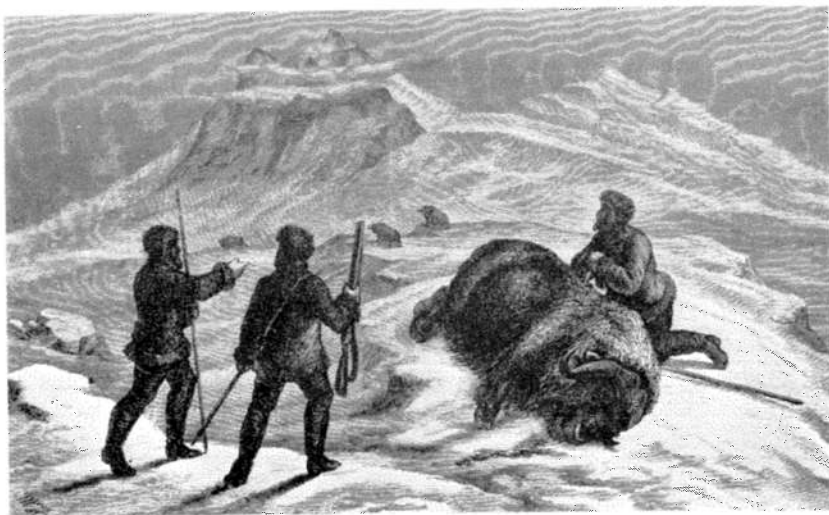

Fig. 1. Deltakerne i den andre tyske Nordpols-ekspedisjonen var de første europeere som så og skjøt moskusfe på Øst-Grønland. De var også de første i den skrevne historie som fanget en levende moskuskalv, men tok den ikke levende ut av Øst-Grønland (Tegning i Koldewey 1873).

Participants in the Second German North Polar Expedition were the first Europeans that saw and shot muskoxen in East Greenland. They also were the first in the written history that have caught a muskox calf, but did not take it alive to Europe.

Fabricius kjente ikke moskusfeet og dets forekomst på Grønland. Funnet beskrev han derfor som jak-okse som trolig hadde fulgt med drivisen fra Nord-Asia (Fabricius 1780), men rettet feilen senere.

Første sikre bekreftelse på moskusfe på Grønland fikk man i august 1853 da Kane (1856) og hans menn fant flere skjelett av moskus på Nordvest-Grønland samt fikk opplyst av eskimoer at de hadde sett levende moskusfe i området få år tidligere.

Øst-Grønlands moskusfe oppdages av europeere.

I 1869 startet den andre tyske Nordpols-ekspedisjon med dampskonnerten «Germania» og seilskonnerten «Hansa» for å nå Nordpolen langs Øst-Grønland, som enkelte på den tid trodde strakk seg over polen til bortimot Asia. (I sin tid trodde også mange at Svalbard

stod i forbindelse med Grønland, hvilket ga opphav til det russiske navnet Grumant på Svalbard.) Disse tyske ekspedisjonsdeltagerne var de første europeere som så moskusfe på Øst-Grønland; en enorm okse som de skjøt den 16. august 1869 på Shannonøya (Koldewey og Pansch 1873). De var også de første som fanget en levende moskuskalv der den 26. mai 1870, men uten å ta den levende med til Europa. «So waren wir denn, wohl die ersten Europäer, im Besitz eines lebenden Exemplars von *Ovibos moschatus*, aber unsere Freude darüber war keine ungetriebte,» skrev Copeland og Börgen (1873).

Fig. 2. Dette er en av de to første moskuskalvene som ble brakt i live til vår «siviliserte» verden. Bildet tatt høsten 1899 i Woburn Abbey av H. G. Hertuginna av Bedford (Foto i Sclater 1899).

One of the two first muskox calves that ever have been brought alive to our «civilized world». Woburn Abbey the autumn of 1899.

De første nordmenn på moskusjakt på Øst-Grønland.

Skipper Ragnvald Knudsen med mannskap på selfangeren D/s «Hekla» (tilhørende konsul Bugge i Tønsberg) var de første nordmenn som drev moskusfejakt på Øst-Grønland. Sommeren 1889 besøkte de kysten fra Kapp Hold with Hope til nord for Shannonøya, 75°32'N. De brakte til Hammerfest 24 moskusslakt foruten en meget vellykket sommerfangst som bestod av 9 isbjørn, 267 kvalross, 220 kg kvalrossstenner og flere tusen sel (Solberg 1929).

Historiens første overføring av levende moskusfe.

Fangstfolk på galeas «Søstrene» og jakt «Spitsbergen» av Tromsø skjøt henholdsvis 79 og 69 moskusfe på Øst-Grønland sommeren 1899. Den 16. august (på 30-årsdagen for moskusfeets oppdagelse på Øst-Grønland) tok fangstfolkene på «Søstrene» en levende oksekalv nær Kapp Mary på Claveringøya. Dessuten overtok de en oksekalv som fangstfolkene på «Spitsbergen» hadde fanget. Disse ble ført til Tromsø på «Søstrene», skipper Ole I. Grødahl (opprinnelig fra Sundalen på Nordmøre). Kalvene ble solgt til Hertugen av Bedford og satt fri i hans dyrepark i Woburn, Sør-England. Den ene kalven døde etter kort tid, mens den andre levde til i juli 1903 (Grødahl 1898–1906, Selater 1899, Schiött 1904, Isachsen 1922). Schiött oppgir prisen til 10000 tyske mark. Den høge prisen førte til stor interesse for fangst av levende moskuskalver på Øst-Grønland.

Påfølgende overføringer av moskusfe fra Øst-Grønland.

I 1900 ble i alt 13 kalver og en fjorårskalv overført til Skandinavia. Den danske «Antarctic»-ekspedisjonen under ledelse av premierløytnant G. C. Amdrup fanget en oksekalv til Zoologisk Have i København (Jensen 1904). «Bus» som den ble kalt, døde i juli 1906. To Tromsø-skuter innførte 90 døde moskus hvorav «Cecilie Malene» hadde 47 og dessuten 4 levende kalver (N. Fiskeritidende 1901). Disse ble solgt til Sverige og sloppet i en stor innhegning i Medstugan i Jämtland. Skipper Johan Kjeldsen på «Frithjof» av Kristiania førte en svensk zoologisk ekspedisjon under ledelse av konservator Gustaf

Kolthoff. De hjembrakte en okse- og en kukalv som ble sloppet i en stor innhegning ved Boden i Norrbotten. Etter kort tid døde en av kalvene i Medstugan av blodforgiftning grunnet skade påført under innfangning eller transport. Oksen og den ene kua døde i august 1902 av en smittsom sykdom som på den tid hadde ført til stor dødelighet av storfe i Jämtland. I november 1903 døde kua i Boden, og oksen ble da transportert fra Boden til den overlevende kua i Medstugan. Den døde kort tid etter fremkomst, og kua døde 20. desember 1904 (Bjørkman 1909). Tre Hammerfest-skuter hjembrakte i alt 87 moskusskinn hvorav «Christianne» hadde 33 foruten en levende oksekalv født 1899 (N. Fiskeritidende 1901). Den ble solgt til zoologisk hage i Berlin hvor den levde til 20. april 1906 (H.-G. Klös, i brev). Dessuten hadde «Sina» av Hammerfest med en levende kalv (N. Fiskeritidende 1901), men denne kalvens skjebne er ukjent. Seilskutene «Minna» og «Havfruen» fra Brandal ved Ålesund hadde 5 kalver og 50 døde moskus. Kalvene ble solgt til zoologisk hage i Antwerpen, men bare en kukalv kom levende frem, og denne døde få dager etter fremkost (Søndmøre Folketidende 1900, Nathorst 1900). Skjebne for en del overførte moskuskalver som ikke behandles annetsteds i artikkelen eller i den påfølgende artikkel: I 1903 ble 27 moskusslakt og 5 levende kalver overført til Tromsø med «Laura» (N. Fiskeritidende 1904), men 3 av dem døde før de ble solgt. En av de overlevende kukalvene ble solgt til Zoologisk Have i København (Schiøtt 1904) hvor den levde til i mai 1908, og den andre kukalven ble solgt til zoologisk have i Berlin hvor den levde til 15. desember 1914 (H.-G. Klös, i brev).

Sommeren 1908 var første og eneste gang at en fullvoksen moskusokse ble innfanget på Øst-Grønland og ført til Norge. Det var fangstfolk på «Vesterisen» av Ålesund som stod for denne bragden. Oksen samt en oksekalv innført med «Sjøblomsten» ble samme høst solgt til Zoologisk Have, København (Søndmørsposten 1908, arkiv N. Polarinst.).

Årene 1919, 1922 og 1924 kjøpte zoologisk hage i London henholdsvis 2, 1 og 1 kalv med Johs. Lund, Ålesund, som mellommann (V. J. A. Manton, i brev). Somrene 1926 og 1929 ble «Heimland I» av Tromsø leiet av Cambridge-ekspedisjonen under ledelse av dr. J. M. Wordie. I alt ble det skutt 5 kalver og 57 eldre dyr, og i 1926 fanget de 2 kalver som ble tatt med til England hvorav den ene ble plassert i zoologisk hage i London (C. S. Sæther, arkiv N. Polarinst.).

Fig. 3. Kalvene er innfanget og skal transporteres til zoologiske hager og dyreparker i Europa og Amerika via Norge. Øst-Grønland sommeren 1922. (Foto Martin Pedersen).

The calves have been caught and shall be brought to zoological gardens and parks in Europe and America via Norway, East Greenland the summer of 1922.

Etter klappmyssfangst i Grønlandsstredet sommeren 1922 drev selfangerne på «Kap Flora» og «Sælbarden» samfangst av levende isbjørn og moskuskalver. De brakte hjem henholdsvis 6 og 7 kalver på hver skute (E. Helland, i brev). En 1-åring og 8 kalver av disse kom til USA samme høst hvorav de zoologiske hagene i Philadelphia og Washington overtok 2 hver og 5 til New York (Hornaday 1923) som forøvrig også mottok 2 nesten 2 år gamle dyr fra Schjelderup, Skånland ved Bodø, i 1921 og 4 ettåringer fra Tjørnvåg på Gurskøy i 1929 (A. Hamer, i brev). Sommeren 1924 ble 11 kalver overført med «Quest» og satt i land på Skånlandsholmen sør for Bodø. Det ble store problemer med å få solgt dem (om årsaker, se under Gurskøy i påfølgende artikkel) – bare et par ble solgt til zoologisk hage i Halifax, Canada, og de andre 9 døde etterhvert (L. Schjelderup, formidlet i brev av O. Hanssen). Ellers kom en kalv til Antwerpen fra Norge i 1926 (J. Geeraerts, i brev), 2 kalver til Hamburg (Hagenbeck Tierpark) og 2 kalver til Wien (Tiergarten Schönbrunn) i første del av vårt århundre (Jennov 1945).

Sommeren 1927 var Ålesund-skuta «Polarhavet» sammen med Brandalskutene «Lysningen» og «Aarvak» på moskusfangst på Øst-Grønland. De skjøt 34 dyr og fanget 2 kalver. Disse ble sloppet i et inngjerdet område på fjellet på Hareidlandet hvor det også ble satt opp et lite skur til dem. Ut på høsten døde den ene kalven, og den andre ble solgt til Italia (O. Røyseth i brev). Denne oksekalven levde i zoologisk hage i Roma fra 7. desember 1927 til 15. juli 1928 (F. Bashieri-Salvadori, i brev). Siden kalvene i dette tilfellet ble sloppet i et inngjerdet område på fjellet, kan ikke dette reknes blant utsettinger av moskusfe i Norge.

Av 6 moskuskalver overført til Tromsø med «Isbjørn» i 1932 ble 4 samme høst solgt til Swope Park i Kansas City, USA, en ble syk og døde i innhegning på Tromsøya våren 1933 og en tid etter ble den siste skutt (G. Holmboe, arkiv N. Polarinst.).

Det er ikke kjent at moskuskalver ble innført i årene 1911–18. Under første verdenskrig, 1914–1918, hadde det forståelig nok ingen hensikt å fange levende isbjørn og moskuskalver for salg til utlandet. Vollan (1951) skriver at på grunn av gode tider og gode fangster i Vestisen, var det en tid slutt med utfyllingsfangsten under Øst-Grønland. Da krigen var slutt, fikk utfyllingsfangsten igjen verdi.

Ved århundreskiftet var det helst seilskuter fra Hammerfest og Tromsø som var under land av Øst-Grønland og drev fangst. Senere ble fangsten mer og mer dominert av folk fra Ålesund-området med sine større og kraftigere seilskuter. Fangsten under land var vesentlig en kompletteringsfangst (suppleringsfangst, utfyllingsfangst). Flere av de som ikke fikk tilfredsstillende last under selfangsten i Grønlandsstredet (også kalt Dønskestredet) og til dels også Vestisen, og som ikke aktet seg til Island på sildefiske, tok sjansen og presset skutene gjennom drivisbeltet utenfor Øst-Grønland for å supplere med storkobbe, snadd, isbjørn og moskusfe. Noen tok også litt laks og jamvel litt småvilt som hare og fugl. For flere fangstturer ble kompletteringsfangsten rødnin-gen som brakte lønnsomheten av fangsten over på plussiden (Anonym 1932). Det må her bemerkes at fisken som de fanget ved kysten og inne i fjordene og som de kalte laks eller Grønlands-laks i realiteten var røye, *Salvelinus alpinus* (Lønø 1964).

Første overføringer av moskusfe i Nord-Amerika.

Våre første overføringer av moskuskalver kan sammenliknes med de første overføringer i Nord-Amerika. Greely-ekspedisjonen, 1881–1884, fanget 4 kalver på Ellesmereøya, Canada, men de døde etter heller kort tid. I mars 1898 fanget Buffalo Jones og medhjelperen hans 5 kalver med lasso på the barren grounds i Canada, men etter at de hadde ført dyrene sørover et par døgn, kom indianerne om natta da de sov og drepte kalvene «slik at ikke de andre moskusene skulle følge dem ut av landet deres.»

I mars 1901 lyktes det noen eskimoer og noen av mannskapet på den amerikanske kvalbåten «Beluga» å fange 4 fjorårskalver nordvest for Great Bear Lake i Canada, men 3 av dem ble revet i hjel av sledehundene. Den fjerde som var en kukalv, ble solgt for 1600 dollar og brakt til den zoologiske parken i New York 17. mars 1902, men hun døde allerede 16. august av lungebetennelse. Prisen var den høyeste som noensinne var betalt for et dyr til parken. Den 21. september 1902 fikk denne parken en kukalv fra Fort Conger på Ellesmereøya, men hun døde etter skader bare 5 uker senere (Kowarzik 1910, Hornaday i Allen 1913, Hone 1934).

Moskusfe til andre land i Norden.

Det er vesentlig nordmenn som har ført levende moskusfe ut av Øst-Grønland. Av utlendinger hjembrakte svenskene 2 kalver i 1900 (Kolthoff 1901). Den islandske «Gotta»-ekspedisjonen fanget 8 kalver etter felling av 34 dyr i 1929, men en kalv døde underveis til båten (Aalesunds Avis 1929, Oldendow 1935). Til Zoologisk Have i København hjembrakte danskene en kalv i 1900, 2 ettåringer i 1954 (Anderesen og Poulsen 1958), ei 2-årig ku i 1962 (H. Poulsen, i brev) og henholdsvis 14 og 18 dyr i 1961 og 1964 hvorav henholdsvis 13 og 14 ble utsatt i Søndre Strømfjord på Vest-Grønland i 1962 og 1965 (Anderesen 1966). Ellers skulle danskene føre hjem en 2-årig okse med «Teddy» i 1923, men skuta ble skrudd ned av pakkisen på Grønlands sørøstside om høsten (Dahl 1924).

Følgende moskusfe ble overført fra Øst-Grønland av nordmenn og solgt til landene i Norden. Sverige: 4 kalver fra Tromsø i 1900. Zoologisk Have i København: en kukalv fra Tromsø i 1903, en ettårig

kukalv fra Tromsø i 1907, 2 oksekalver født henholdsvis i 1907 og 1908 samt en fullvoksen okse fra Sunnmøre i 1908 (Kowarzik 1910, arkiv N. Polarinst.). Island: 7 kalver innført fra Ålesund i 1930 (Lønø 1960b). Finland: I 1929 ble 2 kalver kjøpt fra Paul Lillenes, Tjørnvåg, og plassert på Høggholmen i Helsingfors zoologiske hage. De døde i 1930, ble utstoppet og står nå montert på Zoologisk Museum i Helsingfors. I 1939 ble 2 kukalver innført av fangstselskapet Arktisk Næringsdrift A/S og sendt til Helsingfors, hvor de ble plassert i zoologisk hage på Høggholmen. Før utgangen av 1940 var begge døde (Arkiv N. Polarinst., E. Granqvist, i brev).

Alle de andre moskusene som ble innført og ikke utsatt i Norge eller på Spitsbergen, ble solgt til europeiske og amerikanske dyreparker, zoologiske hager og til domestiseringsforsøk i Alaska.

Antall levne moskusfe ført til Norge.

Tab. 1 gir oversikt over innføring til Norge av 290 moskusfe. Innføringene var over Hammerfest, Tromsø, Bodø og Ålesund. Gjennom Finansdepartementet ble i 1927 innhentet opplysninger fra tollkamrene i Vardø, Hammerfest, Tromsø og Ålesund om innføring av moskusfe siden 1900 (Arkiv N. Polarinst.). Hvis tolljournalene ble grundig nok gjennomgått, viser dette at ved innklaring etter fangst ved Øst-Grønland fikk under halvparten notert at de hadde med moskusfe. I dag vet man hvilke selskuter som fangstet under land av Øst-Grønland til og med 1931 (Isachsen 1922, Isachsen og Isachsen 1932), men nå viser det seg at tollkamrenes gamle journaler er ufullstendige eller på avveier. Fra og med 1924 måtte førere og eiere av selskuter som kom fra Ishavet føre hvert sitt skjema over fangstens art, størrelse osv. Skjemaene ble sendt Fiskeridirektoratet og Selfangstkommisjonen (Isachsen og Isachsen 1932), men det har ikke lyktes å finne skjemaene igjen. Opplysninger som fangstfolk nå har sendt meg om antall overført moskusfe stemmer veldig godt med de mange opplysningene om overføringer som dosent Adolf Hoel samlet i overføringsperioden (Arkiv N. Polarinst.). For nesten alle selskutene som var under land av Øst-Grønland på kompletteringsfangst har jeg funnet avisnotis (film av aviser i innklareringsbyene) hvor fangstens art og størrelse nesten alltid har vært oppgitt. Nesten alle årene i overføringsperioden før første verdenskrig hadde dessuten Norsk Fiskeritidende

Tabell I. Nedenforstående oversikt viser at nordmenn har brakt 290 levende moskusfe til Norge i perioden 1899–1969. Det faktiske antall er muligens oppe i ca. 300.

Synopsis showing that 290 muskoxen were brought alive to Norway in the period 1899–1969. The real number may have been as many as about 300.

<i>Ar Year</i>	<i>Selfanger Sealer</i>	<i>Hjemsted Home port</i>	<i>Skipper Skipper</i>	<i>Moskusfe Muskoxen</i>	<i>Referanse Reference</i>
1899	Søstrene	Tromsø	Ole I. Grødahl	2	Grødahl 1898–1906
1900	Christianne	Hammerfest	Fredrik G. Olsen	1	N. Fiskeritidende 1901
1900	Sina	Hammerfest	Jakob Johansen	1	N. Fiskeritidende 1901
1900	Cecilie Malene	Tromsø	Ole Næsø	4	N. Fiskeritidende 1901
1900	Havfruen	Ålesund	Ole S. Brandal	5	Søndmøre Folketidende 1900
1900	Minna	Ålesund	Peter S. Brandal	1	Arkiv N. Polarinst.
1901	Anna	Hammerfest	Fredrik G. Olsen	1	Arkiv N. Polarinst.
1902	Anna	Hammerfest	Fredrik G. Olsen	1	Arkiv N. Polarinst.
1903	Anna	Hammerfest	Fredrik G. Olsen	5	N. Fiskeritidende 1904
1903	Laura	Kristiania	Jens J. Øien	1	Søndmørsposten 1908
1907	Vesterisen	Ålesund	Peder Trandal	1	Leverkus 1909
1907	Laura	Kristiania	Jens J. Øien	1	N. Fiskeritidende 1909
1908	Sjøblomsten	Ålesund	Paul Lillenes	1	N. Fiskeritidende 1909
1908	Vesterisen	Ålesund	Peder Trandal	1	N. Fiskeritidende 1909
1910	Laura	Kristiania	Jens J. Øien	4	Tromsø 1910
1919	Polarbjørn	Narvik	Jens J. Øien	4	Nordlys 1919
1919	Johanna Schjelderup	Bodø	Johs. Antonsen	4	Isachsen 1922
1919	Sælarden	Ålesund	Paul Lillenes	2	Aalesunds Avis 1919
1922	Kap Flora	Ålesund	Peder Andresen	6	Aalesunds Avis 1922
1922	Sælarden	Ålesund	Paul Lillenes	7	Aalesunds Avis 1922
1924	Orlando II	Tromsø	Oskar Grødahl	9	Tromsø 1924
1924	Quest	Bodø	Ludolf Schjelderup	11	Arkiv N. Polarinst.
1924	Fangstmand	Ålesund	Håkon J. Brandal	12	Aalesunds Avis 1924
1925	Sælarden	Ålesund	Ingebrigt Follestad	11	Aalesunds Avis 1924
1925	Sælarden	Ålesund	Ingebrigt Follestad	3	Arkiv N. Polarinst.

<i>År</i> <i>Year</i>	<i>Seltunger</i> <i>Sealer</i>	<i>Hjemstad</i> <i>Home port</i>	<i>Skipper</i> <i>Skipper</i>	<i>Moskusfe</i> <i>Muskoxen</i>	<i>Referanse</i> <i>Reference</i>
1925	Malula	Haugesund	Bertel Chr. Landmark	1	Arkiv N. Polarinst.
1926	Heimland I	Tromsø	L. Jakobsen	2	Arkiv N. Polarinst.
1927	Lysningen	Ålesund	Sigvald S. Brandal	2	O. Røyseth, i brev
1927	Polarhavet	Ålesund	Peder E. P. Brandal		
1927	Aarvak	Ålesund	Johan S. Brandal	2	Gjæver 1939 ¹
1928	Terningen	Tromsø	Peder Andresen	26	Arkiv N. Polarinst.
1929	Kap Flora I	Ålesund			
1929	Sælarden	Ålesund	Paul Lillenes	2	Årsh. N. Fisk. 1929 ²
1929	Veslekari	Ålesund	Hans Rekdal	8	Orvin 1930
1929	Veslekari	Ålesund	Hans Rekdal	16	Isachsen & Isachsen 1932
1930	Gungnir	Ålesund	O. M. Tøkle	35	K. Holte, i brev
1930	Enos	Ålesund	Ole Rødseth		
1930	Sælarden	Ålesund	Oswald Lillenes	10	Isachsen & Isachsen 1932
1931	Pil	Ålesund	B. H. Olsvik	2	Arkiv N. Polarinst. ³
1931	Polarbjørn	Ålesund	Kristoffer Marø	14	A. Andresen, i brev
1931	Veslemari	Ålesund	Peder Andresen	6	Arkiv N. Polarinst.
1932	Isbjørn	Tromsø	Albert Bergesen	2	Arkiv N. Polarinst. ⁴
1938	Polarbjørn	Ålesund	Kristoffer Marø	2	Arkiv N. Polarinst. ⁵
1939	Polarbjørn	Ålesund	Kristoffer Marø	2	Arkiv N. Polarinst. ⁵
1947	Polarbjørn	Ålesund	Kristoffer Marø	8	Ålesund tolloppsyrn ⁶
1948	Polarbjørn	Ålesund	Kristoffer Marø	10	Arkiv N. Polarinst. ⁷
1949	Quest	Tromsø	Kristoffer Marø	4	Ålesund tolloppsyrn ⁸
1950	Polarbjørn	Ålesund	Johansen	8	Ålesund tolloppsyrn ⁹
1951	Polarbjørn	Ålesund	Henrik Marø	2	Ålesund tolloppsyrn ¹⁰
1952	Polarbjørn	Ålesund	Henrik Marø	4	Ålesund tolloppsyrn ¹¹
1953	Polarbjørn	Ålesund	Henrik Marø	1	Ålesund tolloppsyrn ¹²
1969	Harmoni	Tromsø	John Jakobsen	25	Teal 1970

Overvintringsekspedisjoner: 1) Foldvik-ekspedisjonen, 2) Hird-ekspedisjonen, 3-12) Arktisk Næringsdrift.

oversikt over fangsten for hver av selskutene. Den meget gode overensstemmelsen de forskjellige kilder viser i antall overført moskusfe tyder på at meget få dyr mangler i Tab. 1.

Data i følgende publikasjoner som enkelte forfattere har henvist til, har jeg ikke funnet dekning for: Hone (1934) skriver at E. Mikkelsen så 5–6 moskusfe i Woburn Abbey i 1906, men så sent som i november 1906 var der ikke kommet flere moskusfe til Woburn enn oksekalvene fra 1899 som da var døde (Loisel 1908). Heller ikke avisnotiser om skuter som hadde fangstet ved Øst-Grønland omkring 1906 og senere støtter opplysningen i Hone. Kowarzik (1910) skriver at bare 5 moskusfe var i live i zoologiske hager i Europa i slutten av 1908 av de henimot 30 dyrene (hvorav 2 i USA) som inntil da var brakt til zoologiske hager. Tallet 30 er for høgt hvilket også fremgår av Kowarziks inngående behandling av de overførte dyrene.

I 1924 ble 47 levende moskusfe ført til Norge ifølge N. Fiskeritidende (1925), mens Tab. 1 viser 43 dyr innført i 1924.

Lyng (1930) siterer ishavsskipper Jens J. Øien som berettet for værvarslingen for Nord-Norge at han hadde fanget 36 kalver de 12 årene han var til Øst-Grønland. Foreliggende data tyder på at dette er 22 kalver for mange. I perioden 1903–1919 var Øien 10 ganger til Øst-Grønland som skipper (Isachsen 1922, Anonym 1932). Fire av somrene hadde han med i alt 14 levende moskuskalver til Tromsø, (tab. 1), i 1908 og 1909 henholdsvis 2 og 16 døde moskus (Tromsø 1908, 1909, N. Fiskeritidende 1909, Kmunke 1910), en sommer oppgis bare sel og isbjørn som fangst (Tromsø 1911), og i 1904, 1906 og 1912 kom de ikke til lands grunnet is og hadde følgelig ikke moskusfe med hjem (Tromsø 1906, 1912). Lyng (1930) henviser også til Nils Foldvik som skrev at de fanget 5 moskuskalver like før de dro fra Øst-Grønland i 1928, men ifølge Tromsø (1928) hadde de bare med 2 levende kalver til Norge siden en kalv rømte og en kalv døde på overfarten, hvilket også stemmer med Årsb. N. Fisk. 1928.

Selv om eksisterende data viser at 290 moskusfe (nesten bare kalver og ettåringer) ble overført av nordmenn, kan man anta at det faktiske antallet kanskje var oppe i ca. 300. Av disse skulle 70 brukes i domestiseringsforsøk (4 til Sverige i 1900, 7 til Island i 1930, 34 til Alaska i 1930, 25 til Bardu i 1969), 75 ble innført for å settes fri eller resultatet etter overføringen ble at de ble satt fri (9 til Gurskøy i 1925–26, 17 til Svalbard i 1929, 39 til Dovrefjell i 1932, 1938, 1947 og 1949–53

Fig. 4. Bildet forteller mer enn ord hva som måtte gjøres før kalvene kunne innfanges (Foto i Pedersen 1958).

This picture tells more than words what to do before the calves could be caught.

og 10 til Bardu i 1948), og de resterende ca. 155 tilfaller gruppen dyreparker, zoologiske hager og dyr som døde i Norge for dem som innførte dyrene.

I tillegg har utlendinger ført 50 moskusfe ut av Øst-Grønland: Sverige 2 i 1900, Island 7 i 1929, Danmark 37 i perioden 1900–64, og ifølge Bridges (1939) førte USA 4 kalver fra Claveringfjorden til New York zoologiske park i 1939.

Under innfanging på Øst-Grønland hendte det at fangstfolkene ikke fikk tak i kalvene etterat de andre dyrene i flokkene var skutt, eller kalvene brakk bein under innfanging og måtte avlives. Flere kalver døde på overfarten til Norge. Ellers er det kjent at en norsk overvint-ringsekspedisjon hadde 7 kalver ombord da «Anni I» av Tromsø forsvant sporløst på hjemturen i august 1923 (Isachsen 1925.) Antall dyr ført ut av Øst-Grønland er således høyere enn antall dyr innført til Norge. Beregninger ut fra de få dataene som fins antyder at ca. 50 av de innfangede dyrene døde mellom fangstplassen på Øst-Grønland og Norge.

Sommeren 1931 var siste sommeren at selfangerne kompletterte med fangst av levende moskuskalver etter først å ha drevet klappmyssfangst ute i isen. Denne levendefangsten hadde egentlig foregått i to perioder, 1899–1910 og 1919–1931.

Høg betaling for levende moskusfe.

Den store kalvefangsten av selfangerne i første del av vårt århundre skyldes den høge betalingen for levende dyr. Høgest var betalingen fra zoologiske hager/parker og rikmenns private dyreparker. C. F. Liljevalch jr. betalte kr. 9200 for 4 kalver han kjøpte fra Tromsø til Sverige i 1900 (N. Fiskeritidende 1901). Zoologisk Have i København betalte kr. 3000 for kukalven de kjøpte fra Tromsø i 1903 (Schiøtt 1904). New York zoologiske park betalte 2200 dollar for 2 toåringer fra Skånland ved Bodø i 1921 og 4400 dollar for 5 dyr fra Sunnmøre i 1922 (A. Hamer, i brev). De 10 dyrene som ble innkjøpt for utsetting på Svalbard i 1929 ble betalt med kr. 12000 (Arkiv N. Polarinst.), mens det samme høst ble betalt 1000 dollar for 2 kalver til Philadelphia zoologiske hage (W. B. Amand, i brev) og 2000 dollar for 2 kalver til National Zoological Park at Washington (Hone 1934). De 34 dyrene som i 1930 ble solgt til Alaska ble betalt med kr. 52000 (R. Bergh, i brev). Sommeren 1932 ble «Isbjørn» av Tromsø brukt som ekspedisjonsfartøy av overvintrende fangstfolk (Giæver 1939). Av de 6 kalvene de tok hjem i 1932 var 4 bestilt på forhånd av Swope Park i Kansas City, som ga bare 400 dollar for dem (Hone 1934).

For flere hadde fangst og salg av moskuskalver vært lønnsomt, mens for andre ble kalvefangsten ulønnsom eller ensbetydende med mye slit og økonomisk tap. Fangstfolkene hadde da liten eller ingen betaling for alt slitet.

Mange moskusfe skutt av selfangerne.

Til og med 1931 hadde norske fartøyer foretatt over 155 ferder til det nordlige Øst-Grønland (Isachsen og Isachsen 1932), og på disse turene, særlig i 20-årene ble det skutt mange moskusfe til kjøttforsyning av fangstskutene, til frysing eller salting samt fangst av kalver.

Antall dyr som ble skutt for hver innfanget kalv varierte en del. Eksempelvis skjøt danskenes ekspedisjon en flokk på 15 dyr for å få

en levende kalv sommeren 1900. De skjøt også en flokk på 10 for å få en kalv, som forøvrig døde dagen etter (Jensen 1904). De som spesielt gikk inn for kalvefangst, regnet 3–4 skutte dyr pr. innfanget kalv. Jennov (1945) henviser til en oppsetning av Ejnar Mikkelsen som angir 2300 dyr skutt i forbindelse med kalvefangst og 1000 dyr skutt til kjøttforsyning av fangstskutene. Jennov selv mener at bare 1400 dyr ble skutt ved kalvefangsten.

Det må her bemerkes at fangsten under land var utfyllingsfangst og at man hadde begrenset tid til disposisjon. Man kunne ikke risikere å bli innestengt med påfølgende overvintring. Derfor ble det ofte ikke tatt hensyn til antall eldre dyr i flokkene ved kalvefangst. Mange skjøt samtlige dyr i flokkene for å supplere med kjøtt og skinn uten å ta bryderiet med fangst av kalver. Ved kalvefangst langt fra sjøen hendte det i noen få tilfeller at man skjøt ned hele flokkene og lot de fleste av dyrene ligge (Pedersen 1931), men også danske sledeekspedisjoner skjøt ned hele moskusflokker – vesentlig til hundemat – uten å benytte kjøttet av alle dyrene. Noen få selfangere hadde også med turister som bare var interessert i skinn og hodet av dyrene som trofe (Leverkus 1909, Kmunke 1910).

I tillegg til moskusfe skutt av selfangere, turister, mannskap på forsyningsfartøyer og ekspedisjonsdeltagere, kommer dyr skutt av folk på de to danske radio- og politistasjonene på Ellaøya og Eskimones og den norske radiostasjonen i Myggbukta.

Flest moskusfe skutt av overvintrende fangstfolk

Det største antall moskusfe ble skutt av overvintrende danske og norske fangstekspedisjoner som brukte svært mye moskuskjøtt til mat for hunder og polarrev. Møller (1939), Giæver (1939), Jennov (1939) og Lønø (1964) har gitt oversikt over disse overvintringsekspedisjonene. For sesongen 1938–39 angir Jennov (1945) vinterforbruket til 820 moskusfe, mens Ejnar Mikkelsen (i Pedersen 1940) henviser til innberetninger fra vaktmannskapene på Øst-Grønland som oppgir 1130 moskus for sesongen 1938–39, og 3110 dyr for de 3 sesongene 1936–39. Jennov (1945) har satt opp en oversikt som antyder at dansker og nordmenn har skutt totalt ca. 9000 moskus før høsten 1939. (En del moskus skutt av skotske kvalfangere og noen få ekspedisjoner fra andre land er holdt utenfor ved beregningen.) Han viser også til

Fig. 5. Overvintrende fangstfolk fra Danmark og Norge brukte flere tusen moskusfe som føde for sledehunder og polarrev (Foto: Nyholm-Poulsen i Jennov 1939).

Overwintering trappers from Denmark and Norway used several thousand muskoxen as food for their sled dogs and for arctic foxes.

en oversikt oppsatt av E. Mikkelsen og A. Pedersen som viser over 12000 for samme periode. Jennov som var direktør for danskenes øst-grønlandske fangstkompani Nanok, har gjort svært mange feil i sin publikasjon i 1945, så det riktige antall moskusfe skutt av dansker og nordmenn på Øst-Grønland frem til sommeren 1939 ligger heller i intervallet 10–13000 dyr.

De norske fangstrettighetene på Øst-Grønland løp ut for godt i 1964. Fra moskusfeet ble oppdaget på Øst-Grønland i 1869 og frem til i dag, vil jeg antyde at det totale antall felte moskusfe på Øst-Grønland ligger i intervallet 12–16000 dyr.

Moskusfeet fredes på Øst-Grønland.

Det som hadde gjort kalvefangsten så ødeleggende og kritikkverdig var at man ikke kunne fange kalver uten først å ha skutt de andre dyrene i flokkene, og svært ofte var disse bare kyr og ungdyr.

Fig. 6. Skyting av moskusfe kan ikke betegnes som jakt, men heller som nedslaktning av fredelige planteetere (Foto i Nathorst 1900).

To shoot muskoxen is not a sport, but butchery.

I slutten av 20-årene og i 30-årene ble det gjort anstrengelser fra flere hold for å få moskusfeet delvis eller totalfredet på Øst-Grønland (se f.eks. Jensen 1929, Lønnberg 1929, Hone 1934, Mikkelsen 1935, Oldendow 1935, Pedersen 1940), men uten at det ble fattet noe offisielt fredningsvedtak. Den 13. september 1930 henvendte den norske regjering seg til den danske regjering med forslag om vidtrekkende fredningsbestemmelser for moskusfeet på Øst-Grønland, men i note av 19. desember 1930 avviste den danske regjering forslaget (Anonym 1932). Avvisningen hadde politiske årsaker. Giæver (1939) skriver at som det danske fangstselskapet Nanok hadde også norske fangstfolk og norske skuter sine fredningsbestemmelser, bl.a. var det forbudt å salte eller fryse kjøtt for salg, men disse bestemmelsene påla ikke de overvintrende fangstfolkene særlige restriksjoner.

Mens Canada totalfredet moskusfeet allerede i 1917, rakk det helt til 1950 før danskene fattet lovvedtak med begrenset jakt på moskusfe på Øst-Grønland. Fra da av hadde overvintrende fangstfolk lov å skyte bare inntil 6 moskus pr. mann i løpet av fangstsesongen (august-mai), og i samme tidsrom bare 2 moskus pr. skip (Pedersen 1958).

I 1974 ble hele Nordøst-Grønland avsatt til nasjonalpark, hvilket innebærer totalfredning av så å si hele moskusfebestanden på Øst-

Grønland. Størstedelen av Scoresbysund-området (hvor der også er moskusfe) faller dog utenfor parken som følge av at den danske regjering i politisk øyemed i 1925 og 1927 lot føre bortimot 100 grønlandere til Scoresbysund (Anonym 1932).

*Østgrønlandsk og kanadisk moskusfe i Europa i dag.
Viltlevende.*

Norge: På Svalbard var bare ei ku i live sommeren 1979. På Dovrefjell ca. 35 dyr i live senhøsten 1978 (se følgende artikkel).

Sverige: I Härjedalen var 16 dyr i live sommeren 1978 (Lundh 1979).

Sibir: I 1974 ble 10 moskuskalver (kanadisk underart og muligens bare ettåringer) overført fra Banks-øya i Canada til Tajmyr i Sibir og sloppet ved elva Bikada ikke langt fra Tajmyrinnsjøen. I april 1975 ble 40 kalver (østgrønlandsk underart og nesten bare ettåringer) overført fra Nunivak-øya i Beringhavet til Sibir hvorav 20 ble utsatt på Wrangeløya og 20 på Tajmyrhalvøya. Overføringen var en del av prosjektet «Vern av økosystem i nord» innen et naturvernprogram undertegnet av USA og SSSR i 1972 (Uspenskij 1976, 1977).

I fangenskap.

Norge: I 1969 ble 25 moskuskalver (10 ♂♂ og 15 ♀♀) overført fra Øst-Grønland til Bardu, Troms, for domestiseringsforsøk (Teal 1970). I 1976 ble de overlevende og deres etterkommere flyttet fra moskusfarmen i Bardu til Årøya i Kvænangen, Troms. I april 1980 var der en avlsokse (fra Zoologisk Have i København) og 9 kyr på Årøya samt 2 ettåringer til forskningsformål ved Universitetet i Tromsø. Aksjeselskapet «Norsk Moskus A/S» tar sikte på avvikling i 1980 og det er tatt kontakt med Universitetet i Tromsø for donering til «Avdeling for arktisk biologi» (A. Henningsen, pers. medd.).

Sverige: Lycksele Djurpark, Västerbotten, kjøpte 2 voksne okser og 2 voksne kyr fra moskusfarmen i Bardu i 1975. Den ene oxen stanget den andre i hjel i 1979. Fem dyr i live i april 1980 hvorav ei ku og en okse født henholdsvis i 1977 og 1978 i Lycksele (H. Lithner, i brev). Frösö Djurpark, Jämtland, kjøpte en oksekalv og 3 kukalver fra moskusfarmen i Troms høsten 1977. Oksen og 2 kyr i live i april 1980,

siden den tredje ble stanget så hardt at den måtte avlives (R. Netterström, i brev). Skånes Djurpark ved Malmö hadde i juni 1980 en okse født i 1977 som de mottok fra Helsingfors i 1979. Oksen er av kanadisk underart (E. Axelsson, pers. medd.).

Danmark: I april 1980 var der i Zoologisk Have, København, ei 20 år gammel ku fra Øst-Grønland, en okse født i hagen i 1976 samt 2 2-årige kyr fra moskusfarmen i Troms (H. Poulsen, i brev).

Belgia: I Antwerpen Zoo var i mai 1980 en okse som de mottok som 2-åring i 1976 fra Zoologisk Have, København (J. Geeraerts, i brev).

England: I Whipsnade dyrepark nord for London var i april 1980 en okse og 2 kyr hvorav den ene kua har levd der siden 1965 da parken mottok en ungokse og 2 ettårs kukalver av kanadisk underart fra AGF (Alberta Game Farm, Edmonton, Canada). Siden da er det født en død og 18 levende kalver i parken (V. J. A. Manton, i brev).

Sveits: Bern dyrepark hadde i mai 1980 en okse og ei ku av kanadisk underart fra AGF. Kua hadde levd i Basel Zoo inntil 31.8.78 (H. Saegesser, i brev).

Finland: En okse og ei ku fra AGF i Helsingfors zoologiske hage i april 1980. De kom dit som ettåringer i 1972. En kukalv ble født i 1975, men da hun skulle parres med faren i 1978, stanget faren henne i hjel. En oksekalv født i 1977 ble solgt til Skånes Djurpark i 1979 og en kukalv født i 1979 levde bare 3 måneder (L. Blomqvist, pers. medd.).

Øst-Tyskland: En okse og 4 kyr i Øst-Berlin dyrepark i april 1980. De første kom dit fra AGF i 1966 (H. Dathe, i brev). Erfurt dyrepark hadde en okse fra AGF i mai 1980 (Altmann, i brev).

Litauen: Kaunas Zoo hadde en okse primo 1979 (Anonym 1980).

Sovjet: Moskva Zoo hadde en okse og ei ku primo 1979 (Anonym 1980).

Kina: Under sitt besøk til formann Mao i 1972 ga president Richard Nixon et moskuspar, Milton og Mathilda, til Peking Zoo (Dagbladet 22.2.1972) som bytte for kjempepandaene som nå er i Washington DC. Bare kua var i live primo 1979 (Anonym 1980).

Dette synes å være alle steder hvor det lever moskusfe i Europa og Asia i dag.

Summary

Alendal, E. 1980. Transfer of musoxen from East Greenland to Europe and America during the years 1899–1969. *Polarboken 1979–1980*: 73–92. Oslo.

The existence of muskoxen in East Greenland was verified on 16 August 1869 when participants in the Second German Polar Expedition saw and shot a bull on the Shannon Island.

On 6 September 1899 a Norwegian sealer brought two muskox calves to Tromsø. They were bought by the Duke of Bedford for his zoological park at Woburn Abbey, England, and were the first muskoxen that reached our «civilized world» alive. In 1900 one yearling and 13 calves were brought to Scandinavia. The highest number transferred was in 1930 when at least 53 were caught of which 51 reached Norway alive. Existing data show that 290 muskoxen (almost exclusively calves and yearlings) were brought alive to Norway during the years 1899–1969. The real number transferred may have been as many as about 300 of which 70 were to be used in domestication experiments, 75 were released in new areas, and about 155 were sold to zoological gardens, parks, or the animals died in Norway before they were sold. The number of muskoxen brought out of East Greenland were higher than the number taken into Norway since several died on route. Foreigners have brought 50 muskoxen out of East Greenland of which 13 and 14 were released in Søndre Strømfjord, West Greenland, in 1962 og 1965, respectively.

From 1869 and up to 1974 when Northeast Greenland became a national park (with the exception of the greater part of the Scoresby Sound area where there live muskoxen as well as Greenlanders), the total number of muskoxen shot in East Greenland is probably in the intervall 12–16000 animals. Most of them were shot by overwintering Danish and Norwegian trappers who used very much muskox meat as food for their sled dogs and for arctic foxes.

Litteratur: Felles for denne og neste artikkel.

Overføringer og årsaker til utsetninger av moskusfe i Norge og på Svalbard

av Einar Alendal

Gurskøy

Overføring 1924–25.

Sommeren 1924 var Herøy-skuta D/k «Sælbarden», skipper Ingebrigt Follestad, på klappmyssfangst i Grønlandsstredet (= Danskestredet). Etter endt fangst presset de skuta gjennom drivisbeltet og kom til Scoresbysund 26. juli. Hensikten var som i 1922 – å komplettere bl.a. med isbjørn og moskus, ettersom de ikke hadde fått full last. Siden isbaksen var så tett at de ikke kom til lands, fortsatte de helt nord til Claveringfjorden hvor det var isfritt. Der ble de værende noen dager. På fjordens sørside, på Hudson Land ca. 74°N, fanget de 12 moskuskalver. Alle var født om våren det året, for ingen hadde horn. For å få tak i kalvene, brukte de den vanlige metoden ved å skyte mødrene og de andre dyrene i flokkene. Kalvene flyktet ikke fra de skutte dyrene og ble tatt med handmakt. Kjøttet fra de døde dyrene ble saltet i tønner (I. Sylte, i brev).

Moskuskalvene skulle ha mat på tilbaketuren til Norge, så derfor måtte fangstmennene til med hver sin kniv og skjære gras. Grastustene stod spredt og lite var der, men til slutt fikk de fylt 16 sekker. «Sælbarden» gikk fra Øst-Grønland den 11. august. En av kalvene var trolig født ganske sent, for den var liten og spiste ikke gras. Den fikk derfor ei blanding av boksmelk og vann. På overfarten syntes den å være helt frisk, men døde plutselig like utenfor Møre. Fangstutbyttet var 1700 klappmyss, 3 storkobber, en kvalross, 10 isbjørner hvorav 5 levende og 22 saltet moskusslakt foruten de 11 kalvene. De levende isbjørnene ble visstnok solgt til Danmark (E. Djupvik, i brev).

Fig. 1. Verdens første utsetting av moskusfe fant sted i 1925 da 6 ettåringer fra Øst-Grønland ble sloppet på Gurskøy ved Alesund. Bildet viser 7 kalver på Kiholmen høsten 1924. (Ukjent fotograf.)

The world's first liberation of muskoxen in a new area took place in 1925 when 6 yearlings from East Greenland were released on the island Gurskøy near Alesund, South Norway. The picture shows the calves the autumn of 1924.

Om høsten ble de 11 moskuskalvene sloppet på Kiholmen ved Kjellsund i påvente av salg til utlandet. Holmen lå tett ved dampskipsleia, var omkring 400 m lang og 150 brei og anslagsvis 40–50 dekar med delvis kupert terreng. Det bodde ikke folk på Kiholmen da, men der stod fremdeles et gammelt nøst og ei gammel løe etter de som hadde bodd der til omkring 1880 og drevet de små åkerlappene på holmen. Derfor vokste det fremdeles ganske mye gras på Kiholmen da kalvene ble sluppet.

Samme høsten og vinteren 1924–25 døde 5 kalver på holmen. Det ble sagt at de ikke tålte det feite graset (K. Håvik, i brev). Moskuskalvene kom som kjent fra områder med tørt, kaldt klima og nærmest fri for parasitter og sykdom, og den bitre erfaring ble derfor ofte at kalver innkjøpt til dyreparker og zoologiske hager døde etter heller kort tid i fangenskap. Derfor hadde flere fått betenkeligheter med å kjøpe de dyre moskuskalvene. Dessuten hadde det i årene 1922–24 lyktes den danske zoologen Adolf S. Jensen å få mange zoologiske hager til

å erklære at de ikke lenger ønsket å kjøpe moskuskalver (Pedersen 1927). Når så selfangerne i 1924 tok med hjem i alt 43 moskuskalver (se foregående artikkel), er det godt forståelig at tilbudet ble større enn etterspørselen.

I juni 1925 ble de 6 fjorårskalvene, tre av hvert kjønn, overført til Gurskøy og sloppet på fjellet der, for å få dem lengst mulig bort fra steder hvor det bodde folk og var dyrket mark. Øya ligger 30 km sørvest for Ålesund, er omkring 70 km i omkrets, har høge fjell, og på fjellviddene var der bra med mat for dyrene. Likevel kom to av dem ned fra fjellet og gikk blant annet og beitet ei heil natt i ei eng med fett hågras i Dragsund. De døde like etter, og en okse ble senere funnet død etter at den hadde falt utfor en berghammer (P. Jetmundsen/R. Fredriksen, arkiv N. Polarinst., E. Djupvik, i brev).

Som kjent kan storfe få trommesyke (oppblåsing av magen) når de slippes i hånga om høsten. Jeg anser det derfor ikke urimelig at moskusfe som spiste fett hågras, egentlig døde av trommesyke.

Overføring 1925–26.

Også sommeren 1925 var Ingebrigt Follestad på klappmyssfangst i Grønlandsstredet med «Sælbarden». På denne turen tok de 1350 klappmyss, 30 isbjørn hvorav 14 var levende, og fra land tok de med hjem 15 moskusslakt og 3 levende kalver. Disse skar de 6 store sekker gras til (E. Djupvik, i brev).

Etter hjemkomsten ble også disse kalvene sloppet på Kiholmen. Det har vært skrevet at en av kalvene døde på holmen, men Knut Håvik som var med både under innfanging på Øst-Grønland og var med i juni 1926 og overførte fjorårskalvene fra Kiholmen til Gurskøy, mente sikkert å huske at de slapp alle 3 på fjellet på Gurskøy.

På Gurskøy holdt de seg en del i fjelldalen Sædalen. Det ble fortalt at pinseften 1927 ble 2 kyr sett med hver sin kalv, og disse kalvene skal ha diet (E. Svendsen, arkiv N. Polarinst.). Den 28. august 1929 skrev Aalesunds Avis: «Ingen har sett dem, og det er nok grund til at tro at de ikke lever lenger.» Enkelte mener dog at moskusfeet ikke forsvant fra Gurskøy før under siste verdenskrig, men dette synes å bygge mer på antagelser enn på sikre holdepunkter.

Utsettingen på Gurskøy var første utsetting av moskusfe i Norge, og var også verdens første utsetting av moskusfe i et nytt område.

Svalbard

Overføring 1929.

Sommeren 1929 var den «nye» M/k «Sælbarden», skipper Paul Lillenes, og den nye M/k «Kap Flora I», skipper Peder Andresen, sammen under fangst ved Øst-Grønland. Etter dårlig klappmyssfangst i Grønlandsstredet, gikk de med selskutene under land ved Liverpoolkysten og fulgte kysten nordover til forbi Kapp Philip Broke på Shannonøya, 75°10'N, men kom ikke lenger nord på grunn av isen. Skutene gikk så mot sør, og ved Kapp Herschel traff de D/k «Veslekari» av Ålesund med den vitenskapelige ekspedisjonen under ledelse av geolog Anders K. Orvin og utsendt av Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser. Videre fortsatte de ned til Loch Fyne og fanget moskuskalver (Isachsen og Isachsen 1932, N. Leirvik, i brev).

Foruten klappmyss fra Grønlandsstredet kom fangsten til å bestå av storkobbe, kvalross, isbjørn og tilsammen 28 levende moskuskalver, men en ettårig kukalv var så rebelsk at den brakk beina fangstdagen og måtte skytes (E. Djupvik, i brev) og på overfarten mistet de en kalv av de 17 dyrene på «Kap Flora I» grunnet dårlig vær (A. Andresen, i brev). De 26 dyrene var 3 kalver og 2 fjorårskalver tatt på Shannonøya, og 13 kalver og 8 fjorårskalver tatt på Hudson Land hvorav 16 på Loch Fyne's vestside.

Etter hjemkomst ble dyrene plassert på Lilleneset, Tjørnvåg. Samme høst ble 2 kalver solgt til hver av de zoologiske hagene i Helsingfors, Edinburgh, Washington, Philadelphia, og 4 fjorårskalver til zoologisk hage i New York (P. Lillenes, arkiv N. Polarinst.). Videre ble 4 kalver og 6 fjorårskalver innkjøpt av dosent Adolf Hoel, som da var leder for Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser. Sammen med 8 kalver som var fanget av ekspedisjonsdeltagerne på «Veslekari» (Orvin 1930) ble disse 10 ført med «Veslekari» til Spitsbergen og satt fri i Hiorthamn (omdøpt til Moskushamn) i Adventfjorden den 24. september 1929. En av de innkjøpte kalvene døde på overfarten (Hoel 1929).

Utsettingen av moskusfe på Svalbard var vesentlig en politisk handling, men også økonomiske interesser lå bak, og har følgende forklaring. Moskusfeet i Alaska hadde vært utryddet siden omkring 1860, og i Canada var moskusfeet på veg til utryddelse da arten ble totalfredet i 1917. I 1927 ble Thelon viltreservatet opprettet for bevaring av de siste rester moskusfe på Canadas fastland. I Nordvest-Grønland ble

Fig. 2. Noen av Svalbards siste moskusfe i Indre Hiorthhamn, Adventdalen, den 31. juli 1975 (Foto: Knut Kastnes.)

Some of Svalbard's last muskoxen in Adventdalen on 31 July 1975.

moskusfeet utryddet i siste halvdel av forrige århundre. Med ubetydelige unntak var nordmenn og en del dansker de eneste som hadde drevet jakt på moskusfe på Øst-Grønland. Grunnet moskusfeets låge formering og store etterstrebelse av fangstfolk, ble det antatt at dyrene på Øst-Grønland ikke kunne tåle denne påkjenningen (Hone 1934). Norge ble derfor kritisert av flere land for vårt store bidrag til utryddelse av et av verdens sjeldneste pattedyr. Det var til dels for å legge en demper på denne kritikken ved å kunne vise til at vi også etablerte moskusfestammer i nye områder og således bidro til sikring av artens eksistens at det ble utsatt moskusfe på Svalbard. Man håpet at denne handlingen ville ha positiv innflytelse på den internasjonale opinion om den norske fangstvirksomheten. Dessuten hadde Norge fått suvereniteten over Svalbard i 1925. Man reknet også med at moskusfe skulle bli et nytt, stort, jaktbart vilt på Svalbard (Hoel 1929, 1930, Arkiv N. Polarinst.).

Fig. 3. Denne 2-årige kua ble sendt sammen med 16 ettåringer og 17 kalver til Alaska via Norge høsten 1930. Kua føres her ned til stranda i Claveringfjorden på Øst-Grønland i august 1930. (Ukjent fotograf.)

This two-year-old cow, 16 yearlings and 17 calves were brought from East Greenland to Alaska via Norway the autumn of 1930.

Utsettingen på Svalbard syntes å bli vellykket, siden det ble etablert ei lita moskusfestamme på Nordenskiöld Land, men så i 1970-årene gikk det raskt nedover. Sommeren 1977 var der bare en okse og ei ku i live, og sommeren 1979 så jeg bare kua. Utsetting av moskusfe på Svalbard og utvikling i stammen der kan man lese om i artikler av Lønø (1960a) og Alendal (1976).

Til sammenlikning kan nevnes at sommeren 1930 var «Sælbarden», skipper Osvald Lillenes, og «Enos», skipper Ole Rødseth, i følge ved Øst-Grønland for å fange moskusfe de hadde bestilling på fra USA. De fanget 2 ettårs kviger i Myggbukta og 35 dyr i Claveringfjorden, men 2 kalver på «Enos» døde på overfarten til Tjørnvåg på Gurskøy, og i Tjørnvåg døde en ettåring. Etter noen dager ble de 34 dyrene sendt med «Enos» til Bergen (K. Holthe, i brev, O. Lillenes, formidlet i brev fra M. Lillenes). Den 6. september 1930 forlot «Bergensfjord» Bergen med dyrene i hver sin kasse på veg til New York. Etter 33 dagers karantene i Clifton, New Jersey, ble de sendt med tog tvers over USA

til Seattle, så med båt til Seward i Alaska, og igjen togreise inn til den biologiske forskningsstasjonen i College hvor de kom den 4. november. De hadde da tilbakelagt en distanse på 22000 km. De 34 dyrene var 17 kalver (8 ♂♂ + 9 ♀♀), 16 fjorårskalver (7 ♂♂ + 9 ♀♀) og ei ku født i 1928. Amerikanernes hensikt var å ta vare på en dyreart som var truet av uttryddelse samt undersøke mulighetene for domestisering av moskusfe.

Dessverre forekom altfor mange uforutsatte uhell (bl.a. drepte bjørn 6 av de innførte dyrene) på den biologiske stasjonen i College, så forsøket ble avsluttet (Palmer og Rouse 1936). I 1935 og 1936 ble de 24 overlevende og deres 7 etterkommere overført til Nunivakøya i Beringhavet hvor de ble satt fri. Disse ga opphav til en antallstopp på 750 dyr på øya i 1968 (Spencer og Lensink 1970) og har videre gitt opphav til nye viltlevende stammer i Alaska og Sibir samt flokker av moskusfe som nå brukes i domestiseringsforsøk i Alaska og Canada. Grunnet overbelastning av vinterbeitet på Nunivakøya, ble antallet dyr redusert litt i 70-årene (Lent 1976).

Dovre fjell.

Overføringer 1931–32 og 1938.

I tiden 5.–17. august 1931 var skipper Peder Andresen med «Veslemari» av Ålesund under land av Øst-Grønland for kompletteringsfangst. De tenkte seg blant annet nord for Koldeweyøya til Kapp Bismarck som var kjent som en god kvalrossplass, men ble stanset av isen ved øyas sørende på 76°N. Moskusfangsten ble 17 levende dyr foruten ei tønne kjøtt pr. mann og ca. 30 tønner til rederiet. En ettårig kukalv måtte dog avlives fangstdagen siden den brakk en fot da den hvelvet fangstbåten ved ombordføringen, og på overfarten til Norge døde 2 dyr.

De 14 dyrene hvorav 11 kalver og 3 ettåringer ble plassert i sjøbua til Petter Smådal på Leinøy, og som mat fikk de høy fra ugjødset eng og litt havre. Her døde en ettåring og en kalv. (Samme skjebne fikk også 2 kalver som i 1931 ble overført av Arktisk Næringsdrift med «Polarbjørn» og plassert i et trekkfullt pakkhus på Brandal.) De 4 siste dyrene ble føret inne helt til i begynnelsen av oktober 1932 da de ble sendt med «Glimt» til Åndalsnes for videretransport til Dovrefjell hvor de skulle settes fri (A. Andresen, L. Båtnes, S. Smådal, i brev).

I realiteten var dette en følge av at det nå var blitt nesten umulig å få solgt moskuskalver til utlandet. Man hadde hatt dårlig erfaring med moskusfe i fangenskap, og dessuten hadde lederne for de zoologiske hagene sluttet gentlemenagreement om ikke å kjøpe moskuskalver (Hone 1934).

Den 27. juli 1931 gikk skipper B. H. Olsvik med Hjørungavågskuta «Pil» til Kapp Herschel på Øst-Grønland uten først å drive klappmyssfangst ute i isen. Tre av besetningen (fiskehandler Karl Røbekk og skipperne B. H. Olsvik og Berntsen) bekostet en privat forsøks ekspedisjon under navn «Østgrønlandske Fiskekompani A/L» som hadde som mål å undersøke mulighetene for laksefisk på Øst-Grønland. De undersøkte 32 elver uten å finne laks, og langs kysten fikk de ikke mer enn 8 tønner laks (Isachsen og Isachsen 1932). Fisken som fangstfolkene da kalte laks eller Grønlands-laks var i realiteten røye, *Salvelinus alpinus*.

Økonomisk ble laksefisket den rene fiasko, så de måtte gå over til moskusfangst. De gikk på innsiden av Kuhnøya hvor de så mange dyr, men foruten røyene ble utbyttet bare 50 moskusslakt og 10 levende kalver (Isachsen og Isachsen 1932). Kalvene ble ført til Røbekks eiendom på Åsestranda ved Ålesund hvor i alle fall 2 døde om vinteren (S. Alvestad, B. Brende, i brev). Heller ikke Olsvik fikk solgt moskuskalvene, og i januar 1932 tilbød han Landbruksdepartementet de 7 dyrene han da hadde, for å unngå å måtte slakte dem. Også disse ble føret inne om vinteren, men våren 1932 ble de sloppet på ei lita øy (B. H. Olsvik, arkiv N. Polarinst.).

Igjen tyder det på at nasjonale interesser lå bak da Landbruksdepartementet i 1932 kjøpte dyrene som Andresen og Olsvik hadde overført. Foruten samme forhold som førte til utsetting av moskusfe på Svalbard, var Grønlandssaken meget aktuell i 1932. Man diskuterte å sette dyrene ut i Troms eller Finnmark, men siden man her ønsket å benytte dyrene til vitenskapelige undersøkelser, passet fjellviddene på Dovrefjell best. Naturforholdene likner på dem på Øst-Grønland. Klimaet er tørt hvilket er vesentlig for dyrenes trivsel. Der er steder hvor folk sjelden kommer, og staten er eier av grunnen, var benyttede argumenter. Professor P. Tuff ved Norges Veterinærhøgskole og statens jaktkonsulent, dr. Ola Olstad, fikk i oppdrag å forta de iakttagelser som det var anledning til å gjøre over dyrene (Arkiv N. Polarinst.).

Dyrene til Andresen var en okse født i 1930 og en oksekalv og 2

kukalver født i 1931, og Olsvik hadde ei ku født i 1930 og en oksekalv og 4 kukalver født i 1931. De 10 dyrene ble ført med jernbane fra Åndalsnes til Hjerkins på Dovrefjell hvor de ble satt fri den 7. oktober 1932.

Sommeren 1938 ble 2 oksekalver, født 1937 og 1938, fanget på Øst-Grønland av fangstselskapet Arktisk Næringsdrift A/S og sloppet nederst i Stølådalen på Dovrefjell den 10. september 1938.

Dyrene formerte seg, men da andre verdenskrigen var over, fantes ikke flere dyr igjen. Enkelte har hevdet at tyskerne drev jakt på moskusfeet på Dovrefjell og utryddet stammen, men det medfører ikke riktighet. De skjøt riktignok 2 okser, men norske krypskyttere tok størstedelen, foruten at 5 dyr ble tatt av snøskred, og en okse døde etter slåsskamp med en annen okse. En grei oversikt over utviklingen i denne stammen etter utsettingen er gitt av Olstad og Tuff (1942).

Overføringer 1947 og 1949–53.

I denne perioden var det fangstselskapet Arktisk Næringsdrift A/S som med tilskudd fra staten stod bak utsettingen av moskusfe på Dovrefjell. Dette selskap stod under kontroll av Norges Svalbard- og Ishavs-undersøkelser som fra 1. mars 1948 heter Norsk Polarinstitutt. Innførselstillatelse og tillatelse til å sette ut moskusfe på Dovrefjell var gitt av Veterinærdirektøren, Landbruksdepartementet.

Overføringen ble ledet av forfatter og fangstmann John Gæver somrene 1947–49 og 1952–53, og av magister Søren Richter somrene 1950–51. Av de 24 kalvene og 3 fjorårskalvene som ble overført, ble 11 straks sloppet i fjellet på Dovrefjell, mens 16 ble sloppet i innhegning på garden til John Angard, Dombås. Hensikten var å slippe disse i fjellet om sommeren året etter.

Dessverre unngikk man ikke sykdom og flere uforutsatte uhell slik at i midten av august 1953 var der sannsynligvis bare 10 dyr igjen. Noen av disse har gitt opphav til den moskusfestammen som vi har på Dovrefjell i dag.

Utsettingen synes å ha hatt nasjonal interesse av økonomisk karakter som begrunnelse. Man kunne vise til at dyrene som var utsatt på Dovrefjell før krigen hadde formert seg. Videre mente man at moskusfe på Svalbard hadde økt til et halvt hundre dyr før løshunder og den norske garnison på Svalbard under krigen utryddet nesten hele stammen.

Oversikt over overføringer fra Øst-Grønland til Dovrefjell i perioden 1947–53 ifølge Lønø (1960b) og arkivet ved Norsk Polarinstitutt:

- 1947: 6 kalver (3 ♂♂ og 3 ♀♀) og 2 ettåringer (♂ og ♀) overført til Ålesund og videre med lastebil til Dovrefjell hvor de ble sloppet 31. august ved Svånåa ca. 7 km nordvest for Hjerkinns jernbanestasjon. En oksekalv og en ettårig okse døde samme høst, og ei nesten 2 år gammel ku som før påske 1948 holdt seg i Foksådalen ca. 15 km sørvest for Hjerkinns, ble ikke sett mer igjen. To ettårige okser kom til Sunndal i 1948, ca. 50 km nordvest for utbredelsesområdet. Den ene av oksene ble skutt i Gruvedalen, Sunndal, den 8. august 1953 etter at den hadde skadet ei kvige på en seter. Oksens hode er utstoppet og henger på Rondvassbu i Rondane. Det antydes at den andre oxen kan ha blitt skutt i 1952 eller 1953, siden oksene ikke var helt populære på setrene i Sunndal.
- 1949: 4 kalver (2 ♂♂ og 2 ♀♀) overført og sloppet ca. 18. september i innhegning på garden til John Angard, Dombås. Tre av kalvene døde i slutten av november av en eller annen mangelsjukdom. Den fjerde, ei ku kalt «Jenta», sloppet i juli 1951 sammen med de 7 følgende.
- 1950: 7 kalver og en ettårig okse overført og sloppet på samme gard på Dombås ca. 7. september. En oksekalv født 1950 stanget i hjel i februar 1951 av en annen kalv. De 7 ble sloppet sammen med forannevnte på elvas vestsida på Kongsvoll i juli 1951. En av disse dagene i juli 1951 døde 3 ettåringer (♂ og 2 ♀♀) etter å ha falt utfor fjellhulle på sørsiden av Kaldvellglupen øst i Kinnin. En av oksene født 1950 døde ca. mai 1953 i Løvoldskardet nordøst for Reitan i Eikesdal, ca. 75 km vest for utbredelsesområdet, i følge finneren Per Utigard (i brev) som tok vare på horna.
- 1951: 2 kalver overført og sloppet ca. 10. september i Stølåkollen innen moskusfeets nåværende utbredelsesområde. Kalvenes videre skjebne er ukjent, siden de ikke ble sett igjen.
- 1952: 4 kalver overført og sloppet ca. 14. september på den nevnte gard på Dombås. To døde samme høst. De andre to sloppet på elvas vestsida på Kongsvoll den 30. juni 1953.
- 1953: 1 oksekalv overført og sloppet i Støldalen den 29. august 1953.

I årene 1967–73 gjorde jeg ganske inngående studier av denne moskusstammen. Antallet dyr disse årene var relativt lågt, og det var hele tiden mulig å ha full oversikt over stammen, siden jeg gjenkjente alle dyr som var 2 år og eldre. Fra august 1967 til juli 1973 økte stammen fra 22 til 37 dyr. I midten av juli 1978 så jeg i alt 39 dyr, men ved årets slutt kan antallet ha vært nede på 35 dyr. Dette året var avgangen på minst 20 dyr hvorav 12 ble drept av lyn like før midnatt 5. juli (Alendal 1980). Resultater fra studier av denne moskusfeestammen er gitt av Alendal (1973).

Sommeren 1971 vandret en liten flokk på 5 dyr ut fra det faste tilholdsområdet på Dovrefjell. I september tok flokken seg over til Härjedalen i Sverige. Den lille flokken streifet en del de første årene, men har nå slått seg til ro. Sommeren 1978 hadde den svenske stammen økt til 16 dyr (Lundh 1979).

Bardu

Overføring 1948.

I 1948 ble 10 moskuskalver overført fra Øst-Grønland og sloppet i innhegning ved Bardufoss flyplass i Troms. Etter ei tid kom 2 kalver seg ut av innhegningen, spiste fett gras i ei eng og døde. De andre kalvene som var 4 av hvert kjønn, ble sloppet samme høsten i Skoelv-dalen i Bardu, ca. 6 km fra Bardufoss (A. Sundheim, arkiv N. Polarinst.).

Innførselstillatelse og tillatelse til utsetting av moskusfe i Troms var bevilget av Veterinærdirektøren. Også denne utsettingen var det Ark-tisk Næringsdrift som stod bak og synes å ha samme forklaring som utsettingen på Dovrefjell. Årsaken til at man dette året ikke førte kalvene til Dovrefjell, men til Nord-Norge var egentlig grunnet ønsker nordfra om å få etablert en viltlevende moskusfestamme med tanke på kjøttproduksjon (Arkiv N. Polarinst.).

Dyrene holdt seg i fjellene omkring Hjerdtind i Troms, men ble sjelden sett. Ifølge meldinger i svenske aviser skal noen av disse moskusene ha vandret inn i Nord-Sverige. To tømmerhuggere hevdet å ha sett et dyr og spor etter 3 dyr i Øvre Sapporo. Høsten 1952 så man spor som man mente var fra moskus i traktene Vittangi og Parakka (Dahlskog 1953). Meldingene om at moskusfe fra Troms skal ha vandret omkring langt inni Nord-Sverige er ikke urimelige, men sikre bevis mangler.

Om dyrene i Troms vet man at en kalv møtte sin skjebne ved foten av Kampenfjellet i Skoelvdalen (beifunn 1949), og ei ku ble avlivet i 1957 i Salangen etter at hun hadde viklet seg inn i piggråd. De resterende 6 dyrenes skjebne er ukjent, men man kan anta at de som levde lengst, døde på 1960-tallet, ettersom Lønø (1960b) skriver at 3 dyr ble sett ved Tjerttind høsten 1959. Kalver ble aldri sett.

Summary

Alendal, E. 1980: Transplantations and reasons for the release of muskoxen in Norway and Svalbard. *Polarboken 1979–1980*: 93–108. Oslo.

The summer of 1924 Norwegian sealers brought 43 (possibly 47) muskox calves and yearlings to Norway from East Greenland. Owing to difficulty of selling muskoxen to zoological gardens and parks, six yearlings were released on the island Gurskøy southwest of Ålesund in June 1925, and in June 1926 another three yearlings since no record of them exist since 1927. This is the history's first release of muskoxen in a new area.

The summer of 1924 Norwegian sealers brought 43 muskox calves and yearlings to Norway from East Greenland. Owing to difficulty of selling muskoxen to zoological gardens and parks, six yearlings were released on the island Gurskøy southwest of Ålesund in June 1925, and in June 1926 another three yearlings were released on this island. They probably did not live long since no record of them exist since 1927. This is the history's first release of muskoxen in a new area.

On 24 September 1929 eleven calves and six yearlings from East Greenland were released on Nordenskiöld Land, Spitsbergen. The transplantation had mainly political, but also economical reasons. The summer of 1979 only one muskox cow lived in Spitsbergen.

The years 1932 and 1938 ten and two muskoxen were released in the Dovre Mountains, South Norway. They propagated, but due to accidents and poaching no animal was alive in 1945. The release of muskoxen in this area seems to have had the same reasons as the transplantation of muskoxen to Spitsbergen, but in addition scientific studies had to be made.

During the years 1947 and 1949–53 a total of 24 muskox calves and three yearlings were transplanted from East Greenland to the Dovre Mountains and in 1948 ten calves were brought to Bardu, North Norway. The muskoxen in Bardu died out in the 1960's. In the Dovre Mountains there lived about 35 muskoxen late in the autumn of 1978. This herd has also given origin to a muskox herd in Härjedalen, Sweden, numbering 16 the summer of 1978. The introduction of muskoxen to Norway after World War II seems to have had economical reasons.

E. Alendal – Zoological Museum, N-5014 Bergen Univ.

LITTERATUR:

- Alendal, E. 1973: Moskusfeet på Dovrefjell: populasjonsdynamikk, sosiale forhold og næringsøkologi. Upubl. hovedfagsoppg. i zoologi. Univ. Bergen, 212 pp.
- 1976: The Muskox population (*Ovibos moschatus*) in Svalbard. Norsk Polar-institutt Årbok 1974: 159–174.
- 1980: Tolv moskusfe drept av lyn på Dovrefjell. Fauna 33, 49–51.
- Allen, J. A. 1913: Ontogenetic and other variations in muskoxen. ... Mem. Amer. Mus. Nat. Hist. N. Ser., 1:101–226.
- Andersen, S. 1966: Re-establishing the musk-ox *Ovibos moschatus* in West Greenland. Int. Zoo Yb. 6:229–230.
- Andersen, S. and H. Poulsen 1958: Two musk-oxen (*Ovibos moschatus* Zimm.) in captivity. Zool. Garten (NF) 24:12–23.
- Anonym 1932: Den norske regjeringens motinnlegg angående den rettslige status for visse deler av Østgrønland, fremlagt for den faste domstol for mellemfolkelig rettspleie 15. mars 1932. Fabritius & Sønner, Oslo.
- Anonym 1980: Census of rare animals in captivity 1979. Int. Zoo Yb. 20.
- Björkman, L. E. 1909: Zählung von Moschusochsen. Kosmos 6:114–115.
- Bridges, W. 1939: Four stubborn babies from Greenland. N. Y. Zool. Soc. Bull. 42:163–171.
- Clavering, D. C. 1830: Journal of a voyage to Spitsbergen and the east coast of Greenland, in His Majesty's ship Griper. Edinb. New Philos. Journ. pp. 1–30.
- Copeland, R. und C. N. J. Børgen 1873: Schlittenreisen im Frühjahr ... vide: Koldewey 1873, I:545–586.
- Dahl, K. R. 1924: Paa isflage langs Østgrønland. Hage & Clausens forlag, København, 213 pp.
- Dahlskog, S. 1953: Myskoxen, Sver. Natur 44:41–46, 75.
- Fabricius, O. 1780: Fauna Groenlandica. Pattedyr og fugle. Oversatt av O. Helms, København 1929. Grønl. Selsk. Skrifter 6:1–168.
- Giæver, J. 1939: Den norske fangstvirksomheten på Østgrønland. Publikationer om Østgrønland nr. 8B, 57 pp.
- Grødahl, O. I. 1898–1906: Journal holdt ombord i galeas «Søstrene», tilhørende S. Bottolfsen, af Tromsø, 1894–1906. Arkiv Norsk Sjøfartsmuseum, Oslo.
- Hoel, A. 1929: Moskusokser til Svalbard. Norsk Jæger og Fisker-for. Tidsskr. 59:326–328.
- 1930: Overføring av moskusokser til Svalbard. Norge. Tidsskr. om vårt land 6(1):15–18.
- Hone, E. 1934: The present status of the muskox ... Am. Comm. Internatl. Wildlife. Prot., Spec. Pub. No. 5:1–87.
- Hornaday, W. T. 1923: Our new musk-ox herd. N. Y. Zool. Soc. Bull. 26:10–11.
- Isachsen, G. 1922: Norske fangstmænds færder til Grønland. N. Geogr. Selsk. Aarbok, 1919–1921:201–262.
- 1925: Grønland og Grønlandsisen. Cappelen, Oslo, 248 pp.
- Isachsen, G. og F. Isachsen 1932: Norske fangstmenns og fiskeres ferder til Grønland 1922–1931. N. Geogr. Tidsskr. 4:21–74.

- Jennov, J. G. 1939: Østgrønlandsk fangstkompani Nanok A/S. Publikationer om Østgrønland nr. 8C, 123 pp.
- 1945: Moskusoksebestanden i Nordøstgrønland ... Østgrønlandsk fangstkompani Nanok A/S, København, 135 pp.
- Jensen, A. S. 1929: Moskusoksen paa Grønland og dens fremtid. Det 18. skandinaviske naturforskerskermøde 1929. 8 pp.
- Jensen, S. 1904: Mammals observed on Amdrup's journeys to East Greenland 1898–1900. Medd. Grønl. 29(1):1–62.
- Kane, E. K. 1856: Arctic explorations in the years 1853, 1854, 1855. Philadelphia, 2 vols.
- Kmunke, R. 1910: Auf Eisbären und Moschusochsen. Wilhelm Frick, Wien und Leipzig, 122 pp.
- Koldewey, K. 1873 & 1874: Die zweite deutsche Nordpolarfahrt in den Jahren 1869 und 1870 ... Brockhaus, Leipzig. 1873. I, 769 pp., 1874, II, 978 pp.
- Koldewey, K. und A. Pansch 1873: Die Pendulum Inseln ... vide: Koldewey 1873, I:314–325.
- Kolthoff, G. 1901: Till Spetsbergen och norröstra Grönland år 1900. Fr. Skoglund's Förlag, Stockholm, 277 pp.
- Kowarzik, R. 1910: Der Moschusochs und seine Rassen. Fauna Arctica 5:87–126.
- Lent, P. C. 1976: Overføringer av moskusokser i Alaska. Polarboken 1975–1976: 61–65. Oslo.
- Leverkus, A. 1909: Im Banne des Eismeers. Kölner Verlags-Anstalt und Druckerei, Leverkusen a. Rh., 128 pp.
- Loisel, G. 1908: The zoological gardens and establishments of Great Britain, Belgium, and the Netherlands. Smiths. Inst. Ann. rept. 1907:407–448.
- Lundh, N. G. 1979: Myskoxarna i Härjedalen. Fauna och flora 74:13–26.
- Lynge, B. 1930: Moskusoksen i Øst-Grønland. Norsk Geogr. Tidsskr. 3:16–33.
- Lönnberg, E. 1929: Myskoxarna på Grönland måste fredas. Fauna och flora 24:193–205.
- Lønø, O. 1960a: Moskusoksene, en ny dyreart for Svalbard. Polarboken 1959–60: 123–130. Oslo.
- 1960b: Transplantation of the muskox in Europe and North America. Norsk Polarinstitut Medd. No. 84:3–25.
- 1964: Den norske fangstvirksomheten på Øst-Grønland fra 1938 til 1959. Polarboken 1963–64:79–123. Oslo.
- Maurer, C. 1873: Grönlands Wiederentdeckung. Vide: Koldewey 1873, I:249–288.
- Mikkelsen, E. 1935: Ved hvilke foranstaltninger kan moskusoksen bevares paa Øst-Grønland? Naturens Verden 19:145–163.
- Møller, N. C. T. 1939: Historiske meddelelser om A/S Østgrønlandsk Kompagni. Publikationer om Østgrønland nr. 8A, 60 pp.
- Nathorst, A. G. 1900: Lefvande muskoxar i Europa. Svenska Jägareförb. Nya Tidsskr. 38:295–297.
- Norsk Fiskeritidende 1901, 1904, 1909, 1925. Bergen.
- Oldendow, K. 1935: Naturfredning i Grönland. Grønl. Selsk. Skrifter 9:1–389.

- Olstad, O. og P. Tuff 1942: Innplanting av moskusokser på Dovrefjell. Skogdirektørens årsmelding for 1940:51–55. Oslo.
- Orvin, A. 1930: Ekspedisjonen til Østgrønland med «Veslekari» sommeren 1929. Norsk Geogr. Tidsskr. 3:87–146.
- Palmer, L. J. and C. H. Rouse 1936: Progress of muskoxen investigations in Alaska, 1930–1935. Unpubl. Rept. Bur. Sport Fisheries and Wildl., Juneau, 35 pp. Mimeo.
- Pedersen, A. 1927: Nachschrift zu «A. Pedersen, Der Moschusochse, ein Naturdenkmal.» Naturforscher 1926/27:604.
- 1931: Vom Moschusochsen in Ost-Grönland. Naturforscher 7:466–468.
- 1940: Moskusoksen i Grønland og dens fremtid. Grønl. Selsk. Aarskrift 1940: 40–67.
- 1958: Der Moschusochs (*Ovibos moschatus* Zimmermann). Die Neue Brehm-Bücherei No. 215:1–54.
- Schiött, J. 1904: Musk oxen in captivity. Smiths. Inst. Ann. report 1903:601–609.
- Sclater, P. L. 1899: Exhibition of photographs of, and remarks on, two young muskoxen living in the Duke of Bedford's park at Woburn. Zool. Soc. Lond. Proc. pp. 985–986.
- Solberg, O. 1929: Kaptein Knudsens reise til Østgrønland 1889. Norsk Sjøfartsmuseums Årbok 1929:181–192.
- Spencer, D. L. and C. J. Lensink 1970: The muskox of Nunivak Island, Alaska. J. Wildl. Mgmt. 34:1–15.
- Teal jr., J. J. 1970: Operation musk ox 1969. Am. Scand. Rev. 58:10–23.
- Uspenskij, S. M. 1976: Ovtsebyk v SSSR. [Moskusfe i Sovjet]. Priroda No. 1: 58–63.
- 1977: Habemikud tagasi kodumaal. [Skjeggete dyr tilbake i hjemlandet]. Eesti Loodus pp. 717–723. Tartu, Estland.
- Vollan, O. 1951: Ishavsfart. Cammermeyer, Oslo, 360 pp.
- Årsberetning vedkommende Norges Fiskerier 1928, nr. 10, 1929, nr. 5. Bergen henholdsvis 1929 og 1930.

Aviser:

- Dagbladet 1972, nr. 44.
- Nordlys 1919, nr. 101.
- Søndmøre Folketidende 1900, nr. 99.
- Søndmørsposten 1908, nr. 183, 185, 186.
- Tromsø 1906, nr. 69, 1908, nr. 60, 1909, nr. 63, 1910 nr. 66, 1911, nr. 106, 1912, nr. 91, 1928, nr. 195.
- Aalesunds Avis 1919, nr. 186, 1922, nr. 199, 1924, nr. 189, 193, 1929, nr. 199, 202, 208.

Følgende personer takkes for opplysninger:

Altmann – Syvert Alvestad – Wilbur B. Amand – Arthur Andresen – Egon Axelson – Francesco Baschieri-Salvadori – Richard Bergh – R. Blindheim – Leif Blomqvist – Bjarne Brende – Lauritz Båtnes – H. Dathe – Einar Djupvik –

J. Geeraerts – Eirik Granqvist – Knut J. Haddal – Allegra Hamer – Eystein Helland – Alfred Henningsen – Karl Holthe – Knut Håvik – Heinz-Georg Klös – Osvald Lillenes formidlet i brev av Marit Lillenes – Nils Leirvik – Holger Lithner – R. Netterström – V. J. A. Manton – Holger Poulsen – Ole Røyseth – H. Sæ-gesser – Ludolf Schjelderup. formidlet i brev av Ottar Hanssen – Sigvald Smådal – Ingvald Sylte.

I Norsk Polarinstituttts arkiv er brev, rapporter, notat etc. av følgende personer benyttet:

Peder Andresen – John Angard – Adolf Hoel – John Giæver – Gudleif Holmboe – Petter Jetmundsen. formidlet i brev av Ragnar Fredriksen – Paul Lillenes – B. H. Olsvik – A. Sundheim – Erik Svendsen – Carl S. Sæther.

Minner fra Nordaust-Grønland

av Petra Winther

Da min mann, Levin, og jeg en augustdag i 1939 sto ved flaggstangen på Hoelsbu og hevet flagget som en siste hilsen til skuta, Polarbjørn, der den seilte ut Moskusoksefjorden, tenkte jeg at nå endelig skulle det bli litt roligere dager enn de som vi hadde opplevd de siste uker. Ikke ante vi at det skulle gå 6 år før vi kom tilbake til Norge. Vi hadde reist i hui og hast fra Tromsø via Ny Ålesund, så til Jan Mayen, en liten visitt innom Myggbukta for så å seile inn Moskusoksefjorden til Hoelsbu og losse all provianten og utstyr som vi trengte de neste 2 år. Men noen avslapning ble det ikke tid til. Nå fikk vi det mere travelt enn noensinne. Først skulle all proviant plasseres på sine rette steder. Levin gikk så i gang med å kapsle hundene, d.v.s. å gi dem tabletter mot orm, og stedene der hundene sto, måtte rengjøres grundig før vinteren. Da dette var gjort, plasserte vi de viktigste kolonialvarer i mindre esker som vi skulle ha med til de forskjellige bistasjonene, og disse måtte klargjøres før vinteren satte inn. Vi tok motorbåten, med spissbåten på slep, og avgårde bar det. Ved måtte hugges på hver stasjon. Levin skjøt moskus og sel, og kjøttet plasserte vi i bislaget. Nå hadde vi mat til hundene så slapp vi å ta med det til vinteren, og det ble lettere for hundene å dra sleden. Men det var mange stasjoner å besøke, og en voldsom tidsnød for å rekke alt dette før vinteren satte inn med is på fjordene, noe som kunne variere fra slutten av september til ut i oktober. Jeg hadde en forferdelig trang til å sove den første tiden p.g.a. luftforandringen, men med denne travle aktivitet så begrenset det seg selv. En ting som irriterte meg at hvor vi kom, så skulle kaffekjelen stå på komfyren bestandig. Denne uskikken var så godt innarbeidet at det var vanskelig å få gjort noe med den. Heldigvis var det ingen som hørte dis-

kusjonen mellom Levin og meg. Siste bistasjon, før vi satte kursen tilbake til Hoelsbu, var Strindberg. Men da var det blitt så sent på høsten at isen begynte å legge seg på fjorden. Vi hadde det så travelt at vi satt i båten og kokte kaffe og stekte fleskepannekaker, for vi måtte jo rekke tilbake før isen la seg helt.

Vel tilbake på Hoelsbu var tiden inne til å tenke på å skaffe seg litt kjøtt for vinteren. Levin skjøt noen moskus og parterte kjøttet som vi frøs. Jeg sydde moskusruller som på smaken kunne minne meg om fåreruller, og stekte stek som smakte aldeles nydelig. Selkjøtt måtte vi og ha og likeså hare og ryer som fantes like bortenfor hytta. Selkjøttet var bestemt til hundene. Den første vinteren var verst for meg. Levin hadde bare ett hundespann, og jeg måtte da være hjemme når han dro avgårde på runden til bistasjonene for å se etter fellene. Men neste året, høsten 1940, hadde hundene fått valper, og da fikk jeg mitt eget hundespann. Ja, disse hvalpene var noen rare dyr. Når det gjaldt å oppdra dem og gi dem kjeft og noen piskeslag i luften for å få dem til å lystre, så måtte bare ikke jeg prøve på det. Nei, da flekket de tenner til meg og knurret. Oppdragelsen måtte Levin ta seg av. Da protesterte ingen, det var slik det skulle være.

På høsten, når jeg skulle være med på turer, dukket det opp et nytt problem for meg. Levin fortalte at jeg skulle ha på meg ulltøy, men dette klødde jo noe aldeles forferdelig, så jeg protesterte. Men svaret var greit. Hvis jeg ikke ville ha dette på meg, var det bare å være hjemme. Grei beskjed: Jeg valgte nå allikevel å være med. Bedre det enn å sitte alene hjemme og sture, og dette var en overgang som alt annet.

En ting som gjorde et sterkt inntrykk på meg, var den nydelige naturen og hvor fort været kunne forandre seg. Når det var blikkstilte, og isen hadde lagt seg på fjorden og det første snøfallet kom, var det et mektig syn. Men for å gå over til det motsatte. I løpet av meget kort tid kunne det sette inn med et forrykende uvær i form av kuling og snøstorm. Vi opplevde at vi ble så fort overrasket, at vi ikke rakk frem til bistasjonen som vi hadde tenkt. Da måtte vi overnatte. Jeg lå på sleden, og Levin la seg ved siden av på isen sammen med hundene. Så var det bare å håpe på at ikke bjørnen dukket opp og ble altfor nærgående. Levin hadde alltid geværet ved siden av seg ferdig ladd i tilfelle noe skulle skje, men det var umulig å se noe i mørket. Men det ville helst gå godt. Jeg var som regel med på turene til bistasjonene noe som

En sommer måtte vi skyte en moskus for å få mat. Dessverre skjøt Levin ved en feiltagelse moren til denne moskuskalven. Jeg ble snart godvenner med den.

kunne ta 2–3 uker. Var det under $\div 40^{\circ}\text{C}$, så ble jeg hjemme. Levin kunne ofte komme hjem midt på natten hvis det var fint sledeføre, for det måtte benyttes. Da kunne hundene i mitt spann høre dem komme allerede 2–3 timers kjøring fra Hoelsbu, så det var ikke noe å si på reaksjon og hørsel. Da satte de inn med gledeshyl, et forferdelig leven.

Men en gang holdt det på å gå riktig galt for meg. Jeg fikk nemlig lungebetennelse, og årsaken var denne: Vi hadde på en av våre rundturer kommet til Waltershausenbreen hvor en av våre bistasjoner lå. Levin hadde tatt en skitur på to-tre timer for å se etter fellene. Syv til ti feller var som oftest utplassert i terrenget rundt hver bistasjon. Han brukte å ta denne turen hvis vi kom til stasjonen tidlig på dagen, for da kunne vi reise videre neste dag, og da sparte vi inn en dag.

Jeg hadde fyrst opp inne i hytta og ble plutselig vår et forferdelig hundeleven utenfor. To hunder hadde slitt seg, og slagsmålet var i full

gang. Under forsøket på å skille disse hundene ropte jeg på Levin alt jeg orket, og på grunn av dette pluss at jeg hadde lite klær på meg ute i kulda, fikk jeg etter en uke lungebetennelse. Dagen før jeg ble syk, hadde Levin tenkt seg ut på en rundtur alene, men p.g.a tåke og uvær så utsatte han turen et par dager, og dette reddet sannsynligvis livet mitt. Jeg hadde ikke klart å stå opp og legge i ovnen og stelle mat til meg selv. Så uværet reddet meg.

En gang holdt vi på å komme i nærkontakt med bjørnen. Vi hadde vært i Myggbukta på besøk og var kommet til Moskusoksefjorden. Da plutselig fikk jeg øye på et dyr som jeg trodde var en hund. Jeg ropte på Levin, og han tok opp kikkerten, som han bestandig hadde hengende rundt halsen. Det viste seg å være en bjørn som hadde kurs rett mot oss. Men vi kunne jo ikke skyte den, og heldigvis så hadde hundene ikke fått snusen på den, mens den derimot nok hadde fått øye på oss. Levin sendte avgårde et varselskudd, og bjørnen forsvant i motsatt retning. Heldigvis at jeg fikk øye på den i tide og før hundene. Hundene kunne ha løpt ut i ellevillt jag etter bjørnen.

En annen nifs opplevelse hendte under en av turene på våren da vi reiste rundt og slo ned fellene for sommeren. Vi nærmet oss en av bistasjonene, og Levin hadde kjørt i forveien. Plutselig var det en råk i isen. Hundene bykset over, og til alt hell så klarte de å dra sleden med meg på også over. Den ene meien på sleden min var gått i stykker, så derfor lå jeg etter, så en må ha ikke så lite flaks når en reiser i polarstrøk.

Da vi kom til denne bistasjonen og satt og spiste, satte hundene i å bjeffe. Bjørn, tenkte vi og sprang ut. Men hva fikk vi se? Jo, en fremmed hund stod et stykke fra hytta og var i en sørgelig forfatning. Potene på beina var så såre at den nesten ikke kunne gå. Noen dansker hadde kjørt forbi og bare sloppet den løs i håp om at den ville følge etter dem, men så klarte den ikke det. Vi kunne jo ha stelt sårene, men våre hunder ville ikke godta en fremmed hund, så Levin hadde ikke noe annet å gjøre enn å skyte den. Tenk at noen kunne være så hjerteløse mot sine dyr.

En annen episode beviste hvor kloke hundene var. På en av våre turer ble vi overrasket av uvær. Vi visste at vi var like i nærheten av bistasjonen. Med ett holdt vi på å kjøre inn i en moskusflokk, og etter å ha styrt unna denne kjørte vi ned en stor sneskavl. Det føltes som å kjøre utfor et stup. Men hundene var godt orientert. Der lå hytta.

Snøen hadde øket i skavler rundt hytta så hundene visste hva de gjorde.

Jeg beundret mange ganger hvor robust, sterk og utholdende Levin kunne være, men han trengte å være det i det barske polarstrøket som vi oppholdt oss i. Mang en gang var det et forferdelig slit hvis vi ble overrasket av dyp snø når vi var ute med hundespennet på utkikk etter fangst i fellene. Men han kunne være vågal også. En vår husker jeg spesielt en episode. Han hadde plassert noe kjøtt i fjæra nedenfor Hoelsbu og dekket over med kasser og rekved. Men så kom våren, og isen brøt, og kjøttet seilte fra land på et isflak. Men maten til hundene måtte berges, koste hva det koste ville. Han kledde seg naken, og utstyrt med tau og båtshake stupte han uti og la på svøm i isvannet, fortøyde kjøttet til et annet isflak, og svømte til land. Så var det å sette seg ned og vente på flo eller fjære, (husker ikke hva det var), så det kom drivende til land igjen.

Jeg har før nevnt hvor vakker naturen var i overgangen høst til vinter, men overgangen fra vinter til vår og sommer var vel enda vakrere. Den må oppleves. Nettene var lyse som dagen, og for et dyreliv. Etter hvert som snøen forsvant, kom de første trekkfuglene. De la redene sine rundt hytta på Hoelsbu, for da var de trygge for reven og rovdyr. Levin hadde gravd en brønn hvor vi hentet drikkevann, og i pyttene rundt denne foretok de morgenbadet, mor og barn i skjønn forening. På en av bistasjonene kom revemor spaserende med 5 hvite og en blå valp. De ble tilslutt så tamme at de kom inn i hytta og hentet maten som vi la ute i gangen. Hareungene og moskuskalvene sprang rundt oss, og den lure reven gikk fra det ene fugleredet til det andre og hakket hull i eggene og slurpet i seg innholdet. Levin hadde satt opp et røkeri hvor vi røykte laks. Jeg husker mange ganger at vi var oppe grytidlig om morgenen. Levin gikk ut bare i underbuksa og hentet laks i røkeriet, mens jeg satte over kaffen og dekte på med nybakt brød. Så kunne vi sitte slik og nyte frokosten mens vi iakttok dyrelivet rundt oss, og beundret alle de fine blomstene som tittet frem, dessverre bare for en altfor kort tid for så å forsvinne. Ja, sommeren kunne ha vært mye lengre.

Krigen kom i 1940, men vi fortsatte fangsten fram til sommeren 1942 da vi ble hentet av amerikanerne. Ivigtut ble neste stopp frem til freden kom, og vi reiste tilbake til Norge.

Flyulykken på Hopen

av Odd Lønø

Den 28. august 1978 litt over kl. 1200 havarte et russisk militærfly på Hopen.

Havariet ble tilfeldig oppdaget to dager senere da to av mannskapet på Hopen radio var på en utflykt sørover på øya. Tidspunktet for havariet kunne raskt bestemmes fordi en på Hopen radiostasjon den 28. august et par minutter over kl. 1200 hadde hørt et kraftig smell med påfølgende rystelser. Russerne hadde ikke meldt savnet noe fly på det tidspunkt da vraket ble funnet.

Sysselmannen fikk beskjed straks. De norske myndigheter reagerte raskt, noe de hadde lært var nødvendig etter helikopterulykken i Hornsund 5. august 1977. Den gang fjernet russerne vraket før nordmennene kom til ulykkesstedet. Russerne nektet også den gang politiavhør.

Den 1. september kl. 2000 kom sysselmannen og flyhavarikommisjonen til Hopen og begynte sitt arbeid med en gang. To russere fra Sovjets ambassade i Oslo fulgte med som observatører.

Havarikommisjonen gjorde unna arbeidet på 1,5 døgn. Den fant ut at det var et russisk militærfly av typen Tupolev TU-16, et tomotors jetfly, 36,5 m langt og med vingespenn på 33,5 m. Totalvekt 70 tonn. Store mengder film ble funnet og indikerer at det var en foto-rekognoseringsversjon. Flyet var armert med doble maskinkanoner som var ladd med skarp ammunisjon. Etter data fra flygeregistratoren (ferdskriven) og andre opplysninger uttaler havarikommisjonen:

Flygeregistratoren inneholder data for de siste 86 minutter av flygingen, men beskrivelsen omfatter bare de siste 10,5 minutter forut for havariet. Opplysninger om fartøyets planlagte reiserute har ikke vært tilgjengelige. Ifølge flygeregistratoren ble motoreffekten redusert 10,5 minutt før havariet, og fartøyet forlot deretter sin marsjhøyde for nedstigning. Nedstigningen foregikk kontrollert.

Flygeregistratoren indikerer at det ikke på noe tidspunkt ble foretatt markerte eller unormale manøvrer under nedstigningen, og flygebanen var jevnt synkende uten iøynefallende endringer. 4,5 minutt før havariet inntraff, ble motoreffekten øket, og nedstigningen stoppet i en høyde av ca. 100 meter over havets nivå. Flygingen fortsatte med små avvik i denne høyden med normal marsjfart. Heller ikke under denne lavflygingen finnes det indikasjoner på markerte endringer av flygebanen. Flyet kolliderte i en høyde av ca. 100 meter med en fjellvegg ved Werenskioldfjellet på østsiden av Hopen ca. 4 km syd for Hopen radiosender. Flyets kurs var da ca. 290° M. Det er ikke noe som tyder på at det ble gjort unnvikende manøvrer for å avverge sammenstøtet. På bakgrunn av observasjoner på havaristedet, synes det som om flyet eksploderte ved anslaget mot bakken. Vrakdelene var spredd over et område som målte ca. 1,5 km i fartøyets flygeretning og ca. 500 meter i bredden. Det ble funnet 7 omkomne som alle var drept momentant ved sammenstøtet.

Noe fly var ikke meldt savnet da det ble funnet den 28. august. Først den 1. september bekreftet russerne at flyet hadde 7 mann ombord. Russerne har ikke på noe tidspunkt vært villige til å bistå med opplysninger som kunne bidra til å finne årsaken til havariet. Vrakdelene ble overtatt av russerne 1¾ døgn etter at kommisjonen hadde ankommet til Hopen.

Den dagen flyet havarerte var det overskyet vær med tåkedis og dårlig sikt ved Hopen. Werenskioldfjellet er 320 meter høyt. Sannsynligvis har flyet ved anslaget mot fjellet brukket i to omtrent ved senterseksjonen, og eksplosjonen har så forårsaket at de fleste vrakrester havnet oppe på et platå noe høyere enn anslagspunktet. Det oppsto en kraftig brann som følge av eksplosjonen, og en rekke deler som var slengt mot platået, var brent. Ved anslagspunktet har det ikke vært brann, og store mengder drivstoff har rent nedover fjellskråningen. Det har ikke vært brann i flyet før det traff fjellsiden.

Resultatene av undersøkelsene tyder på at flyet ikke har vært i noen nødsituasjon. Alt ombord synes å ha vært i orden. Ulykken må derfor ha skjedd fordi mannskapet har feilnavigert. På grunn av lavt skydekke har flyet gått lavt for å gjennomføre kontaktflyging. Alt tyder på at flyet har truffet fjellsiden uten at flyveren har forsøkt å navigere for å unngå ulykken.

Helikopterulykken ved Hornsund

av Odd Lønø

Den 9. august 1979 startet et Augusta-Bell 206 B helikopter tilhørende A/S Lufttransport fra Longyearbyen for å fly til den polske vitenskapelige stasjon i Isbjørnhamna i Hornsund. Her skulle det hente presten, Kjell Jensen, tilbake til Longyearbyen. Klokken 2310 tok helikopteret av fra Isbjørnhamna og fløy rett nordover Hansbreen og videre Vrangpeisbreen. Her hendte ulykken. Føreren, Asbjørn Grønli, ble drept og Jensen alvorlig skadet.

Sikten nordover breene var god da helikopteret startet, og det er intet som tyder på at det har vært problemer med flygingen før umiddelbart før ulykken skjedde. Flygeren hadde radiokontakt med Longyearbyen 18 min. etter starten. Ulykken skjedde 2 min. senere.

Et utdrag av havarikommisjonens rapport gir dette hendelsesforløpet: Helikopteret havarerte på Vrangpeisbreen i vel 500 meters høyde. Stedet er så å si helt flatt med svak stigning mot breens høyeste punkt på 515 meter. Havaristedet og et stort område omkring var dekket av et jevnt fuktig og ganske fast snølag fra siste vinters snø. Det var ingen ting som kunne bryte den jevne snøflaten, og snøen var så fuktig og hadde satt seg slik at den ikke ble virvlet opp av rotorvind. Det var god sikt og skybase oppover Hansbreen, og flygeren holdt seg nær vestre kant, der det stikker opp svarte fjellsider som gav gode visuelle referanser. Over Vrangpeisbreen lå det et lavt stratuslag (skyer). Det virket som det var fri sikt under, men etter kort tids flyging mistet flygeren plutselig alle visuelle referanser (fikk såkalt «white out»). Han prøvde øyeblikkelig å snu ved å redusere farten og starte en høyresving. Flygeren mistet kontrollen over helikopteret og havarerte på breen.

Årsaken til ulykken var at flygeren, da han kom inn i skylaget med den hvite, glatte snøflaten på breen under seg, ikke hadde mulighet til å bedømme helikopterets stilling i forhold til bakken og mistet derved kontrollen.

Jensen forteller at etter at de kom inn i skylaget, fløy de mot et svart punkt til venstre for fartsretningen, som raskt viste seg å være en ganske liten svart flekk på bare noen få kvadratmeter. Videre framover var alt hvitt. Han antar at flygeren ble oppmerksom på dette samtidig, fordi han bremsset helikopteret brått opp og la det over i en høyresving. De var da svært nær bakken. Han følte det nå også som om helikopteret oppførte den rene «krigsdans». De hadde nå ingen bakkekontakt. Med ett fikk han øye på bakken, og det virket som om helikopteret var på full fart ned mot breen i en vinkel av 50–60°. Helikopteret berørte nesten bakken før flygeren klarte å trekke opp. Han trodde nå at flygeren hadde fått kontroll over helikopteret igjen og holdt kartet slik at flygeren kunne se det om han ville, men flygeren så bare på instrumentpanelet. Presten husker etter dette et kraftig smell. Undersøkelsene viser at helikopteret hadde truffet breen med lav nese og krenging til høyre. Hoveddelene av skroget var sterkt deformert, hovedrotorbladene var brukket løs og lå et stykke vekk fra de øvrige vrakdelene. Bladene var vridd og krøllet og bar preg av å ha truffet breen med stor rotasjonshastighet.

Etterhvert kom Jensen til seg selv igjen. De satt fremdeles i sikkerhetsselene med restene av cockpiten over seg, fastklemt mot snøen. Han var skadet, men greide å komme seg fri, og deretter gjorde han flygeren fri. Flygeren levde, og han klarte å få ham halveis inn i soveposen som han hadde med seg. Derved var flygeren beskyttet delvis mot vinden og kulden.

Til Svalbardposten (1979, nr. 1) forteller Jensen at flygeren ikke svarte når han snakket til ham, men han mener bestemt at han svarte på hans håndtrykk. Flygeren levde i 4 timer. Skadene var av en slik art at han ikke ville ha overlevet selv om han var blitt reddet straks. Jensen var hardt skadet, og det stod om livet for ham også der han ventet på hjelp. En medvirkende årsak til at han reddet livet, mener han selv var at han hadde en meget skarp kniv med seg, og med den skar han opp den ene flottøren og fant så mye ly at han berget livet. Helikopteret var utstyrt med nødutstyr for 5 personer, men dette visste Jensen ikke noe om, og han fikk ikke benyttet seg av dette.

Da man på sentralen i Longyearbyen forstod at noe var galt fatt, ble en redningsaksjon satt i gang. Nødpeilesenderen i helikopteret virket, og signaler fra denne ble opptatt av et SAS-fly som var på vei til Svalbard. Sysselmannens helikopter hadde ikke peileutstyr, men kunne lokalisere havaristedet omtrentlig ved å bedømme signalstyrken fra forskjellige posisjoner. På grunn av lave skyer kunne det ikke gå inn i det aktuelle området. Men da det lettet noe, ble vraket lokalisert kl. 0838, og helikopteret landet. Det var da gått 9 timer siden ulykken inntraff. Jensen og den omkomne flyger ble fløyet til Hornsund med sysselmannens helikopter og derfra til Longyearbyen med et Sea King Redningshelikopter som var blitt beordret fra Bodø.

Polakkene i Hornsund var også blitt varslet om ulykken, og de satte straks i gang en unnsetningsekspedisjon som tok seg fram oppover breene. Polakkene var bare et kvarters gange fra vraket da helikopteret landet der. Jensen berømmer deres innsats.

Jensen mistet sitt venstre øye, men fikk ellers ikke varige mén av skadene han pådrog seg.

Med Peder Ulsfjording på småfangst, Wilhelm Larsen forteller

av Peder A. Pedersen

Wilhelm Marinius Larsen, født på Svarvaren i Tromsøsund (nå Tromsø) kommune den 29. juni 1909, var med Peder Ulsfjording på småfangst ved Spitsbergen sommeren 1932. Wilhelm Larsen døde i 1977.

Slike turer ble ofte opplevelserike, og denne var ikke noe unntak i så måte. I en påbygd livbåt med motor gikk de tilsammen 500 nautiske mil den sommeren, helt opp mot 80° n.bredde. Han møtte mennesker som hadde levd og virket størstedelen av sitt voksne liv i Arktis: Sven Olsson fra Stockholm, han ble kalt «verdens nordligste svenske», Alfred Johansen, Arthur Oxaas og Peder N. M. Pedersen, vanligvis kalt Peder Ulsfjording, også en kjent svalbardveteran. Dette ble Peders nest siste fangsttur. Han døde to år senere, 52 år gammel. Da Wilhelm og Peder måtte koke ærfuglunger sammen med flere år gammel risengryn og sjøvann i en rusten skipspotte, smakte dette nesten himmelsk. Men, sier Wilhelm, det smakte ikke på grunn av kokekunsten og råstorfet, men fordi det ikke fantes noe annet. Og han føyer til at de fleste skulle ha opplevd en lignende situasjon en gang, da hadde man ikke senere hatt så lett for å fare stygt med mat.

Dette var i 1932. Peder hadde planer om å reise til Spitsbergen på fangst og samtidig se til fangshyttene sine som han hadde på Forlandet (Prins Karls Forland), ved Syvisfjellene og helt opp til Danskegatt. Han hadde terreng fra Isfjorden og nordover. Jeg kom fra loftfisket da Peder spurte om jeg ville være med. Vi skulle bruke «Blåreven», en tidligere livbåt, som lå på Vågnes, et par mil nordøst for Tromsø der Peder bodde. Motoren måtte overhales og veivlager støpes. Det brente stadig. Vi kom sammen hos Peders søster, Sina (Larsine) Kræmer,

«Blåreven», en tidligere livbåt. Vi ser dunsekkene ombord.

Skippergata 52 i Tromsø, for å sette opp proviantliste. John Fredenfeldt fra Tromsø skulle være stuert og jeg maskinist. Da alt var klart, gikk vi med «Blåreven» til Harstad hvor vi ble liggende i flere dager og vente på lastebåt til Spitsbergen. Kullbaksen på en gammel Kjødeholk, dampskipet «Munin», ble innredet slik at den kunne ta med avløsningsmannskap til gruvene, samt fangstfolk. «Blåreven» ble tatt på dekk. Den 4. mai på morgenen forlot vi Harstad. Første døgnet var det fint vær, men farten var dårlig. Så blåste det opp til nordavindskuling. Loggen ble tatt inn for ikke å få den i propellen. Skuta skranglet som en bøtte med stein hver gang den satte nesen ned i bølgene. Kapteinen besøkte oss en gang i kullbaksen. De fleste lå til køys, og mange var sjøsyke. I ett døgn lå vi nær Bjørnøya. Det ble snakk om å lense mot Norge, for det var lite bunkerskull. Mens vi lå her, kom en fugl og satte seg under poopen. Der ble den til vi kom under land. På dekket fant vi en sild som sjøen hadde lempa inn.

Kulingen ga seg så vi kunne fortsette, og vi kom til Green Harbour hvor vi gikk av. Peder hadde en gammel seilskute på knapt 50 fot liggende i Grønnfjorden. Vi undersøkte om den kunne repareres slik at vi kunne seile den hjem, men det fant vi fort ut at vi ikke hadde utstyr til. Da dro vi over Isfjorden mot Alkhornet. Vi hadde to ro-

båter med, en to-romsspissa og en treroms. Det var helt isfritt på fjorden. Peder studerte himmelen og fortalte at Forlandssundet var isfritt. Jeg spurte hvordan han kunne se det. Han forklarte at dersom det hadde vært is i sundet, ville himmelen over ha hatt et annet skinn.

Nord for Daumannsøra var vi på land på en holme og hentet en bøtte ærfuglegg. Jeg åt egg som poteter, men merket at Peder så lur ut. Han spiste bare ett. Jeg forspiste meg og tålte ikke å se ærfuglegg senere. Peder kunne nok ha advart meg, synes jeg.

I Jonsfjorden tok jeg treromsspissa og rodde etter snadd, (ringsel). Det var masser av snadd, så jeg skjøt 5–6 stykker. En snadd sank. Sjøen var så grumset at jeg ikke fikk tak i den. Da jeg kom ombord, sov de andre. Jeg tørnet dem ut og begynte å koke kjøtt og spekk. De sa jeg ikke måtte spare på kjøttet, for det ble det nok av. Det var første gangen vi hadde kobbekjøtt på den turen.

Herfra gikk vi over til en fangststasjon på Forlandssiden for å se over noen store hus som antakelig var etter engelskmennene. Peder bestemte nå at vi skulle gå rundt Salpynten og på yttersiden av Prins Karls Forland, for været var pent. Ved Salpynten var jeg på en rotur sammen med Peder. Da vi var ytterst på Salpynten helt inne ved land, ba Peder meg se ned i sjøen. Der så jeg akkurat som tre-fire trappe-trinn av sten som gikk nedover. Det høyeste trinnet lå kanskje en halv meter under havflaten. Så godt kjent var han at han visste om dette. Ved Salpynten så jeg for første gang skjelettbein av mennesker. Peder fortalte at de brukte å samle beinene sammen og dekke over dem med stein.

Vi satte Fredenfeldt på land på Forlandsøyene for å samle dun og egg. Det første vi måtte lære oss, var å gjennomlyse eggene for å se om de var friske. Peder var rask med gjennomlysingen. Han tok egget, gjorde en vri med handa mens han kikket gjennom det, og la det i bøtta. Av de eggene vi samlet her, var ikke et eneste stroppent, men de som hadde antydning til ikke å være ferske ble lagt pent tilbake. Vi lot alltid minst to egg bli igjen i reiret. Ikke ett reir ble tømt for egg.

Peder og jeg dro videre nordover langs yttersiden av Forlandet. Vi var på land et sted og reparerte en hytte. Da vi kom til Fuglehuken, så vi noe som sto oppreist i flomålet. Det viste seg å være en likkiste som var gravd frem av sjø og is. Det var skjelettresten i den. Herfra gikk vi over Forlandssundet til Engelskbukta for å se til hytta, men døra og mye annet var ramponert så det var ikke så mye vi kunne gjøre. Vi

gikk så til Kvadehuken, hvor vi reparerte hytta. Underveis hadde vi vært på land flere plasser for å se etter revespor, og her fant vi ferske spor.

Nå sluttet vi foreløpig med å inspisere og reparere og gikk til Ny-Ålesund hvor vi besøkte Berta og Peder Aam. Her ble det storgilde. Vi så oss rundt på anlegget, på fortøyningsmasten for luftskipet «Norge» med mere. Turister fra et turistskip ga oss masser av sigaretter da de hørte vi var fangstfolk, for det mente de at vi behøvde.

Fra Ny-Ålesund gikk vi over til Ny-London der Peder hadde forskjellige ting å se over. (Her fikk jeg skjegg og øyebryn avsvidd og klærne ødelagt da jeg rotet med en jernstang i en stor ovn med daufyr – og den plutselig tok ordentlig fyr).

Etterat vi var ferdig her, bar det ut på langtur – ut Kongsfjorden (Kings Bay) og nordover langs Syvisfjellene. Først stoppet vi ved Kap Mitra hvor vi fisket med garn etter spitsberglaks, (arktisk røye). Men vi fikk bare et par magre fisker på ca. 4 kg tilsammen. Ved Kap Mitra hadde forresten Peder en fin stasjon. Ved Syvisfjellene stoppet vi ved noen hytter som Alfred Johansen sist hadde brukt. Ved Sydgatt hadde Alfred Johansen sin hovedstasjon. Han hadde ikke kommet ennå så vi brukte den som utgangspunkt. Her ble vi lenge. På Amsterdamøya var det en kirkegård fra hollendertiden. Da vi kom, var det is i Smee-renburgfjorden, så det var ingen fugl som hekket, for reven kunne komme til overalt.

Mens vi lå i Sydgatt, kom Sven Olsson roende fra sin stasjon i Bis-kayerhuken. Han hadde ikke sett folk før det året, så det ble et hjertelig møte, ikke minst fordi han og Peder var gamle venner. Vi stekte fugl og kokte poteter. Peder sa at potetene vi hadde med fra Harstad, var dårlige, men til det sa Sven Olsson: «Mat utan potatis är inte mat». Peder repliserte så at Sven måtte ha vært uten mat hele vinteren for han hadde nettopp fortalt at poteten hans var blitt ødelagt på høsten. Poteten vi serverte ville vel ikke blitt brukt til dyr engang under normale forhold, men den så ut til å smake Sven Olsson. Peder og Sven pratet, drakk kaffe, og pratet. Jeg sovnet. Når jeg våknet, satt de der og pratet. Sven rørte med skjeen i koppen sin. Jeg sovnet igjen mens de pratet. Når de liksom ikke hadde noe mere å si, satt de bare. Sven så lenge på Peder en gang, og så sa han: «Peder, vet du vad jag skall säga dig. När du blir gammal, kommer du att bli en tråkig gubbe». Så lo de begge. De pratet om fangst og opplevelser.

Sven Olsson og Peder Ulsfjording ved hytta på Flathuken.

Etter en tid kom Arthur Oxaas også. Han kom visst fra Wijdefjorden og skulle ro til Forlandet for å plukke dun og egg. Han var også en morsom fyr. Nå ble det lagt planer om hvordan de skulle komme seg til Store Norske, Longyearbyen, for å proviantere. Vi skulle hente Sven Olsson, og på veien sydover skulle vi også hente Oxaas. Nå kom Alfred Johansen med motorkutter «Liv», som han hadde kjøpt av Peder året før. Han og Peder hadde tidligere planlagt å gå til Hinlopenstredet. De dro avgårde, men møtte ishindringer og lå innestengt i en lagune på Moffen i alle fall i tre uker. Jeg ble igjen med motorbåten «Blåreven» for å sanke dun og egg. Sven Olsson rodde til sin stasjon i Biskayerhukken og Arthur Oxaas rodde til Forlandet. Da jeg var blitt alene, begynte jeg å skyte kobbe og snadd. Vi hadde to sekker salt, så skinnene saltet jeg og lagret dem i gangen til Alfred Johansens hytte. Spekket hadde jeg på fat. Jeg hadde det så travelt at jeg nesten ikke sov.

Noen dager etter at «Liv» var dratt nordover, kom isbaksen settende inn mot land. Hittil hadde havet i nærheten vært isfritt, bortsett fra fastisen i bukter og sund. Jeg balet med utstyret og båtene for å berge dem. Treromsspissa fikk jeg satt opp, men «Blåreven» måtte jeg flytte rundt en holme ettersom havstrømmen skiftet for at den ikke skulle bli

skrudd i stykker. Til slutt satte jeg den på land ved høyvann og lot den felle tørr. Da båten var trygg, sovnet jeg.

Jeg var blitt helt døgnvill i all denne ståheien. Nå sov jeg så lenge jeg orket, men så ble jeg så sulten at jeg måtte finne på noe. Kokte ærfuglegg orket jeg ikke, men jeg stekte pannekaker med ti egg i, litt hvetemel, så mye at det stivnet, og så boksmelk. Pannekakene ble en halvtomme tykke. Det var fine saker. Ellers gikk det mye på stekt fugl. Jeg var forøvrig plaget med magen hele sommeren. Ettersom «Blåreven» lå på siden, kunne jeg ikke bo ombord i den. Men jeg måtte holde meg i nærheten av båtene, så jeg satte opp et telt.

Så plutselig forsvant isbaksen til havs igjen. Etter at jeg hadde tømt «Blåreven» for utstyr, fikk jeg den satt flott. Da utstyret igjen var ombord, hvilte jeg ut. På denne tiden begynte jeg forresten å røyke, noe jeg har angret på siden. Nå begynte jeg fangsten på snadd og kobbe igjen, spekket og saltet skinn. Da fastisen brakk opp og sundene ble isfrie, begynte ærfuglene å legge egg, og jeg kunne begynne å sanke egg og dun. En dag dro jeg til Hollendernesset. Der så jeg to dødningehoder som så ut som de flirte mot meg. Jeg var glad jeg ikke var overtroisk. Her lå forøvrig gravene tett i tett. Langt om lenge kom Peder og Alfred tilbake med «Liv». De hadde lite proviant og brennstoff og var helt uten fangst. De hadde så vidt berget båten.

Etter at vi hadde avsluttet egg og dun-sankingen, kom en hvalbåt og begynte å plukke stropne egg og skyte fugl på reiret. Sven Olsson var sammen med oss da. Da han og Peder viste dem at eggene var stropne, sluttet de å plukke. Sven var arg på dem fordi de viste så lite hensyn til fuglelivet, og ville erte dem. Han sa: «Kan ni säga mig var valen lägger ägg och hur stora dom är»? De begynte å forklare for ham at hvalen ikke legger egg, og vi fikk noe å le av. Vi var en ekstratur sørover og flyttet Fredenfeldt til Kap Mitra der han fisket laks. Han var også en tur på sørsiden av Kongsfjorden hvor han fanget levende rev. Oxaas fulgte med oss nordover. Etter at vi hadde vært samlet igjen, dro Sven Olsson nordover til sin stasjon, og Oxaas rodde til Forlandet igjen.

Peder hadde planlagt å fange levende rev som han skulle ha med til Norge for å forsøke avl. Her i Sydgatt fikk vi ikke rev. Vi dro derfor sørover, hentet Fredenfeldt og gikk videre til Forlandet for å fange der. Vi satte av Fredenfeldt på en stasjon på Forlandet, nesten midtveis i Forlandssundet. Vi ble liggende der noen dager for å vente på bedre vær. Deretter dro Peder og jeg til Forlandsøyene hvor vi ble liggende

værfast i åtte dager. Maten tok slutt, bare et halvt kilo margarin og noe kavringsemuler hadde vi igjen da vi forlot båten for å gå tilbake til stasjonen. Vi klarte å få skutt noen ærfuglunger i en lagune, og så fant vi noe muglet risengryn i en hytte. Den hadde sikkert ligget der i mange år. En rusten skipspotte skrubbet jeg med sand til den så bra ut. Av en smørøljeboks gjorde vi en ovn og så kokte vi ærfuglunger i risengryn og sjøvann. Jeg har aldri i mitt liv ete noe så godt. Med margarienen og kavringsemulene som proviant gikk vi til fots sørover langs Forlandet. Vi rundet sørenden. Ved sjøkanten fant vi en svær skipsmast av et fint, hårdt materiale. Den dro jeg på land med mye strev. Kanskje ligger den der ennå. Vi kom omsider til Fredenfeldt. Han hadde fanget 5 rever, deriblant en blå. Det var slutt på brød, men vi stekte pannekaker. Fredenfeldt ville ikke steke brød, han hadde prøvd det en gang. Peder gikk tilbake til Forlandsøyene for å hente båten, og Fredenfeldt gikk for å se til fellene. Det blåste opp til en kald østavind. Jeg hadde mange ganger sett på brødbaking, og vi hadde tørrgjær og andre ingredienser, så jeg fant på at jeg skulle prøve å bake. Men jeg måtte eksperimentere litt. Jeg fyrte i ovnen og hengte et spann over. Så hørte jeg noen brøl og åpnet døra. En av revene hadde kommet seg løs. Da jeg prøvde å fange den, bet den meg over handa. Den fikk beholde taket sitt til jeg hade fått den ned i kassen. Så begynte det å bli liv i brøddeigen. Ved åttetiden på morgenen begynte jeg å steke brød. De hevet seg fint. Jeg var akkurat ferdig med steking da Peder og Fredenfeldt kom. De ble meget overrasket. Vi åt og åt til vi sovnet.

Båten ble lastet, og vi gikk med Fredenfeldt til Kap Mitra der han skulle prøve igjen etter laks med garn. Peder og jeg gikk inn i Krossfjorden hvor vi fanget rev på begge sider av fjorden. Jeg fant på å gå over fjellet til Kap Mitra. Peder skulle passe båt og feller. På fjellet ble det tåke og helt stille. Jeg hadde ikke kompass. En stav jeg hadde med meg delte jeg opp i biter, skar W.L. på bitene og plasserte dem i små varder jeg bygde etterhvert som jeg gikk. Jeg bygde minst fire slike varder. Så plutselig ble det klart og solskinn. Jeg fikk for meg at jeg ikke skulle holde så mye vestover. Det viste seg at hadde jeg holdt opprinnelig kurs, ville jeg kommet ut på et stup med gammel snø hengende utover. Jeg begynte å springe nedoven en isbre, men klarte ikke å ha herredømme over farten. Plutselig var det en sprekk foran meg med en elv nede i bunnen. Stoppe kunne jeg ikke, så jeg måtte hoppe. Lykkeligvis klarte jeg spranget. Da satte jeg meg ned for å tenke over det som

Wilhelm Larsen ved burene hvor de levende revene ble oppbevart.

hadde hendt. Herfra så jeg hytta ved Kap Mitra. Det så ikke langt ut, men det var en elv jeg måtte over. Elven vasset jeg over med skoene på og fortsatte mot hytta. Fredenfeldt kom ut av hytta. Han hadde ikke sett meg. Han gikk inn i hytta og kom ut med et gevær og skjøt mot noe, antakelig en gås, men det ble bom. Han ville vel ha ferskt kjøtt. Jeg gikk inn i hytta etter ham. Han ble overrasket over å se meg. Jeg ble natten over i hytta, hvilte og tørket klær. Da jeg gikk tilbake, hadde jeg med seks lakser og en reinskinnpøse.

Denne gangen kledde jeg av meg før jeg vasset over elven, men det angret jeg på. Vannet var iskaldt, og samme hvor jeg satte føttene, var det spisse stener. Det skar i hele kroppen for hvert steg. Elven var minst tredve meter bred, og jeg var nesten lam før jeg kom over. Heldigvis hadde jeg soveposen som jeg varmet meg i. Jeg gikk deretter oppover den samme isbreen som jeg hadde gått nedover. Det var bratt og tungt, men morenestener stakk opp og ga fotfeste. Ibland brukte jeg kniven for å skjære steg. Det var forresten bare denne veien jeg kunne komme opp. Det var for bratt ellers. På fjellet fant jeg igjen merkene jeg hadde satt opp, mens jeg gikk i tåken. Jeg kom tilbake sent på natta etter å ha

gått i tre-fire timer. Da hadde Peder lagt seg i båten. Jeg ropte og skrek, og omsider kom han roende mot land for å hente meg. Da var jeg sint og skjente på han for at han ikke kom før, trøtt og utslitt som jeg var. Han sa ingenting.

Da jeg var uthvilt, og vi igjen var de beste kompisar av verden, skulle vi på kobbekjakt innunder en isbre som kalvet hele sommeren. Vi brukte robåt. En storkobbe, (blåsel), lå på et flak, og jeg hamlet mot den. Peder skjøt, men det klikket. Han skjøt igjen, men det klikket. Hele magasinet klikket. Jeg fortsatte å hamle sakte. Peder ble sint og hev resten av patronene på sjøen. Det var så mye bråk under breen at kobben ikke ble mistenksom. Like før båten støtte mot isflaket som kobben lå på, tok Peder hagla og fyrte ladningen rett mot hodet på kobben, som nå hadde snudd seg mot båten. Den ble lammet og blindet. Jeg grep da en øks som lå i båten, hoppet på isen og kløvde hodet på kobben. Da lo Peder og sa at det var første gang han hadde sett noen ta livet av en storkobbe med øks. Nå hadde vi kjøtt til oss selv, og nok mat til revene, som var det viktigste.

Revene ble tatt ombord i båten, for nå måtte vi gå for å proviantere. Vi traff «Harmoni», skipper Øystein Jakobsen, i Kongsfjorden. De overlot olje til oss, så vi slapp å gå helt til Advent Bay. I Coles Bay ble vi hjertelig mottatt av russerne, som både spanderte vodka og «russebrød» på oss. Deretter gikk vi helt nord til Flathuken og hentet Sven Olsson. Han skulle til Advent Bay for å proviantere for vinteren. På turen sydover gikk vi inn til Sydgatt for å prøve å fange levende rev. Vi fikk bare en. En uke ble vi her, så fortsatte vi sydover. Skinnpartiet som jeg hadde saltet ned, kunne vi ikke ta med. Det ble ikke sjanse til å hente det senere heller. Da vi stakk ut fra Sydgatt på vei sørover, kom skodda. Vi kunne bare så vidt se en lysning i tåken der solen var. Av mangel på kompass navigerte Peder ved hjelp av klokka og lysningen fra solskiven. Sven Olsson holdt seg nede i lugaren og stakk bare hodet opp engang iblant og ropte: «Peder, Peder, ser du land»? Vi gikk hele tiden med full fart. En liten hval begynte å følge båten. Vi bestemte oss for å skyte den. Jeg gikk etter gevær og ammunisjon, men da Sven hørte hva vi tenkte å gjøre, ble han forbannet og sa vi var dumme som tenkte å skyte på hvalen. Det ble det ikke noe av. Vi var fremme i Advent Bay. Jeg holdt på å banke rust i motoren da jeg fikk noe i øyet. Det gjorde iltert vondt. Peder sa jeg måtte til doktoren. Han holdt til oppe i dalen ved kullfeltene. Doktoren tok bort rustbiten med en mag-

net. Jeg ble så urven etterpå at jeg overnattet i et gjesterom. Det viste seg at de andre hadde vært og lett etter meg.

I Advent Bay ventet vi i en uke. Mens vi ventet, var Peder og jeg på rypejakt innover en dal innerst i Isfjorden. Jeg fant en svanehals (reve-saks) langt inne i dalen med en revefot i. Peder skjøt åtte ryper. (Svanehalsen fikk forresten Peders sønn 40 år senere.) Vi fikk omsider skyss til Norge med siste båt, «Inger-to». Det var tungt for meg å forlate Spitsbergen. Jeg hadde vært og spurt etter arbeide på Store Norske, men det måtte ordnes gjennom Harstad.

Vi reiste over blick stille hav til Norge. Om morgenen den 10. oktober 1932 gikk vi inn Fugløyfjorden. Da vi gikk sørover Grøtsundet, kom snøen. Ennå sto det høyhesjer ute, så jeg.

Men vi fikk ikke ta reven på land uten karantene. Vi søkte til Oslo, og det gikk i orden pr. telegram. Einar, bror min, kom og hentet oss i Tromsø med sin båt «Kåre». Revene ble overført direkte fra båt til båt, for det var ikke tillatt å ta dem i land i Tromsø. Deretter ble de ført til Vågnes. Jeg tror vi hadde 8 hvite rev og en blå, 300 kg dun og 2 tønner egg tilsammen.

Vi hadde revene i ca. halvannet år, men de formerte seg ikke, så vi måtte pelse dem, unntatt en hann, som vi solgte levende.

Utbytte av turen ble det ikke, men jeg har aldri opplevd noe så interessant. Særlig var det eiendommelig å møte menneskene deroppe.

Huntfords bok om Scott og Roald Amundsen

av Asbjørn Omberg

Boken, som kom på engelsk ifjor høst, er på over 650 sider. Grepet av en profan innskytelse gikk jeg til bokhyllen og fant at utgaven av Det gamle testamente er på 900, altså tallmessig ikke noen overveldende forskjell i en så celeber sammenlikning. Av engelskmannens mange boksider er henimot hundre henvisninger til alle slags kilder verden over – dessuten indekser av mange slags, foruten et antall fotnoter som det tar noen dager å telle. Forfatteren skal ha brukt 7 år på arbeidet med boken, og det tar tre år å lese den, iallfall om en skal få med seg alle enkelthetene på en rimelig måte.

Det er altså et omfattende og åpenbart et uhyre grundig verk. En spesiell angelsaksisk merkverdighet er at tittelen på omslaget har formen: «Scott & Amundsen», som om det gjaldt et eller annet velrenommert firma, basert på samarbeid og gjensidig tillit. Det motsatte var som kjent tilfelle. Det var konkurranse på livet løs, et drama med tragisk utgang som gjorde inntrykk verden over. Og det merkelige er at dramaet stanset ikke opp med de historiske begivenhetene den gangen for 70 år siden, men det fortsetter og knytter seg nå til selve fremkomsten av Huntfords bok. De fem første sidene er stappfulle av navn på de mange som har stillet materiale til rådighet, og blant dem er Robert Scotts egen sønn, sir Peter Scott. Men forfatteren har måttet finne seg i et uttrykkelig forlangende om å ta inn i boken at Peter Scott ikke godtar noe av det som står i den, men tvert imot tar «totally» avstand fra det. Og dramatikken går videre: den som i aller første rekke blir gjenstand for en fortjent og dypt følt takk er sjefen for Scott Polar Research Institute, dr. Gordon Robin – kjent blant annet som fremstående medlem av den norsk-britisk-svenske Maudheim ekspedisjonen

1949–52. Men Robin tar også avstand fra boken og har i tillegg gitt Huntford sparken fra den tilknytning han hittil har hatt til instituttet. Til sammen gir det en prøve på reaksjoner i Storbritannia over den omtalen Robert Scott har fått, mens Kåre Holt med sin bok her hjemme om Roald Amundsen omtrent samtidig er blitt oppnevnt til medlem av det norske kulturrådet for sine fortjenester.

Å gjøre noenlunde utførlig rede for innholdet i Huntfords bok, ville kreve en ny liten bok. Det får klare seg med noen streiftog.

Kritikken av Robert Scotts kvalifikasjoner som polarfarer er drepende. Huntford fratar ham praktisk talt enhver evne som ekspedisjonsleder og leder i det hele tatt, skildrer hans usikkerhet og variable humør, hans mangel på fantasi i uvante situasjoner, og hans mangel på den enkleste psykologiske sans i omgangen med underordnede, ja med selv de mest trofaste og lojale av medarbeiderne, som han forresten kom på kant med fort vekk. Det blir nevnt eksempler på hvordan han la an på å rane til seg æren for deres bedrifter. Gang på gang vender Huntford tilbake til hans fullstendige mangel på kjennskap til sne, is og kulde, og hans like fullstendige mangel på vilje til å sette seg inn i og lære av andre ekspedisjoners dyrekjøpte erfaringer. No ski, no dogs! var mottoet for ham til siste slutt – det var den skjebnesvangre arven fra Royal Geographical Societys mektige generalsekretær, sir Clements Markham, som selv blir fremstilt som en selvgod, intrigant type av den nokså tyranniske sorten. Når Scott i det hele tatt kunne komme på tanken om den første antarktisekspedisjonen 1901–04, var det – erklærer Huntford – fordi han klart innså at han ikke var i stand til å gjøre noen karriere som marineoffiser, og ekspedisjonen skulle derfor være et springbrett for hans forfremmelse – og når han startet den neste sydpolekspedisjonen 1910–12, skyldtes det ikke bare den bitre selverkjennelsen, men minst like mye sjalusien og trangen til hevn over den vellykkede Shackleton, den uovervinnelige og populære ireren, sagnhelten fra 88 grader sør, skyggen som lå så tungt og så dypt over alle de siste årene av Scotts liv. Når Scott for ettertiden er blitt stående som en britisk nasjonalhelt skyldes det, sier Huntford, at han var flink til å skrive og fremstille tingene til fordel for seg selv og på bekostning av andre. Det gjaldt både ekspedisjonsberetningen i boken «Voyage of the Discovery» og enda langt mer de siste brevene han etterlot seg og som ble funnet i dødsteltet. Glorien om Scotts hode er en frukt av skrivekunst.

To episoder i tragedien og triumfen om Sydpolens erobring interes-

serer norske lesere: Roald Amundsens overraskende og meget omdiskuterte beslutning om å dra til Sydpolen og ikke mot Nordpolen – og forholdet til Hjalmar Johansen.

Det kan ikke være tvil om at Huntford godtar, ja utdyper, Roald Amundsens kjente argumenter for tausheten om sydpolsplanene. Huntford understreker at Amundsen på det tidspunkt da han bestemte seg, ikke visste at Scott var ute i samme ærende. Huntford nevner ikke minst det viktige storpolitiske hensynet som lå i at Norge, etter unionsoppløsningen i 1905, var i høyeste grad avhengig av Englands velvilje og støtte, og at Amundsen ville risikert at han gikk glipp av både «Fram», av Stortingets bevilgning og av enhver mulighet for å starte noen ekspedisjon. Her kan det vel føyes til at etter den tvers igjennom grundige karakteristikk Huntford gir av Scott, blant annet hans stahet og fantastiske fordomsfullhet, ville det neppe ha betydd det aller minste om Scott hadde fått beskjed om det så var årevis i forveien.

Skildringen av Hjalmar Johansens liv og skjebne er meget forståelsesfull, følelsen av å forsvinne og bli nesten glemt i glansen fra Fridtjof Nansens storhet, og vanskelighetene med å tilpasse seg sivilisasjonens monotone tilværelse igjen. Tross all sympati hverken ville eller kunne Amundsen ta ham med på sydpolsekspedisjonen, men gav etter for Nansens sterke press. Når det til slutt gikk som det gikk, skyldtes det Roald Amundsens krav om absolutt lojalitet, et ufravikelig krav som jo går igjen på alle ekspedisjonene hans og som tydeligst gir seg tilkjenne i kontraktene han tegnet, slik det blant annet går frem av eksemplaret som er gjengitt i Polarboken for 1977–78.

Av Roald Amundsen tegner Huntford hele veien et portrett med rene, kraftige linjer. Ikke uten skjønnhetsflekker, for ingenting blir stukket under stol her heller, men det er ikke annet enn slikt som forekommer og må forekomme over alt hvor det blir drevet et høyt og dristig spill. Med uforstilt respekt gjør Huntford rede for Roald Amundsens høye moralske standard, hans rettskaffenhet og ærlighet, hans usvikelige vennessinn og følelsen av ansvar for alt han satte i gang. Fremfor alt fremhever Huntford hans utrettelige vilje til å lære og til omhyggelige studier og forberedelser foran enhver ekspedisjon. Mens Scott i Huntfords øyne var en improviserende amatør, var Roald Amundsen selve profesjonisten, en ømfindtlig kunstner og handlingens mann med geniale drag, den suverene organisator som aldri brukte strenge ordrer og store ord, men hevdet seg gjennom sine rent men-

neskelige egenskaper. I sine siste år var han en ensom og ulykkelig mann.

Roland Huntford, som har gitt ut flere bøker før, har holdt til mye i Norge. Hans vurderinger av norske forhold er imponerende sikre. Selv om boken om sydpolsekspedisjonene har myriader av detaljer, tynger de ikke fremstillingen, men gjør den levende som i en roman. Først og fremst er det antagelig den mest utførlige, intime analyse som noen gang er foretatt av de to hovedpersonene Scott og Amundsen.

I sin presentasjon sier det engelske forlaget at etter Huntfords bok er bildet av det som foregikk forandret og vil aldri mer bli som det var.

Det kan være noe i det.

De to siste fra Sydpol-ferdene 1910–12

av Asbjørn Omberg

Tryggve Gran

Jørgen Stubberud

For ikke mange måneder siden er Jørgen Stubberud og Tryggve Gran gått bort. De var lenge de to eneste som ennå var tilbake fra de begivenhetsrike dagene på Sydpollandet i begynnelsen av dette århundret. Så ulike de enn var i opprinnelse og forutsetninger, og så forskjellige som deres livsløp ble, er det likevel som om de på en merkelig måte var bundet sammen av et skjebnefellesskap. De var født med bare seks års mellomrom, og begge var med i de to store og stadig like omdiskuterte sydpolsekspedisjonene i 1910–12. Ingen av dem fikk oppfylt sine mest brennende ønsker om å bli med inn til selve polpunktet, men på hver sin side opplevde de triumfens og tragediens dager på nærmeste hold. La det være tilføyet at begge ble meget gamle etter et langt og virksomt liv og at de begge var åndsfriske, livfulle og interesserte som få like til de døde nylig med kort tids mellomrom.

Jørgen Stubberud var født på Bekkensten ved Bundefjorden i 1883. Fra sin tidligste ungdom arbeidet han på farens eiendom Stubberud og drev etterhvert som tømmerhugger, gartner og gårdsbestyrer i Oppegård. En tid fraktet han sand og murstein med onkelens jakt, og i seks

år kjørte han daglig med hest inn til Oslo og solgte landmannsprodukter på torvet.

Da Roald Amundsen kjøpte Uranienborg i Svartskog i 1908 var det Jørgen Stubberud og hans to brødre som hadde arbeidet med de omfattende moderniseringene der. Året etter ble det Jørgen som bygget det lille overvintringshuset, som han senere satte opp igjen i Hvalbukta på Rossbarrieren, kjent som «Framheim». Under oppholdet der nede foretok han sammen med Prestrud og Hjalmar Johansen en to måneders sledeekspedisjon østover til Kong Edvard den 7.s Land, en lang og anstrengende men utbytterik reise. Etter hjemkomsten til Norge igjen hadde Stubberud sin hånd med i byggingen av «Maud» ute på Vollen i Asker, og senere arbeidet han på Solbergfoss- og Rånåsfossanleggene og ved forskjellige sagbruk og i hele 23 år i tollvesenet til han nådde aldersgrensen i 1953. Men fremdeles fortsatte han i åtte år som vaktmann på Fred Olsen-båtene til helsen så smått begynte å skranke. Jørgen Stubberud var en likandes kar, godlynt og munter. Roald Amundsen uttrykte gjentatte ganger sin anerkjennelse for hans dyktighet som håndverker og altnuligmann, hans pålitelighet og sterke pliktfølelse.

Jørgen Stubberud ble æresmedlem av Norsk Polarklubb i 1973.

Trygve Gran var født i Bergen i 1889 og tok sin artium i 1910. Nansens, Otto Sverdrups og Carsten Borchgrevinks bedrifter i nord og sør, og kanskje ikke minst et møte med Shackleton, gjorde alt i alt et voldsomt inntrykk på den unge, uhyre vitale og djerne studenten. Antagelig var det med økonomisk bakgrunn i familiens verftseiendom og båtbyggeri at han allerede i 1909 bestilte et fartøy til 40 000 kroner hos skipsbygger Skåluren og la bestemte planer for en egen sydpolekspedisjon. Et sammentreff med Robert Scott på Finse gjorde at han tross alt godtok et tilbud om å bli med i den store britiske ekspedisjonen, der han til fulle la for dagen sine ferdigheter også som skiløper. Han var som kjent med i den leteekspedisjonen som til slutt fant dødsteltet med Scott og to av hans ledsagere, alle omkommet av sult, kulde og utmattelse.

Utbruddet av første verdenskrig fordunklet i noen grad inntrykket av Trygve Grans dristige enmanns-flyvning over Nordsjøen fra England til Norge i slutten av juli 1914, den lengste strekningen over åpent hav så tidlig i flyvningens barndom. Under krigen utmerket han seg som krigsflyver på alliert side og ble i 1918 utnevnt til major i det

britiske flyvåpen. Gjennom årene har han gitt ut en lang rekke bøker, særlig om de to sydpolsferdene. De har en varig verdi som kilde-skrifter. Tross den delikate og utvilsomt meget vanskelige stilling han uforvarende var kommet i som eneste nordmann i en sterkt konkurrerende britisk ekspedisjon, viste han en prisverdig lojalitet og vilje til objektivitet både dengang og alltid senere i sine skrifter og mange foredrag om det som hendte. Og det er så meget mer imponerende som hans natur ikke bare rommet mot og handlekraft men også store por-sjoner med fantasi som gjorde at det alltid stod som et sus av eventyr om hans særpregede personlighet og alt det han foretok seg.

FRA POLARFRONTEN

Isbjørn på Svalbard

Den 1. okt. 1978 felte sysselmannen en bjørn ved Pyramiden. Bjørnen hadde i flere dager holdt til rundt bebyggelsen og holdt den russiske befolkning i spenning. Bjørnen hadde en alvorlig skade i det ene frambeinet.

Den 19. nov. 1978 ble meteorologen på den vitenskapelige stasjon i Hornsund bitt i hånden av en isbjørn. Han og hans assistent holdt på med noen observasjoner et lite stykke fra husene da en bjørn kom løpende mot dem. Bjørnen angrep meteorologen og skadet ham i hodet og hånden. Assistenten avfyrte to skremmeskudd, og bjørnen trakk seg vekk. De to fullførte sine observasjoner, men da de skulle tilbake til huset, angrep bjørnen på nytt. Denne gangen klarte de å løpe til huset og smelle døra igjen før bjørnen fikk slått kloa i dem.

Den 3. des. 1978 felte betjeningen på Isfjord Radio en bjørn. Tre dager tidligere hadde de sett den rundt stasjonen, men da den for alvor ble nærgående, ble den forsøkt skremt vekk med lysraketter. Dette nyttet lite, og den ble skutt.

Den 16. feb. 1979 ble det skutt en bjørn i Svea.

Den 24. feb. 1979 ble en bjørn skutt på Fagerstadneset, noen kilometer sør for Sveagruva. Tre lå over i en hytte. Om morgenen gikk kvinnen i følget ut av hyttedøra. Der stod hun plutselig ansikt til ansikt med en bjørn. Hun bråvendte og fikk smelt døra igjen. De to andre ble vekket og forklart situasjonen. De forsøkte å skremme bjørnen vekk på forskjellige måter, blant annet ble en kassettspiller skrudd på maksimum uten at bjørnen reagerte i det hele tatt. Bjørnen viste tvert i mot interesse for dem som var inne i hytta, og gikk fra vindu til vindu og

kikket inn. Utenfor det ene vinduet lå en stor snøfonn, og fra denne reiste bjørnen seg på to ben og la labben på ruta. Da den knuste vinduet og tydelig hadde i sinne å komme inn, hadde de ikke noe annet valg enn å bruke geværet.

Den 30. mars 1979 ved 5-tiden om morgenen ville Thorbjørn Dalhaug som lå på Hallwyll-hytta i Adventdalen gå en tur i det fine været. Omlag 500 meter fra hytta oppdaget han en bjørn mellom seg og hytta. Geværet lå i hytta. Dalhaug gikk videre for å forsøke å komme rundt og tilbake til hytta. Bjørnen kom nærmere og nærmere uten at den viste direkte tegn til å angripe. Da bjørnen bare var noen få meter fra ham, trakk han fram en gammel, avbrukken kjøkkenkniv. Da han igjen snudde seg mot bjørnen, kom den i full fart og slo til Dalhaug så han falt overende. Etter å ha rullet rundt et par ganger begynte den å grafse i scooterdressen. Mens han lå nede, fikk han tildelt bjørnen flere stikk, men han klarte ikke å skade den alvorlig. Da bjørnen merket knivstikkene, hev den seg tilside og vandret i samme retning som den var kommet. Deretter tok Dalhaug seg fram til en hytte og roet seg før han gikk til Longyearbyen. Dalhaug var heldig, bortsett fra kløremerker og sår på brystet, ansiktet og hendene, fikk han ingen alvorlige mén.

Den 12. juni 1979 ble en bjørn skutt på Kapp Mitra.

Den 5. aug. 1979 ble en bjørn skutt på Amsterdamøya.

Den 11. okt. 1979 ble en bjørn skutt på Hopen. Den var meget mager og hadde ikke fett mellom huden og ribbena. Tidlig på høsten var det sett spor av isbjørn på Hopen, og man antar at denne bjørnen som ble skutt, har holdt til på øya hele sommeren.

Den 2. des. 1979 felte mannskapet på den polske stasjon i Hornsund en bjørn. Varselskudd var blitt prøvet først, men det hjalp ingen ting.

Den 8. feb. 1980 ble det skutt en bjørn i Hornsund.

Den 25. mars og 7. mai 1980 ble det skutt bjørn på Hopen.

Opplysningene om skutte bjørn og bjørnehistoriene er fra sysselmannen, Vervarslinga for Nord-Norge og Svalbardposten.

Den 2. aug. 1980 var Polarinstituttets ekspedisjonsfartøy M/S «Norvarg» i drivisen sørvest av Kvitøya. De som var ombord, gjorde en observasjon av isbjørner som sikkert er meget sjelden i dag. Eivind Oug forteller at mellom isflakene fløt det en død hval som var 10–12 meter lang. Den lå med buken opp og lå inntil et større flak. På flaket

stod en rekke bjørner og åt av kadaveret. Mye av hvalen var allerede spist, og en del av ribbeina var avnaget for spekk og kjøtt. Skuta gikk helt opp til hvalen, og bjørnene trakk seg unna uten å vise noen aggresjon. Da båten gikk derfra igjen, kom bjørnene tilbake for å fortsette måltidet. Fra tønna på «Norvarg» ble antallet av bjørnene talt fra to posisjoner. Fra det ene stedet ble det talt 49 og fra det andre 56 bjørn. Alle var fullvoksne, unge var ikke å se. Derimot ble det observert binner med unger et stykke unna.

Det ble sett nøye på hvalen, men arten er ennå ikke bestemt. Det er mulig det kan være en grønlandshval. Hvis det er tilfelle, så er det litt av en sensasjon.

O. Lønø

Isbjørn på Jan Mayen

Om kvelden 1. februar 1979 gikk de to radioamatører, John Fadnes og Odd Bukten, ved Forsvarets fellessambands stasjon på Jan Mayen, ned til en liten hytte, «Tikkebu», som ligger 250 meter fra hovedforlegningen. Her hadde de jevnlig kontakt med andre radioamatører verden over.

Denne kvelden skjer det noe mere. Omkring kl. 19.40 hører de et dunk i østvinduet, og der står en isbjørn som øyensynlig ønsker å komme inn for å hilse på de to karene. Det er ikke våpen i hytta så Fadnes tar et kullsyre-brannslukningsapparat og setter strålen mot vinduet. Bjørnen forsvinner fra vinduet, men prøver seg straks etter på døra. Den klarte ikke å komme inn der så den går tilbake til vinduet. Igjen skremmer Fadnes den med en kullsyre-sprut. Dette skjer også en tredje gang.

Mens dette foregår, kaller de to radioamatører opp alle norske stasjoner om hjelp. Hovedforlegningen 250 meter borte kan de ikke få kontakt med.

Bjarne Eriksen i Nittedal oppfanger anropene kl. 19.51, og han lover å hjelpe. Eriksen har ikke telefon selv, så han haster avgårde til nærmeste telefon og ringer Loranstasjonen på Bø i Vesterålen. Vakt-havende på Bø oppfatter også raskt situasjonen og kaller opp Jan Mayen. Det er varierende sendeforhold denne kvelden, så Bø får ikke forbindelse med Jan Mayen. Vakt-havende på Bø, som selv har flere sesonger på Jan Mayen bak seg, vet at det er flere muligheter for

å komme fram til øya. Han kaller opp Loranstasjonen på Shetland og setter vakthavende der inn i situasjonen.

Shetland har god forbindelse til Jan Mayen, og vakthavende her mottar meldingen kl. 19.58, ca. 7 minutter etter at Fadnes fikk kontakt med Eriksen.

I hovedforlegningen går alarmen, og vakthavende melder over høyttaleren: «Shetland melder at «Tikkebu» angripes av isbjørn». Noen ser ut, og det ropes ut: «Isbjørnen er utenfor kjøkkenet».

Karene ruster seg til unnsetningsekspedisjon med våpen og landroveren. Omkring en halv time etter at de så bjørnen første gang, er de to radioamatører reddet tilbake til stasjonen. Ingen ble skadet.

Etter Asker og Bærums Budstikke 22.2.1979

Rosenmåker

Thor Larsen forteller at i sommer (1980) ble det i drivisen nord for Storøya (nordøst av Nordaustlandet) observert 700 individer av den ytterst sjeldne rosenmåken, *Rodostethia rosea*. Observasjonene ble gjort i løpet av 4–5 dager i første halvdel av juli fra den svenske isbryter «Ymer».

Overvintrende fangstmenn

1974–75.

På Gråhuken fanget Bjarne Nordnes. Han opplyser at han fanget med ca. 50 feller og fikk 48 hvitrev og 4 blårev. Dessuten skjøt han 1 isbjørn.

1977–78

I Bjonehamna i Tempelfjorden lå Harald A. Soleim. Han fanget etter rev med ca. 135 feller. Vi har ingen opplysninger om fangsten utenom 2 bjørner som han skjøt.

1978–79

Dette året hadde Soleim flyttet til Kapp Wijk. Han fanget etter rev med ca. 60 feller og skjøt kobbe og snadd.

1979–80

Harald Soleim vintret igjen på Kapp Wijk.

På Gråhuken vintret Nordnes igjen. Dette året hadde han ca. 30 feller i terrenget. Fangsten ble 52 hvitrev og 2 blårev. Han fanget ikke etter kobbe og snadd.

Fra «Oljefronten» på Svalbard

Fra 1. april 1978 til 1. juni 1980 er i alt 326 utmål falt i det fri. Av disse lå 251 innenfor nasjonalparker og naturreservater og 75 på fritt område.

Statoil hadde sommeren 1979 en større geologisk ekspedisjon til Svalbard. M/S «Polarsirkel» ble benyttet som ekspedisjonsfartøy. Statoil foretok geologiske undersøkelser i sine utmålsområder i Grimfjellet (mellom det indre av van Keulenfj. og Hornsund) og Agardhfjellet.

Det har ikke vært oljeboringer i sesongen 1978 og 1979. I august 1979 ble Terranor's rigg med leir flyttet fra Tromsøbreen på Svalbard til Tjeldsund i Nordland hvor riggen er montert og tjener som treningsrigg for oljearbeidere i nord.

Japansk hyllest til Roald Amundsen

I ukene omkring nyttår 1979–80 holdt det japanske selskapet for havforskning en stor utstilling i Tokyo til minne om Roald Amundsen. Den var arrangert i selskapets rommelige og meget originale museumsbygning, som er formet som et stort skip og ligger i en park med idrettsanlegg m.v. på en halvøy ved havnen i Tokyo. Ved bryggen like utenfor ligger isbryteren «Soya» som har gått på ishavet i mange år.

Utstillingen bestod av en lang rekke montrer og spesialavdelinger med gjenstander fra Roald Amundsens ekspedisjoner, omgitt av store, instruktive kart og veggbilder. Det var telt, sleder, et variert utvalg av skityper og alt slags utstyr like til modeller av «Gjøa» og «Fram» og av N-25, luftskipet «Norge» og ulykkesflyet «Latham». Endel tilhører japanske museer, men det meste var fraktet den lange veien fra Norge og var lånt ut av norske museer og institusjoner foruten fra fru Alda Amundsens private samling. I et lite glasskap lå også en blåhvit isklump som en påminnelse om Japans tradisjonsrike ekspedisjonsvirksomhet i Antarktis.

Utstillingen var meget skjønnsomt og smakfullt ordnet og blir karakterisert som ytterst vellykket. Den ble åpnet 26. november og skulle vare bare en måneds tid, men ble forlenget til nesten to måneder med et samlet besøkstall på over 72.000, de fleste skolebarn som hadde

gratis adgang på grunn av barneåret. At det fra japansk side var gjort en kjempeinnsats og slått stort på, fremgår av at det til åpningslunsjen var invitert flere hundre gjester med den japanske undervisningsminister og den norske ambassadør Bjørn Blakstad i spissen. Spesielt innbudt var Roald Amundsens nære slektning, fru Alda Amundsen. foruten direktøren i den verdensomspennende organisasjon IFIAS, Sam Nilsson med frue, og direktør Clas Nobel med frue fra Amerika. Sammen ble disse fem i forbindelse med utstillingen tatt med på en to dagers rundreise med fly, tog og biler til blant annet Fujijama, Osaka og den gamle keiserbyen Kioto. For meg var det hele som et fantastisk Østens eventyr, sier fru Amundsen, vi ble vist en oppmerksomhet i ett og alt som om vi skulle vært kongelige personer. – Også Norsk Polarinstituttets direktør Tore Gjelsvik med frue var invitert til åpningen, men kunne først komme senere, og Gjelsvik holdt da en forelesning om Roald Amundsen og hans ekspedisjoner.

Ildsjelen bak det storstilede foretagendet er selskapets president, Ryoichi Sasakawa, 81 år men stadig like full av utrolig virkelyst og initiativ. Han er en av Japans rikeste menn, som gjennom årene har strødd om seg med imponerende beløp til alle slags almenntilgode formål verden over, blant annet henimot hundre millioner kroner til store FN-prosjekter. I juni besøkte han Oslo med et mannsterkt følge, bodde på Grand og opptrådte som en østerlandenes fyrste. Under oppholdet besøkte han Svartskog og en rekke institusjoner og fabrikkanlegg m.v. På Sjøfartsmuseet plantet han et dusin plommetrær og var ikke snauere enn at han på stedet gav hundre tusen kroner til skonnerten «Svanen». Sasakawa er selv som et eventyr. Verdens helseorganisasjon har reist en byste av ham i Geneve, og denslags er det ikke alle som får.

Asbjørn Omberg

Verdifull gave til Framhuset

På 50 års dagen i år for Fridtjof Nansens død i mai 1930 ble det åpnet en utstilling i Frammhuset på Bygdøy av halvhundre oljemalerier, som senere skal gå over til museet som fast eiendom.

Den generøse giveren er den henimot 80-årige russiske neurokirurg professor Wladimir Goichman, som for noen år siden bosatte seg i Åbo og nå er finsk statsborger. Ved siden av legevirksomheten har han

i alle år hatt maling som hobby, og bildemotivene er alle sammen fra Frans Josef Land, der han oppholdt seg som lege i årene 1934–35. Den ødslige naturen, lysspillet under himmelen og ikke minst sjøens og bølgenes overveldende makt grep ham så sterkt at han senere har gjengitt det alt sammen i bilde etter bilde i stadig nye variasjoner, malt med følelse i kraftige strøk og et skjønnstomt utvalg av farver. Gaven er en varm hyllest til Nansen, og et av bildene er da også fra stedet der han og Hjalmar Johansen kom frem etter overvintringen under første Framferd. Men når hele samlingen senere skal gå over til museet, er det også som uttrykk for takknemlighet for det storstilede hjelpearbeidet Nansen utførte under hungerkatastrofen i Russland etter første verdenskrig, da professor Goichman som ung student selv holdt på å bukke under.

Ved åpningen av utstillingen var representanter for den østerrikske, britiske og finske ambassade til stede, foruten medlemmer av familien Nansen. Direktør Tore Gjelsvik, Polarinstituttet, holdt åpningstalen og takket på Framkomiteens vegne for den store og velkomne gaven. Og så gikk professor Goichman selv opp på talerstolen, og han må ved siden av alt annet være noe av et språkgeni også, for foredraget ble holdt på et nærmest uklanderlig norsk, som var finpusset på det omhyggeligste etter bare etpar ukers opphold her i landet. Etterpå la han ned blomster ved Nansen-bysten som en ærbødig hyllest til vitenskapsmannen, polarfareren og redningsmannens minne.

Asbjørn Omberg

Norsk Polarklubb

I de to årene siden forrige Polarbok kom ut, har klubben hatt følgende møtevirksomhet:

1978,

25. januar, arkeolog Johan Christian Keller: Nordboarkeologi på Grønland.
8. mars, forfatter Helge Ingstad: På leting etter sagaens Helluland ved Baffinlands østkyst.

Møtet var også årsmøte og ble holdt på Polhøgda. Klubbens styre ble etter valget: Formann Helge Ingstad, styremedlemmer:

Odd Lønø, Asbjørn Omberg, Olaf Lødding og Thore Winsnes.
varamenn: Finn Albert og Kaare Bratlien, revisor: Audun Hjellev.

Klubben hadde pr. 31. desember 1977 362 medlemmer, hvorav 3 æresmedlemmer: Odd Dahl, Helge Ingstad og Jørgen Stubberud, 1 innbudt medlem: Anne Stine Ingstad, og 23 livsvarige. I 1977 er det kommet til 16 nye medlemmer og 4 er gått ut.

2. november, møte på Norsk Sjøfartsmuseum i samarbeid med Sjøfartsmuseet, Norges dykkerforbund og Norsk Undervannsteknologisk Forening. Det var følgende innlegg: Gunnar Dahl: Velkomsthilsen, Olav Vandvik: Hva er amatørdiving, film fra utgravningen av Najaden ved Lyngør, Svein Molaug: Hva er marinærkeologi, Trygve Skau: Teknisk gjennomføring av en dykkerekspedisjon, sjefdykker i Nordsjøen, Richard Clarke: Experimental diving from the tropics to below ice, and lately the North Sea.
22. november, bergmester på Svalbard, Tormod Johnsen: Kull på Svalbard.

Polarboken 1977–78 ble sendt til medlemmene. Den er trykket i 1000 eksemplarer.

1979,

24. januar, professor John Krog: Kuldetilpasning hos planter og dyr under Ekvator.
7. mars, sjefnavigatør Einar Sverre Pedersen: Flyvning i polarområdene.

Møtet var også årsmøte og ble holdt på Polhøgda. Klubbens styre ble gjenvalgt: Revisor: Otto Salvigsen.

Klubben hadde pr. 31. desember 1978 370 medlemmer, 3 æresmedlemmer, 1 innbudt og 21 livsvarige. I 1978 er det kommet til 11 nye og 7 har gått ut.

17. oktober, forsker Torgny Vinje: Ekspedisjonen på Bouvetøya 1978–79.
21. november, geofysiker Yngve Kristoffersen og biolog Thor Larsen: Isdriftstasjonen Fram I.

Styret i klubben sendte den 2. november et brev til Stortingets utenriks- og konstitusjonskomité. I brevet oppfordrer styret Stortinget til fortsatt å bevilge penger slik at Norge kan fortsette sin aktivitet i Antarktis. Grunnen til brevet var at Regjeringen i sitt budsjettforslag for 1980 ikke hadde ført opp midler til fortsatt norsk aktivitet i Antarktis.